

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Vodič o članu 9. Evropske konvencije o ljudskim pravima

Sloboda misli,
savjesti i vjeroispovijesti

Ažurirano 31. avgusta 2025.

Pripremio Sekretarijat. Ne obavezuje Sud.

Molimo izdavače ili organizacije koji žele da prevedu i/ili da reproduciraju cjelokupni izvještaj ili neki njegov dio u obliku štampane ili elektronske publikacije da popune obrazac za kontakt: [zahtjev za reprodukciju ili ponovno objavljivanje prevoda](#) kako bi dobili informacije o postupku davanja dozvole za objavljivanje.

Ako želite da znate na kojim se prevodima Vodiča kroz sudsku praksu trenutno radi, pogledajte spisak [prevoda u pripremi](#).

Ovaj Vodič je izvorno sastavljen na francuskom jeziku. Redovno se ažurira, a posljednje ažuriranje je izvršeno 31. avgusta 2025. Može podlijevati uredničkoj reviziji.

Vodiči kroz sudsku praksu mogu se preuzeti na adresi <https://ks.echr.coe.int>. Za najnovije podatke o publikacijama pratite nalog Suda na X-u na adresi https://x.com/ECHR_CEDH.

Ovaj prevod je objavljen u dogovoru sa Vijećem Evrope i Evropskim sudom za ljudska prava. Isključivu odgovornost za njega snosi prevodilačka agencija Alkemist d.o.o. © Vijeće Evrope / Evropski sud za ljudska prava, 2025.

Sadržaj

Napomena čitaocima	5
Uvod	6
I. Opšta načela i primjenjivost	8
A. Značaj člana 9. Konvencije u demokratskom društvu i <i>locus standi</i> vjerske zajednice	8
B. Uvjerenja zaštićena članom 9.	8
C. Pravo na uvjerenje i pravo na njegovo iskazivanje	12
D. Negativne i pozitivne obaveze države	17
1. Miješanje u ostvarivanje zaštićenih prava i opravdanje za to	17
2. Pozitivne obaveze država ugovornica	22
E. Preklapanja mjera zaštite iz člana 9. i drugih odredbi Konvencije	22
F. Mjere zaštite iz člana 9. u kontekstu vojnog sukoba	25
II. Postupanje zaštićeno članom 9.....	27
A. Negativan aspekt	27
1. Pravo na nepraktikovanje vjeroispovijesti ili na neotkrivanje svojih uvjerenja	27
2. Prigovor savjesti: pravo na odbijanje postupanja koje je suprotno savjesti i uvjerenjima	28
B. Pozitivan aspekt.....	34
1. Opšta načela	34
2. Sloboda vjeroispovijesti i pitanja fizičkog i mentalnog zdravlja	35
3. Poštovanje pravila o ishrani i obreda ritualnog klanja.....	36
4. Nošenje vjerske odjeće i simbola	37
5. Vjerska sloboda, porodica i obrazovanje djece	43
6. Profesionalne aktivnosti	48
7. Propovijedanje i prozelitizam	49
8. Sloboda vjerskog obreda	52
9. Mjesta i objekti za bogosluženje	55
C. Sloboda vjeroispovijesti i imigracija	59
1. Prebivalište i zapošljavanje stranih državljana na državnoj teritoriji i sloboda vjeroispovijesti	59
2. Protjerivanje u zemlju koja krši slobodu vjeroispovijesti.....	61
III. Obaveze države kao jemca slobode vjeroispovijesti.....	62
A. Negativne obaveze: obaveza neometanja normalnog funkcionisanja vjerskih organizacija ...	62
1. Pravni status vjerskih organizacija u državama ugovornicama	62
2. Priznavanje, registracija i gašenje vjerskih organizacija	63
3. Upotreba uvredljivih izraza za vjersku zajednicu od strane države	71
4. Finansijske i poreske mjere	74
5. Mjere preduzete protiv vjerski inspirisanih političkih partija	80
B. Negativne obaveze: poštovanje autonomije vjerskih organizacija	81
1. Načelo autonomije vjerskih organizacija.....	81
2. Miješanje države u sukobe unutar ili između vjeroispovijesti	82
3. Sporovi između vjerskih organizacija i njihovih članova (vjernika i vjerskih službenika)	87
4. Sporovi između vjerskih organizacija i njihovih zaposlenih	88

C. Pozitivne obaveze	92
1. Zaštita od fizičkih, verbalnih ili simboličnih napada trećih lica	92
2. Vjeroispovijest na radnom mjestu, u vojsci i pred sudom	94
3. Vjerska sloboda zatvorenika	97
Lista citiranih predmeta	102

Napomena čitaocima

Ovaj Vodič dio je serije vodiča kroz sudsku praksu koje objavljuje Evropski sud za ljudska prava (u daljnjem tekstu: „Sud“, „Evropski sud“ ili „Sud u Strazburu“) kako bi obavijestio pravnike o temeljnim presudama i odlukama koje je Sud u Strazburu donio. U ovom Vodiču analizira se i sažima sudska praksa po članu 9. Evropske konvencije o ljudskim pravima (u daljnjem tekstu: „Konvencija“ ili „Evropska konvencija“). Čitaoci će u ovom vodiču naći ključna načela u datoj oblasti i sve mjerodavne presedane.

Citirana sudska praksa izabrana je među ključnim, važnim i/ili nedavno donijetim presudama i odlukama.*

Presude i odluke Suda ne služe samo da bi se odlučivalo o predmetima koji su pred njega iznijeti nego i da bi se razjasnila, zaštitila i razvila pravila utvrđena Konvencijom, čime se doprinosi tome da države poštuju obaveze koje su preuzele kao strane ugovornice (*Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, stav 154, 18. januara 1978, Serija A br. 25, i, nedavno, *Jeronovičs protiv Latvije* [VV], br. 44898/10, stav 109, ESLJP 2016).

Zadatak sistema koji je uspostavljen Konvencijom jeste da u opštem interesu odlučuje o pitanjima javne politike, čime se unapređuju standardi zaštite ljudskih prava i proširuje sudska praksa u toj oblasti na cijelu zajednicu visokih strana potpisnica Konvencije (*Konstantin Markin protiv Rusije* [VV], stav 89, br. 30078/06, ESLJP 2012). Zaista, Sud naglašava ulogu Konvencije kao „konstitutivnog instrumenta evropskog javnog reda“ u oblasti ljudskih prava (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi protiv Irske* [VV], br. 45036/98, stav 156, ESLJP 2005-VI), i, nedavno, *N.D. i N.T. protiv Španije* [VV], br. 8675/15 i 8697/15, stav 110, 13. februara 2020).

Protokolom br. 15 uz Konvenciju nedavno je u Preambulu Konvencije dodato načelo supsidijarnosti. Ovo načelo „predviđa zajedničku odgovornost strana ugovornica i Suda“ u pogledu zaštite ljudskih prava, pri čemu domaće vlasti i sudovi moraju da tumače i primjenjuju domaće pravo na način kojim se u najvećoj mogućoj mjeri poštuju prava i slobode definisane Konvencijom i Protokolima uz nju (*Grzęda protiv Poljske* [VV], stav 324).

Ovaj Vodič sadrži reference za ključne riječi za svaki navedeni član Konvencije i dodatnih protokola uz nju. Pravna pitanja kojima se bavi svaki predmet sažeta su u [Listi ključnih riječi](#), odabranih iz rječnika termina preuzetih (uglavnom) direktno iz teksta Konvencije i njenih protokola.

[Baza podataka HUDOC](#) sudske prakse omogućava pretraživanje po ključnim riječima. Pretraživanje po ključnim riječima omogućava pronalaženje grupa dokumenata sličnog pravnog sadržaja (obrazloženja i zaključci Suda u svakom predmetu rezimiraju se ključnim riječima). Ključne riječi za pojedinačne predmete mogu se pronaći klikom na tag „Case Details“ („Detalji predmeta“) u bazi podataka HUDOC. Detaljnije informacije o bazi podataka HUDOC i ključnim riječima možete naći u korisničkom priručniku [HUDOC user manual](#).

* Citirana sudska praksa može biti na jednom ili oba službena jezika (engleski i francuski) Suda i Evropske komisije za ljudska prava. Osim ako nije drugačije naznačeno, sve reference se odnose na presude o meritumu koje je donijelo neko Vijeće Suda. Skraćenica „(odl.)“ upućuje na odluku Suda, dok skraćenica „[VV]“ označava da je predmet razmatralo Veliko vijeće. Presude Vijeća koje nisu bile pravosnažne u trenutku objavljivanja ovog ažuriranog teksta označene su znakom (*).

Član 9. Konvencije – Sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti

„1. Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjere: ovo pravo uključuje slobodu da promjeni vjeru ili uvjerenje i slobodu, sam ili zajedno sa drugima i javno ili privatno, da manifestira svoju vjeru ili uvjerenje, obredom, propovijedanjem i vršenjem vjerskih dužnosti i rituala.

2. Sloboda manifestiranja svoje vjere ili svojih uvjerenja će podlijezati samo onim ograničenjima predviđenim zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

Ključne riječi baze podataka HUDOC

Pozitivne obaveze (9)

Sloboda misli (9-1) – Sloboda savjesti (9-1) – Sloboda vjeroispovijesti (9-1) – Promjena vjere ili uvjerenja (9-1) – Ispoljavanje vjere ili uvjerenja (9-1): bogoslužje (9-1); podučavanje (9-1); praktikovanje (9-1); poštovanje (9-1)

Miješanje (9-2) – Propisan zakonom (9-2): dostupnost (9-2); predvidivost (9-2); zaštitni mehanizmi protiv zloupotreba (9-2) – Neophodno u demokratskom društvu (9-2): javna sigurnost (9-2); zaštita javnog reda (9-2); zaštita zdravlja (9-2); zaštita morala (9-2); zaštita prava i sloboda drugih (9-2)

Uvod

1. Sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti jedno je od osnovnih prava koje štite ne samo Evropska konvencija o ljudskim pravima, već i brojni domaći, međunarodni i evropski propisi.

2. Prema članu 9. Konvencije,

„1. Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjere: ovo pravo uključuje slobodu da promjeni vjeru ili uvjerenje i slobodu, sam ili zajedno sa drugima i javno ili privatno, da manifestira svoju vjeru ili uvjerenje, obredom, propovijedanjem i vršenjem vjerskih dužnosti i rituala.

2. Sloboda manifestiranja svoje vjere ili svojih uvjerenja će podlijezati samo onim ograničenjima predviđenim zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

3. Član 2. Protokola broj 1 uz Konvenciju tiče se jednog određenog aspekta slobode vjeroispovijesti, to jest na pravo roditelja da obezbijede obrazovanje svojoj djeci u skladu sa njihovim vjerskim uvjerenjima:

„Niko ne može biti lišen prava na obrazovanje. U vršenju svih svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave država poštuje pravo roditelja da osiguraju takvo obrazovanje i nastavu za svoju djecu koji su u skladu sa njihovim vlastitim vjerskim i filozofskim uvjerenjima.”

4. Član 9. se često navodi u kombinaciji sa članom 14. Konvencije kojim se zabranjuje diskriminacija na osnovu, između ostalog, vjeroispovijesti ili mišljenja (vidjeti, u ovom smislu, [İzzettin Doğan i drugi protiv Turske](#) [VV], 2016, stavovi 160. i 165):

„Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom Konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, *vjeroispovijest*, političko ili *drugo mišljenje*, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.”

5. Izvan Konvencije, sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti sastavni je dio, sasvim prirodno, osnovnih prava koja štiti i organizacija Ujedinjenih Nacija. Primjera radi, prema članu 18. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti; to pravo podrazumijeva slobodu vjeroispovijesti ili prihvatanja vjeroispovijesti ili uvjerenja po sopstvenom izboru, kao i slobodu ispoljavanja svoje vjere ili svojih uvjerenja, individualno ili u zajednici, javno ili privatno, kroz bogoslužje, vršenje dužnosti i rituala, i propovijedanje. Niko ne može biti predmet

prinude koja bi predstavljala ugrožavanje slobode vjeroispovijesti odnosno prihvatanja neke vjeroispovijesti ili uvjerenja po sopstvenom izboru. Sloboda ispoljavanja svoje vjeroispovijesti ili uvjerenja može biti predmet samo onih ograničenja koja su propisana zakonom i neophodna zbog zaštite javne sigurnosti, poretka, zdravlja ili morala, odnosno radi zaštite osnovnih prava ili slobode drugih. Osim toga, članom 18. se precizira *in fine* da se države potpisnice ovog Pakta obavezuju na poštovanje slobode roditelja, odnosno, po potrebi, zakonskih staratelja, da svojoj djeci obezbijede vjersko ili moralno obrazovanje u skladu s njihovim sopstvenim uvjerenjima. U članu 26. Pakta utvrđeno je opšte načelo zabrane diskriminacije koje se također odnosi na vjeroispovijest.

6. Načelo slobode vjeroispovijesti također se pojavljuje u izvjesnom broju drugih tekstova, naročito u Međunarodnoj konvenciji o pravima djeteta u kojoj je to načelo jasno utvrđeno u članu 14. Isto tako, u članu 12. Američke konvencije o ljudskim pravima navodi se da svako ima pravo na slobodu savjesti i vjeroispovijesti. To pravo podrazumijeva slobodu da se zadrži ili promijeni vjeroispovijest odnosno uvjerenje, kao i slobodu da se propovijeda i širi vjeroispovijest ili uvjerenje, pojedinačno ili zajedno sa drugima, javno ili privatno. Ni na koga se ne mogu primjenjivati ograničenja kojima bi se ograničavala sloboda zadržavanja ili mijenjanja svoje vjeroispovijesti ili uvjerenja. Sloboda ispoljavanja svoje vjeroispovijesti i uvjerenja može biti predmet samo onih ograničenja koja su propisana zakonom i neophodna zbog javne sigurnosti, zaštite poretka, zdravlja ili morala, odnosno radi zaštite prava ili slobode drugih. Na kraju, u članu 12. Američke konvencije se precizira da roditelji ili staratelji, zavisno od slučaja, imaju pravo da njihova djeca ili štitenici pohađaju vjersko i moralno vaspitanje u skladu s njihovim sopstvenim uvjerenjima.

7. Povelja o osnovnim pravima Evropske unije također štiti slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti na isti način kao i Konvencija (član 10. Povelje). Njom se također roditeljima garantuje pravo „da obezbijede obrazovanje i nastavu za svoju djecu u skladu s njihovim vjerskim, filozofskim i pedagoškim uvjerenjima, u skladu sa nacionalnim zakonima koji uređuju vršenje tog ... prava” (član 14, stav 3).

8. Evropski sud za ljudska prava je u više navrata isticao značaj slobode misli, savjesti i vjeroispovijesti. Uopšteno govoreći, sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti smatra se jednim od temelja demokratskog društva; konkretno, evropske sudije u slobodi vjeroispovijesti vide jedan vitalni element formiranja identiteta vjernika i njihovog shvatanja života. Zapravo, Sud je slobodu vjeroispovijesti uzdigao do nivoa materijalnog prava prema Konvenciji, najprije posredno, a zatim i neposrednije.

9. Treba istaći da se tokom posljednjih petnaest godina broj slučajeva koje je Sud razmatrao iz ugla člana 9. neprestano povećava; taj trend se naročito objašnjava sve većom ulogom vjeroispovijesti i srodnih pitanja u sociopolitičkom diskursu.

I. Opšta načela i primjenjivost

A. Značaj člana 9. Konvencije u demokratskom društvu i *locus standi* vjerske zajednice

10. Sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti, zaštićena članom 9. Konvencije, predstavlja jedan od temelja „demokratskog društva” u smislu Konvencije. Ona se, u svojoj vjerskoj dimenziji, pojavljuje kao jedan od ključnih elemenata identiteta vjernika i njihovog shvatanja života, ali ona također predstavlja dragocjenu dobrobit i za ateiste, agnostike, skeptike ili nezainteresovane. Pluralizam neodvojiv od demokratskog društva – s mukom osvajanje tokom vijekova – zavisi od toga. Ta sloboda podrazumijeva, *inter alia*, i slobodu imanja ili nemanja vjerskih uvjerenja i praktikovanja ili nepraktikovanja vjeroispovijesti (*Kokkinakis protiv Grčke*, 1993, stav 31; *Buscarini i drugi protiv San Marina* [VV], 1999, stav 34).

11. Crkvena ili vjerska organizacija može, kao takva, da u ime svojih vjernika vrši prava garantovana članom 9. Konvencije (*Cha'are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske* [VV], 2000, stav 72; *Leela Förderkreis e.V. i drugi protiv Njemačke*, 2008, stav 79). To znači da je prigovor koji podnese crkva ili vjerska organizacija u kojem se tvrdi da je došlo do kršenja zajedničkog aspekta slobode vjeroispovijesti njenih vjernika spojiv *ratione personae* sa Konvencijom, i da crkva ili organizacija može da tvrdi da je „žrtva” takvog kršenja u smislu člana 34. Konvencije.

12. S druge strane, kad je riječ o odbijanju obnavljanja registracije neke već priznate vjerske zajednice, i sve dok ta zajednica ima pravni kapacitet za podnošenje predstavke Sudu u Strazburu, pojedinačni podnositelji predstavke ne mogu tvrditi da su lično žrtve povrede prava usljed odbijanja domaćih vlasti da obnove registraciju, što je uticalo samo na zajednicu podnositelja predstavke kao takvu. Njihov prigovor po osnovu člana 9. stoga nije kompatibilan *ratione personae* sa Konvencijom (*Jehovah's Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010, stav 168). Istovremeno, Sud je potvrdio da su pastori nekoliko evangelističkih zajednica mogli da tvrde da je širenje pogrđnih i neprijateljskih informacija o njihovim uvjerenjima i crkvama od strane domaćih vlasti uticalo lično na njih, naročito imajući u vidu da njihovo pravo za pokretanje postupka nije osporeno u domaćim postupcima (*Tonchev i drugi protiv Bugarske*, 2022, stav 54).

13. Iako neko *pravno lice* može da tvrdi da je žrtva povrede njene slobode *misli i vjeroispovijesti*, ono ne može, kao takvo, da vrši pravo na slobodu *savjesti* (*Kontakt-Information-Therapie i Hagen protiv Austrije*, Odluka Komisije od 12. oktobra 1988).

B. Uvjerenja zaštićena članom 9.

14. Termin „vjeroispovijest” nije definisan ni u članu 9, niti u sudskoj praksi Suda. Taj propust je sasvim logičan jer bi takva definicija morala istovremeno biti dovoljno fleksibilna da obuhvati svu raznovrsnost vjeroispovijesti na svijetu (velikih i malih, drevnih i novih, teističkih i neteističkih), i dovoljno specifična da može da se primjenjuje na konkretne predmete – što je previše težak, čak nemoguć zadatak. S jedne strane, područje primjene člana 9. je veoma široko: njime se štite kako vjerska mišljenja i uvjerenja, tako i ona koja nisu vjerska. S druge strane, nisu sva mišljenja ili uvjerenja obuhvaćena područjem primjene odredbe, a izraz „vršenje vjerskih dužnosti” koji je upotrijebljen u članu 9, stav 1. ne obuhvata sva postupanja koja su motivisana ili su pod uticajem neke vjeroispovijesti ili nekog uvjerenja (*Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2002, stav 82).

15. U tom pogledu Sud ističe da je zadatak Konvencije da garantuje prava koja su praktična i djelotvorna, a ne prava koja su teorijska ili iluzorna. Pravo sadržano u članu 9. bilo bi veoma teorijsko i iluzorno da je diskreciono pravo država takvo da im omogućava tako ograničavajuće tumačenje pojma vjeroispovijesti da se njime netradicionalnim i manjinskim vjeroispovijestima uskraćuje pravna zaštita. Takve ograničavajuće definicije direktno utiču na ostvarivanje prava na slobodu vjeroispovijesti

i onemogućavaju ostvarivanje tog prava jer poriču vjersku prirodu vjere. U svakom slučaju, te definicije se ne smiju tumačiti na štetu netradicionalnih vjeroispovijesti (*İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 114, i *Föderation der Aleviten Gemeinden in Österreich protiv Austrije*, 2024, stav 48). Pored toga, suštinski je nedosljedno sa logikom člana 9. da se ograniče prava garantovana tom odredbom isključivo na vjeroispovijesti i registrovane vjerske organizacije (*Hamzayan protiv Armenije*, 2024). Upitno je da li bilo koji zakon kojim se teži ograničiti pravo garantovano članom 9. na ispovijedanje vjere samo na sljedbenike registrovanih vjerskih organizacija zadovoljava zahtjev „zakonitosti” u svjetlu suštinske nedosljednosti takvog zakona sa zahtjevima te odredbe (*Ukrajina i Nizozemska protiv Rusije* [VV], 2025, stav 1275).

16. Da bi se na lično ili kolektivno uvjerenje moglo primjenjivati pravo na „slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti”, ono mora da dostigne *određeni nivo ubjedljivosti, ozbiljnosti, kohezije i značaja*. Ako je taj uslov ispunjen, obaveza neutralnosti i nepristrasnosti države nije spojiva ni s jednim ovlaštenjem države da ocjenjuje legitimnost vjerskih uvjerenja ili načina na koji se ta uvjerenja iskazuju (*Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013, stav 81). Stoga, zadatak Suda nije da ulazi u polemike u tom smislu, da utvrđuje koja će se načela i uvjerenja smatrati glavnim u nekoj vjeroispovijesti, niti da na bilo koji drugi način tumači vjerska pitanja (*İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 69; *Kovaļkovs protiv Latvije* (odl.), 2012, stav 60; *Executief van de Moslims van België i drugi protiv Belgije*, 2024, stav 86). Rasprava među vjerskim učenjacima o historijskim temeljima predmetne vjeroispovijesti i značaju zahtjeva od sljedbenika naročito nije dovoljna da se porekne vjerska priroda takvih uvjerenja (*Ancient Baltic religious association „Romuva” protiv Litvanije*, 2021, stavovi 118–119). Stoga, za potrebe obrazloženja, pri upućivanju na određene vjerske pojmove i koncepte, Sud ne pridaje nikakvo posebno značenje tim pojmovima, osim u mjeri da je član 9. primjenjiv na njih (*İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], stav 69). Opšte je pravilo da činjenica da unutar određene vjerske zajednice postoji spor oko osnovnih načela njene vjere i njenih zahtjeva prema državi ni u kojoj mjeri ne utiče na primjenu člana 9 (*ibid.* [VV], stav 134).

17. Organi Konvencije su izričito ili prećutno potvrdili da se zaštitni mehanizmi iz člana 9. stav 1. Konvencije primjenjuju na:

(a) „velike” ili „drevne” svjetske vjeroispovijesti koje postoje milenijima ili nekoliko vijekova, kao što su:

- alevizam (*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı protiv Turske*, 2014; *İzzettin Doğan i drugi protiv Turske*, 2016)
- budizam (*Jakóbski protiv Poljske*, 2010)
- različite hrišćanske vjeroispovijesti (među brojnim drugim slučajevima vidjeti *Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine*, 2007; *Savez crkava „Riječ života” i drugi protiv Hrvatske*, 2010)
- različite oblike hinduizma, uključujući pokret Hare Krišna (*Kovaļkovs protiv Latvije* (odl.), 2012; *Genov protiv Bugarske*, 2017)
- različite oblike islama (*Hassan i Tchaouch protiv Bugarske* [VV], 2000; *Leyla Şahin protiv Turske* [VV], 2005), uključujući ahmadizam (*Metodiev i drugi protiv Bugarske*, 2017)
- judaizam (*Cha’are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske* [VV], 2000; *Francesco Sessa protiv Italije*, 2012)
- sikhizam (*Phull protiv Francuske* (odl.), 2005; *Jasvir Singh protiv Francuske* (odl.), 2009)
- taoizam (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 18. maja 1976)

(b) nove ili relativno nove vjeroispovijesti, kao što su:

- aumizam Mandaroma (*Association des Chevaliers du Lotus d’Or protiv Francuske*, 2013)
- pokret koji je osnovao Bhagwan Shree Rajneesh, poznat kao pokret Osho (*Leela Förderkreis e.V. i drugi protiv Njemačke*, 2008; *Mockutė protiv Litvanije*, 2018, stav 121)

- Crkva ujedinjenja prečasnog Sun Myung Moona (*Nolan i K. protiv Rusije*, 2009; *Boychev i drugi protiv Bugarske*, 2011)
- mormonizam ili Crkva Isusa Hrista svetaca posljednjih dana (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2014)
- Raelijanski pokret (*F.L. protiv Francuske* (odl.), 2005)
- neopaganizam (*Ásatrúarfélagið protiv Islanda* (odl.), 2012); *Ancient Baltic religious association „Romuva“ protiv Litvanije*, 2021)
- Falun Gong ili Falun Dafa (*A.O. Falun Dafa i drugi protiv Moldavije*, 2021)
- vjeroispovijest „Santo Daime“ u čijim se obredima upotrebljava halucinogena supstanca poznata pod nazivom „ajahuaska“ (*Fränklin-Beentjes i CEFLU-Luz da Floresta protiv Nizozemske* (odl.), 2014)
- Jehovini svjedoci (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i drugi protiv Austrije*, 2008; *Jehovah's Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010)

(c) različita dosljedna i iskrena filozofska uvjerenja, kao što su:

- pacifizam (*Arrowsmith protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Izvještaj Komisije od 12. oktobra 1978, stav 69; *Kanatli protiv Turske*, 2024, stav 45);
- principijelno protivljenje vojnoj obavezi (*Bayatyan protiv Armenije* [VV], 2011)
- veganstvo i odbijanje kontakta s proizvodima životinjskog porijekla ili proizvoda testiranih na životinjama (*W. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 10. februara 1993)
- protivljenje abortusu (*Knudsen protiv Norveške*, Odluka Komisije od 8. marta 1985; *Van Schijndel i drugi protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 10. septembra 1997)
- mišljenja ljekara o alternativnoj medicini, s obzirom na to da su ona oblik iskazivanja medicinske filozofije (*Nyyssönen protiv Finske*, Odluka Komisije od 15. januara 1998)
- uvjerenje da je brak cjeloživotna zajednica muškarca i žene i odbacivanje homoseksualnih zajednica (*Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013)
- priklanjanje sekularizmu (*Lautsi i drugi protiv Italije* [VV], 2011, stav 58; *Hamidović protiv Bosne i Hercegovine*, 2017, stav 35).

18. Član 9. primjenjuje se na prethodno navedena uvjerenja i doktrine nezavisno od toga da li ih tužena država priznaje kao „vjeroispovijesti“; suprotna pretpostavka podrazumijevala bi da ih država može izuzeti za potrebe primjene zaštita iz člana 9. odbijanjem da ih prizna (*Mockutė protiv Litvanije*, 2018, stav 119). Međutim, u slučaju sumnje u pogledu „vjerske“ prirode sistema vjerovanja i primjenjivosti člana 9, Sud može prosto da uvaži presudu nadležnih organa tužene države. To je urađeno u pogledu dva specifična sistema ideja ili uvjerenja, prije svega sajentologije i neopaganizma.

19. Prije svega, klasifikacija *sajentologije* kao „vjeroispovijesti“ predstavlja kontroverznu temu među državama ugovornicama. Komisija se nije izričito dotakla tog pitanja jer su predmetne predstavke u svakom slučaju bile neprihvatljive iz drugih razloga (*X. i Church of Scientology protiv Švedske*, Odluka Komisije od 5. maja 1979; *Church of Scientology i drugi protiv Švedske*, Odluka Komisije od 14. jula 1980; *Scientology Kirche Deutschland e.V. protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 7. aprila 1997). Uprkos tome, barem u prvom i trećem od tri prethodno citirana predmeta, čini se da je Komisija barem prećutno prihvatila da je Sajentološka crkva „vjerska grupa“.

20. Sud, koji se direktno bavio pitanjem sajentologije, prihvatio je presudu nadležnih organa u tuženoj državi. U predmetu koji se odnosio na odbijanje ruskih nadležnih organa da registruju Sajentološku crkvu kao pravnu osobu, Sud je istakao da njegov zadatak nije da donosi odluke *in abstracto* o tome da li se određeni skup uvjerenja i povezanih obreda može smatrati „vjeroispoviješću“ u smislu člana 9. U tom predmetu je lokalni Sajentološki centar, koji je prvobitno bio registrovan kao nevjerski subjekt, s vremenom prestao da postoji kao takav jer se bavio aktivnostima „vjerske prirode“. Domaće vlasti, uključujući sudove, držale su se stava da su sajentološke grupe po svojoj prirodi vjerske grupe. U

takvim okolnostima Sud je smatrao da je član 9. Konvencije primjenjiv na predmet koji se razmatra (*Kimlya i drugi protiv Rusije*, 2009, stavovi 79–81; vidjeti također *Church of Scientology of Moscow protiv Rusije*, 2007, stav 64). U drugom predmetu, ista vrsta miješanja se djelimično zasnivala na vjerskoj studiji u kojoj je zaključeno da aktivnosti predmetne grupe nisu vjerske prirode. Međutim, Sud je primijetio da je do miješanja došlo zbog primjene zakonodavne odredbe koja se odnosila isključivo na vjerske organizacije, pa se stoga član 9. zaista mogao u potpunosti primijeniti (*Church of Scientology of St Petersburg i drugi protiv Rusije*, 2014, stav 32).

21. Osim toga, Sud je usvojio isti pristup u pogledu neopaganizma. U predmetu protiv Litvanije, vjersko udruženje koje obuhvata nekoliko zajednica koje poštuju staru baltičku vjeru prigovorilo je na odbijanje zahtjeva za „državno priznanje” njegovog statusa kao vjerskog udruženja. Kako je tužena država izrazila sumnju u pogledu „vjerske” prirode aktivnosti udruženja podnositelja predstavke a čak i u pogledu samog postojanja „stare baltičke vjere” koju su tvrdili da poštuju, Sud je napomenuo da ništa razumno ne ukazuje na to da uvjerenja udruženja podnositelja predstavke nisu obezbijedila potreban nivo ubjedljivosti, ozbiljnosti, kohezije i značaja. Stoga, suprotno tvrdnjama tužene države, udruženje podnositelja predstavke nije trebalo tretirati kao jednako pokretima koji ismijevaju vjeroispovijesti, kao što su pastafarijanizam, džadajizam i dudejizam. Udruženje podnositelja predstavke je zaista registrovano kao vjersko udruženje za potrebe domaćeg prava i nadležni organi nisu osporili njegovu vjersku prirodu tokom predmetne rasprave (*Ancient Baltic religious association „Romuva” protiv Litvanije*, 2021, stavovi 117. i 139–140).

22. Suprotno tome, Sud je odbio da proširi primjenjivost člana 9. na „pastafarijanizam”, pokret koji ismijeva vjeroispovijest i čije je „božanstvo” „Leteće čudovište od špageta”, a koji je prvobitno osnovan u znak protesta protiv učenja o kreacionizmu u američkim državnim školama. Imajući u vidu da zahtjevi u pogledu ubjedljivosti, ozbiljnosti, kohezije i značaja nisu ispunjeni, Sud je smatrao da pastafarijanizam nije ni „vjeroispovijest” niti „uvjerenje” u smislu člana 9. i da stoga navedena odredba nije primjenjiva na njega (*De Wilde protiv Nizozemske* (odl.), 2021).

23. Možemo reći da još uvijek nije potpuno jasan odgovor na pitanje da li je postupanje koje se u cijelosti ili djelimično zasniva na uvjerenju ili filozofiji, ali koje *u potpunosti služi sticanju profita*, obuhvaćeno zaštitom prema članu 9. Komisija je odlučila da komercijalno društvo s ograničenom odgovornošću, kao korporacija za sticanje profita – iako njome upravlja filozofsko udruženje – ne može da koristi ni da se oslanja na prava garantovana članom 9 (*Company X. protiv Švajcarske*, Odluka Komisije od 27. februara 1979; *Kustannus OY Vapaa Ajatteliya AB i drugi protiv Finske*, Odluka Komisije od 15. aprila 1996). Slično tome, Komisija je odlučila da član 9. ne štiti tvrdnje o navodnim vjerskim uvjerenjima koje naizgled prodaju „argumente” u reklamama vjerske grupe koje su čisto komercijalne prirode. U ovom smislu, Komisija je napravila razliku između reklama koje su samo „informativne” ili „opisne” po svojoj prirodi i reklama koje nude predmete na prodaju. Nakon što reklama pređe u ovu drugu kategoriju, čak i kada se tiče vjerskih predmeta koji su ključni za određenu potrebu, tvrdnje o vjerskom sadržaju predstavljaju manifestaciju želje da se na tržište stavi roba u cilju sticanja profita, a ne manifestaciju uvjerenja u praksi. U razmatranom predmetu, Komisija je odbila da proširi područje primjene zaštite prema članu 9. na reklamu za „E-meter” ili „Hubbard-ov elektromjerač”, koju su sankcionisali nadležni organi za zaštitu potrošača (*X. i Church of Scientology protiv Švedske*, Odluka Komisije od 5. maja 1979).

24. U novijim predmetima, međutim, Komisija i Sud naizgled ostavljaju otvoreno pitanje da li je član 9. primjenjiv na *djelatnost* u cilju sticanja profita kojom se bavi vjerska organizacija (pitanje se javilo u predmetu *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı protiv Turske*, 2014; za kurseve joge koji nisu besplatni, vidjeti *Association Sivananda de Yoga Vedanta protiv Francuske*, Odluka Komisije od 16. aprila 1998).

25. Kad je riječ o *ateizmu*, Komisija je ispitivala prigovore koje su ateisti podnijeli na osnovu člana 9 (*Angeleni protiv Švedske*, Odluka Komisije od 3. decembra 1986). U neznatno drugačijem kontekstu utvrdila je da se tim mišljenjem izražava samo određeno metafizičko shvatanje čovjeka koje je

uslovljeno njegovim shvatanjem svijeta i kojim se opravdava njegovo djelovanje, pa se stoga ne može valjano razlikovati od vjerske denominacije u tradicionalnom smislu; stoga, država nije imala osnov da mu prizna pravni položaj koji je znatno drugačiji od onog kod drugih vjerskih denominacija (*Union des Athées protiv Francuske*, Izvještaj Komisije od 6. jula 1994, stav 79). Štaviše, Sud je jasno dao do znanja da sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti ima „vrijednost za ateiste, agnostike, skeptike i nezainteresovane” (*Kokkinakis protiv Grčke*, 1993, stav 31).

26. Sud još nije donio odluku o primjenjivosti člana 9. na *masoneriju*, već je to pitanje prećutno ostavljeno otvoreno (*N.F. protiv Italije*, 2001, stavovi 35–40).

C. Pravo na uvjerenje i pravo na njegovo iskazivanje

27. Član 9. stav 1. Konvencije ima dva vida, jedan koji se odnosi na pravo osobe da *ima* određeno uvjerenje i drugi koji se odnosi na pravo osobe da *iskazuje* to uvjerenje:

- pravo osobe da *ima* uvjerenje (nezavisno od toga da li je ono vjersko ili ne) i da promijeni svoju vjeroispovijest ili uvjerenja. To je pravo *apsolutno i bezuslovno* i država se ne može miješati u njega, na primjer, propisivanjem onoga u šta bi osoba trebala da vjeruje ili poduzimanjem prisilnih mjera da osoba promijeni svoja uvjerenja (*Ivanova protiv Bugarske*, 2007, stav 79; *Mockutė protiv Litvanije*, 2018, stav 119); *Savjetodavno mišljenje o tome da li pojedincu može biti uskraćeno odobrenje za rad na poziciji službenika obezbjeđenja po osnovu bliskosti ili pripadnosti vjerskom pokretu* [VV], 2023, stav 69);
- pravo osobe da *iskazuje* svoja uvjerenja, samostalno i privatno, ali i da učestvuje u njihovom praktikovanju zajedno sa drugima i javno. To pravo *nije apsolutno*: s obzirom na to da iskazivanje vjerskog uvjerenja jedne osobe može da utiče na druge osobe, autori Konvencije ograničili su taj aspekt slobode vjeroispovijesti kako je utvrđeno u članu 9, stav 2. U tom drugom stavu utvrđeno je da sva ograničenja slobode ispovijedanja vjere ili uvjerenja moraju biti propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu, te moraju da teže legitimnim ciljevima koji su utvrđeni zakonom, nezavisno od toga da li postoji samo jedan legitiman cilj ili više njih (*Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013, stav 80). Drugim riječima, ograničenja iz člana 9, stav 2. odnose se isključivo na slobodu iskazivanja vjeroispovijesti ili uvjerenja, a ne na pravo osobe da *ima* određenu vjeroispovijest ili uvjerenje (*Ivanova protiv Bugarske*, 2007, stav 79).

28. Član 9, stav 1. garantuje „slobodu da se..., javno ili privatno, iskazuje vjeroispovijest ili uvjerenje”. Međutim, ne može se smatrati da se te dvije mogućnosti sadržane u izrazu „javno ili privatno” međusobno isključuju niti da javne vlasti imaju izbor u tom pogledu; ta formulacija ukazuje samo na činjenicu da se vjeroispovijest može praktikovati na bilo koji od ta dva načina (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 12. marta 1981).

29. Čak i kada predmetno uvjerenje dostigne potreban nivo ubjedljivosti i značaja, ne može se smatrati da je svako postupanje koje je na neki način nadahnuto ili motivisano tim uvjerenjem ili na koje je to uvjerenje uticalo ujedno i „iskazivanje” tog uvjerenja. Stoga, na primjer, radnje ili propusti kojima se predmetno uvjerenje ne iskazuje direktno ili koji su samo u dalekoj vezi s načelima vjere, nisu obuhvaćeni zaštitom iz člana 9, stav 1. Kako bi se moglo tumačiti kao „iskazivanje” u smislu člana 9, predmetno postupanje mora biti u uskoj vezi s vjeroispovijesti ili uvjerenjem. Jedan primjer može biti bogoslužjenje ili pobožnost koji čine sastavni dio praktikovanja vjeroispovijesti ili uvjerenja u nekom opštepriznatom obliku. Međutim, iskazivanje vjeroispovijesti ili uvjerenja nije ograničeno na takvo postupanje; postojanje dovoljno uske i direktne veze između postupanja i uvjerenja iz kojih ono proizlazi mora biti utvrđeno uzimajući u obzir činjenice u svakom konkretnom predmetu. Tačnije, podnositelji predstavke koji tvrde da određeno postupanje proizlazi iz njihove slobode iskazivanja vjeroispovijesti ili uvjerenja ne moraju utvrditi da su postupali u skladu s nekom dužnošću koju propisuje predmetna vjeroispovijest (*Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013, stav 82; *S.A.S. protiv Francuske* [VV], 2014, stav 55).

30. Shodno tome, prema opštem pravilu, domaće vlasti nemaju osnovu da dovode u sumnju *iskrenost uvjerenja* koje određeni pojedinac tvrdi da ima, a da pritom svoj stav nisu potkrijepile čvrstim i nespornim dokazima. Sud je stoga odbio sljedeće prigovore tuženih Vlada:

- Francuska Vlada je tvrdila da podnositeljica predstavke, koja se izjašnjava kao aktivna muslimanka i koja u javnosti želi da nosi nikab, nije pokazala da je muslimanske vjeroispovijesti ni da želi da nosi nikab iz vjerskih razloga. Štaviše, Sud je smatrao da činjenica da manjina muslimanki njeguje ovaj običaj ne utiče na pravnu karakterizaciju te činjenice (*S.A.S. protiv Francuske* [VV], 2014, stav 56);
- Vlada Latvije je tvrdila da podnositelj predstavke, inače zatvorenik, nije sljedbenik *vaišnavizma* (oblik hinduizma u kojem se poštuje Višnu) jer je pohađao biblijski kurs na daljinu i jer zvanično ne pripada lokalnom ogranku Međunarodnog društva za svjesnost Krišne (*Kovalkovs protiv Latvije* (odl.), 2012, stav 57); Rumunska vlada je slično tvrdila da je podnositelj predstavke vjerovatno tvrdio da je budista kako bi dobio bolju hranu u zatvoru (*Vartic protiv Rumunije* (br. 2), 2013, stav 46);
- Turska Vlada je tvrdila, citirajući stavove islamskih organa koji podržavaju njihov argument, da podnositelj predstavke, inače zatvorenik, nema formalnu vjersku dužnost da učestvuje u zajedničkim molitvama petkom, jer je lišen slobode (*Abdullah Yalçın protiv Turske* (br. 2), 2022, stav 28).

31. Uprkos tome, organi Konvencije potvrdili su da je u vanrednim okolnostima *moguće dovesti u sumnju iskrenost navodne vjeroispovijesti pojedinca*. Istina je, kao što je prethodno istaknuto, da zadatak Suda nije da ocjenjuje legitimnost vjerskih tvrdnji ili da dovodi u pitanje valjanosti ili relativne osnovanosti tumačenja određenih aspekata uvjerenja ili praksi. Sud nije pozvan da raspravlja o prirodi i značaju pojedinačnih uvjerenja jer ono što jedna osoba smatra svetim, druga osoba može smatrati besmislenim ili anatemom, pa se nijednim pravnim ili logičkim argumentom ne može osporiti tvrdnja vjernika da je određeno uvjerenje ili praksa važan element njegove vjerske dužnosti. To ipak ne sprječava Sud da utvrdi činjenice u pogledu da li su vjerske tvrdnje podnositelja predstavke zaista ozbiljne i iskrene (*Skugar i drugi protiv Rusije* (odl.), 2009).

32. Na primjer, organi Konvencije odbili su da potvrde iskrenost navodnih vjerskih uvjerenja podnositelja predstavke:

- u slučaju zatvorenika koji se želio upisati u zatvorsku evidenciju kao pripadnik vjeroispovijesti „Wicca”. Komisija je utvrdila da, kada takav upis u evidenciju podrazumijeva pružanje posebnih povlastica i prostora koji omogućavaju predmetnoj osobi da praktikuje svoju vjeroispovijest, razumno je zahtijevati da se deklarirana vjeroispovijest može identifikovati; međutim, podnositelj predstavke nije pružio nikakve informacije kojima bi potvrdio objektivno postojanje takve vjeroispovijesti (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 4. oktobra 1977);
- u predmetu u kojem su disciplinske sankcije izrečene protiv podnositelja predstavke, inače zaposlenog u nacionalnom elektroprivrednom preduzeću, koji se deklarirao kao musliman, zbog dva izostanka s posla u istoj godini radi proslave muslimanskih vjerskih praznika. Domaći sudovi su uvažili da prema mjerodavnom pravu građani muslimanske vjeroispovijesti imaju pravo na plaćeno odsustvo na datume vjerskih praznika; međutim, u slučaju podnositelja predstavke, iskrenost njegove muslimanske vjeroispovijesti dovedena je u sumnju jer on nije bio upoznat s osnovnim načelima te vjeroispovijesti i jer je u prošlosti slavio hrišćanske praznike. Domaći sudovi su stoga zaključili da je podnositelj predstavke tvrdio da je muslimanske vjeroispovijesti isključivo zato da bi iskoristio dodatne dane odsustva. Sud je prihvatio da, kada je zakonom utvrđena povlastica ili posebno izuzeće članova određene vjerske zajednice - naročito u području zapošljavanja - zahtjev da predmetna osoba adekvatno dokaže svoju pripadnost predmetnoj zajednici kako bi mogla

uživati takav poseban tretman nije nespojiv sa članom 9 (*Kosteski protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2006, stav 39).

33. Sud je zaštitu iz člana 9. proširio i na tradicionalne prakse koje objektivno nisu sastavni dio „osnovnih” načela određene vjeroispovijesti, ali koje su u velikoj mjeri nadahnute tom vjeroispoviješću i duboko ukorijenjene u kulturi. Stoga je Sud bez ikakve sumnje prihvatio prigovor koji su podnijeli roditelji muslimanske vjeroispovijesti koji su željeli da njihove maloljetne kćerke budu oslobođene obaveznih mješovitih časova plivanja u državnoj školi. Iako je u Kur'anu utvrđeno načelo da žensko tijelo mora biti pokriveno tek od puberteta, podnositelji predstavke su tvrdili da ih njihova vjera uči da moraju pripremiti svoje kćerke za pravila koja će se na njih primjenjivati od puberteta (*Osmanoğlu i Kocabaş protiv Švajcarske*, 2017, stav 42). Slično tome, Sud je izričito potvrdio da je želja muškarca muslimanske vjeroispovijesti da nosi kapu, što ne predstavlja vjersku obavezu ali je ipak toliko čvrsto ukorijenjeno u tradiciji da je mnogi smatraju vjerskom dužnošću, zaštićena članom 9 (*Hamidović protiv Bosne i Hercegovine*, 2017, stav 30).

34. Pored toga, u svjetlu postojećih uslova, aktivnosti na internetu i društvenim medijima mogu da predstavljaju „ispovijedanje” vjere ili uvjerenja koje je zaštićeno članom 9. Konvencije (*Savjetodavno mišljenje o tome da li pojedincu može biti uskraćeno odobrenje za rad na poziciji službenika obezbjeđenja po osnovu bliskosti ili pripadnosti vjerskom pokretu* [VV], 2023, stav 74).

35. Organi Konvencije odbili su da odobre zaštitu prema članu 9, stav 1 (što ne znači da se isti prigovori ne bi mogli, kada je to prikladno, ispitati na osnovu drugih odredbi Konvencije):

- slobodi jezika, uključujući pravo na upotrebu jezika po sopstvenom izboru u obrazovanju i u kontaktima sa nadležnim organima (*Habitants d’Alseberg i de Beersel protiv Belgije*, Odluka Komisije od 26. jula 1963; *Inhabitants of Leeuw-St. Pierre protiv Belgije*, Odluka Komisije od 15. jula 1965);
- odbijanju glasanja na opštim ili predsjedničkim izborima u zemlji u kojoj je izlazak na izbore obavezan (*X. protiv Austrije*, Odluka Komisije od 22. aprila 1965; *X. protiv Austrije*, Odluka Komisije od 22. marta 1972);
- želji jednog podnositelja predstavke da mu se ponište krštenje i pričešće (*X. protiv Islanda*, Odluka Komisije od 6. februara 1967);
- muškarcu koji je odbio da zaključi brak sa svojom partnerkom u skladu s postupkom propisanim građanskim pravom, ali je istovremeno zahtijevao da država prizna njihovu zajednicu kao važeći brak (*X. protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 18. decembra 1974);
- želji jednog zatvorenika budističke vjeroispovijesti da šalje članke za objavu u budističkom časopisu jer podnositelj predstavke nije pokazao na koji način praktikovanje njegove vjeroispovijesti zahtijeva objavu tih članaka (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 20. decembra 1974);
- distribuciji letaka koji su, iako su se zasnivali na pacifističkim idejama, podsticali vojnike na odsustvo bez dozvole i kršenje vojne discipline (*Arrowsmith protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Izvještaj Komisije od 12. oktobra 1978, stavovi 74–75; *Le Cour Grandmaison and Fritz protiv Francuske*, Odluka Komisije od 6. jula 1987);
- želji jednog podnositelja predstavke da njegov pepeo bude rasut na njegovom imanju kako ne bi bio sahranjen na groblju među hrišćanskim simbolima (*X. protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 10. marta 1981);
- želji jednog zatvorenika da mu se prizna status „političkog zatvorenika” i njegovom odbijanju da radi u zatvoru, nosi zatvorsku uniformu i čisti svoju ćeliju (*McFeeley i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 15. maja 1980; *X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 6. marta 1982);

- odbijanju jednog Jevreja da nakon građanskog razvoda svojoj bivšoj ženi da *get* (pismo o razvodu braka) koji bi joj omogućio ponovnu udaju u vjerskom obredu (*D. protiv Francuske*, Odluka Komisije od 6. decembra 1983);
- odbijanju jednog ljekara da se uključi u strukovni sistem penzionog osiguranja (*V. protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 5. jula 1984);
- želji jednog udruženja da zatvorenicima pruža usluge pravnog savjetovanja i štiti njihove interese iz idealističkih razloga (*Vereniging Rechtswinkels Utrecht protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 13. marta 1986);
- vjerskom službeniku koji je otpušten jer je odbio da izvršava svoje administrativne dužnosti u državnoj crkvi u znak protesta protiv zakona kojim se ublažavaju pravila o abortusu (*Knudsen protiv Norveške*, Odluka Komisije od 8. marta 1985);
- želji jednog muškarca da se oženi i ima seksualne odnose sa djevojkom koja nije dostigla propisan uzrast za pristanak na seksualni odnos jer je takav brak važeći prema islamskom pravu (*Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 7. jula 1986);
- želji podnositelja predstavke da se razvede (*Johnston i drugi protiv Irske*, 1986, stav 63);
- želji nekih potrošača električne energije da izbjegnu ugovorne obaveze koje su svojevrijedno prihvatili i njihovom odbijanju da u cijelosti plate račun za električnu energiju jer bi određeni procenat tog iznosa bio namijenjen za finansiranje nuklearne elektrane (*K. i v. protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 16. jula 1987);
- želji jednog oca da fizički kažnjava svoje dijete (<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-443> , Odluka Komisije od 5. oktobra 1987);
- odbijanju dvaju arhitekata da se učlane u Udruženje arhitekata, što predstavlja kršenje pravnih zahtjeva (*Revert i Legallais protiv Francuske*, Odluka Komisije od 8. septembra 1989);
- želji jedne osobe da raširi plakat s političkim sloganom na željezničkoj stanici (*K. protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 13. maja 1992);
- sadržaju historijsko-političke rasprave koja se vodila na privatnoj zabavi (*F.P. protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 29. marta 1993);
- želji jednog podnositelja predstavke da sam izabere ljekara i prisili fond za zdravstveno osiguranje da mu isplati povraćaj naknadi plaćenih ljekaru koji nema ugovor sa fondom (*B.C. protiv Švajcarske*, Odluka Komisije od 30. avgusta 1993; *Marty protiv Švajcarske*, Odluka Komisije od 30. avgusta 1993);
- želji podnositelja predstavke, koja je bila motivisana njegovom hrišćanskom vjerom, da dijeli letke protiv abortusa u blizini klinike za abortuse (*Van den Dungen protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 22. februara 1995);
- muškarcu koji je prigovorio da ga obaveza plaćanja alimentacije bivšoj ženi i djeci sprječava u posjećivanju budističkih hramova, od kojih se najbliži nalazi na stotine kilometara od njegovog doma (*Logan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 6. septembra 1996);
- odbijanju jednog oca da plaća alimentaciju za svoju maloljetnu kćerku zbog toga što je ona promijenila vjeroispovijest (*Karakuzey protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 16. oktobra 1996);
- vojnom sudiji, pukovniku turskih vazduhoplovnih snaga, koji je penzionisan jer su „njegovo ponašanje i postupci pokazivali da se priklonio nezakonitim fundamentalističkim mišljenjima”; u tom predmetu se sporna mjera nije zasnivala na vjerskim mišljenjima i uvjerenjima podnositelja predstavke ni na načinu na koji je obavljao svoje vjerske dužnosti, nego na ponašanju i postupcima koji su predstavljali povredu vojne discipline i načela sekularizma (*Kalaç protiv Turske*, 1997);

- želi jednih roditelja da svom djetetu daju posebno ime bez pozivanja na vjersku motivaciju (*Salonen protiv Finske*, Odluka Komisije od 2. jula 1997);
- otvorenom odbijanju jednog advokata da radi na predmetima koji su mu službeno dodijeljeni i u kojima bi zastupao osobe zadržane u policijskom pritvoru (*Mignot protiv Francuske*, Odluka Komisije od 21. oktobra 1998);
- odbijanju jednog vozača da veže sigurnosni pojas tokom vožnje automobila radi izražavanja svog stava da bi mu trebalo biti dozvoljeno da sam izabere sredstva zaštite svog fizičkog i mentalnog integriteta (*Viel protiv Francuske* (odl.), 1999);
- jednom državljaninu Alžira, aktivisti u Islamskom frontu spasa, koji je prigovorio na odluku švajcarskih nadležnih organa o zapljeni njegovog medija za komunikaciju koji je koristio za političku propagandu (*Zaoui protiv Švajcarske* (odl.), 2001);
- odbijanju suvlasnika jedne apoteke da prodaju tablete za kontracepciju (*Pichon i Sajous protiv Francuske* (odl.), 2001);
- želi da se poćini potpomognuto samoubistvo koja je motivisana prihvatanjem načela lićne autonomije (*Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2002, stav 82);
- želi jednih podnositelja predstavke da nastave sudski postupak koji je pokrenuo njihov suprug i otac, koji je u međuvremenu preminuo, protiv imenovanja jednog mućtije (*Sadić Amet i drugi protiv Grćke* (odl.), 2002);
- jednom studentu kojem je zabranjen pristup univerzitetskom kampusu jer je imao bradu, iako nikada nije tvrdio da je ona nadahnuta bilo kakvim vjerskim ili drugim idejama ili uvjerenjima (*Tiğ protiv Turske* (odl.), 2005);
- želi da se na grob ćlana porodice postavi nadgrobni spomenik sa fotografijom pokojnika (*Jones protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2005);
- osobama osućdenim za ćlanstvo u organizacijama koje se smatraju teroristićkim (meću brojnim drugim slućajevima vidjeti *Gündüz protiv Turske* (odl.), 2004; *Kenar protiv Turske* (odl.), 2005);
- jednom sudiji kojem je izrećen ukor jer je odbio da razmatra predmete u pogledu kojih se osjećao pristrasnim (*Cserjés protiv Maćarske* (odl.), 2001), i jednom ljekaru zaposlenom u državnom zavodu za zdravstveno osiguranje koji je otpućšten jer je odbio da uradi ljekarski pregled jednog pripravnika iz straha od „moguće predrasude” koja bi mogla otežati budući rad s tim pripravnikom (*Blumberg protiv Njemaćke* (odl.), 2008);
- jednoj ćasnoj sestri kojoj je izrećena novćana kazna zbog ometanja vjerskog obreda glasnim izjavama tokom molitve (*Bulgaru protiv Rumunije* (odl.), 2012);
- jednom ocu koji je primao naknadu za nezaposlenost, a prigovorio je na odbijanje općtinskih nadležnih organa da mu isplate naknadu troćkova za jelku i adventski vijenac (*Jenik protiv Austrije* (odl.), 2012; predstavka je odbijena kao zloupotreba u smislu ćlana 35, stav 3, taćka (a) Konvencije);
- jednom ocu koji je nakon sudskog razvoda od žene prigovorio na to što se njegova maloljetna kććerka (nad kojom je starateljstvo dobila majka) odgaja u duhu rimokatolićke vjeroispovijesti iako je, prema domaćim sudovima, majka postupala iskljućivo u skladu sa željom njihove kććerke (*Rupprecht protiv Španije* (odl.), 2013);
- dvjema jevrejskim organizacijama koje su pred ukrajinskim sudovima traćžile vraććanje starih granica nekoliko starih jevrejskih groblja u razlićitim ukrajinskim gradovima (koja su napućštena viće od sedamdeset godina) i zabranu graćdevinskih radova na njima (vidjeti *Representation of the Union of Councils for Jews in the Former Soviet Union and Union of Jewish Religious organisations of Ukraine protiv Ukrajine* (odl.), 2014);

- želji podnositelja predstavke da šeta bez odjeće u javnosti zbog svog uvjerenja da je takvo ponašanje društveno prihvatljivo (*Gough protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2014, stavovi 185–188);
- zahtjevu za registraciju žiga isključivo u komercijalne svrhe iako predmetni žig sadrži vjerske grafičke simbole (*Dor protiv Rumunije* (odl.), 2015, stav 39);
- odbijanju domaćih vlasti da vjerskom udruženju otkriju sve informacije koje su prikupile u vezi s udruženjem (*Das Universelle Leben Aller Kulturen Weltweit e.V. protiv Njemačke* (odl.), 2015, stav 34);
- zahtjevu jedne vjerske zajednice za vraćanje vlasništva nad objektom za bogoslužjenje koji su komunističke vlasti zaplijenile 1930-ih (*Rymsko-Katolytska Gromada Svyatogo Klimentiya v Misti Sevastopoli protiv Ukrajine* (odl.), 2016, stavovi 59–63);
- odbijanju jednog podnositelja predstavke da odsluži obaveznu vojnu obavezu ne zbog toga što se u načelu protivi ratu ili nošenju oružja, nego zbog toga što ne prihvata legitimnost važećeg ustavnog državnog uređenja, uprkos tome što je to neprihvatanje vjerski motivisano (*Enver Aydemir protiv Turske*, 2016, stavovi 79–84);
- jednom strancu čiji je zahtjev za sticanje državljanstva odbijen jer je bio aktivista u radikalnoj islamističkoj organizaciji, što je dovelo u sumnju njegovu odanost državi domaćinu (*Boudelal protiv Francuske* (odl.), 2017).

36. Sud se još uvijek nije formalno izjasnio o pitanju da li garancije iz člana 9. Konvencije važe za odbijanje vakcinacije ili vakcinisanje svoje maloljetne djece po osnovu kritičkog stava o vakcinaciji. Komisija se ukratko osvrnula na ovo pitanje, navodeći da, imajući u vidu da član 9. ne nudi uvijek zaštitu prava na ponašanje u javnosti koje je u skladu sa vjerskim uvjerenjima pojedinca i da je vakcinacija obavezna za sve, bez obzira na njihovu vjeroispovijest ili lična uvjerenja, nije došlo do miješanja u ostvarivanje prava garantovanih predmetnim članom (*Boffa i drugi protiv San Marina*, Odluka Komisije od 15. januara 2019). S druge strane, Sud nije dao opštu službeni izjavu o ovom pitanju. U predmetu *Vavrička i drugi protiv Češke Republike* [VV], 2021) koji se tiče različitih posljedica koje trpe roditelji maloljetne djece koji nisu ispunili svoju zakonsku dužnost vakcinacije (naročito u pogledu isključenja djece iz predškolskih ustanova i novčanih kazni za roditelje), Sud je presudio da podnositelji predstavke nisu adekvatno potkrijepili svoj prigovor. Stoga, u posebnim okolnostima slučaja, njihovo kritičko mišljenje o vakcinaciji nije takvo da predstavlja uvjerenje sa dovoljnim nivoom ubjedljivosti, ozbiljnosti, kohezije i značaja, pa je utvrđeno da je njihov prigovor nespojiv *ratione materiae* sa članom 9 (*ibid.*, stavovi 334–337). Sud je ipak istakao da, ako se roditelji oslanjaju na član 9. Konvencije bez pominjanja vjerskih razloga za svoj stav o vakcinama, takav slučaj ne predstavlja ugrožavanje njihove slobode vjeroispovijesti, već njihove slobode misli i savjesti (*ibid.*, stav 330).

D. Negativne i pozitivne obaveze države

1. Miješanje u ostvarivanje zaštićenih prava i opravdanje za to

37. Prema odredbama člana 9. stav 2. Konvencije, legitimni ciljevi kojima se može opravdati miješanje u iskazivanje vjeroispovijesti ili uvjerenja pojedinca su *javna sigurnost, zaštita javnog reda, zdravlja i morala*, ili *zaštita prava i sloboda drugih*. Taj spisak legitimnih ciljeva potpuno je iscrpan, a sama definicija ciljeva nužno je ograničavajuća. Da bi bilo spojivo s Konvencijom, ograničenje te slobode mora konkretno da teži cilju koji se može povezati s jednim od ciljeva utvrđenih tom odredbom (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine*, 2007, stavovi 132. i 137; *S.A.S. protiv Francuske* [VV], 2014, stav 113; *Executief van de Moslims van België i drugi protiv Belgije*, 2024, stav 91).

38. Za razliku od člana 8. stav 2, člana 10. stav 2. i člana 11. stav 2. Konvencije i člana 2. stav 3. Protokola br. 4 „*nacionalna sigurnost*” nije na spisku ciljeva iz člana 9. stav 2. Ovo izostavljanje nije nimalo slučajno. Upravo suprotno, činjenica da su autori Konvencije odbili da navedu taj razlog kao legitiman razlog za miješanje odražava ključni značaj vjerskog pluralizma kao „jednog od temelja

demokratskog društva” i činjenicu da država ne može da propiše ono u šta osoba treba da vjeruje ili da preduzima prisilne mjere da osoba promijeni svoja uvjerenja (*Nolan and K. protiv Rusije*, 2009, stav 73). To znači da potreba da se zaštiti nacionalna sigurnost državi ne može da služi kao jedini razlog za ograničavanje ostvarivanja prava osobe ili grupe osoba na iskazivanje njihove vjeroispovijesti. Isto važi i u slučaju potrebe za „očuvanjem autoriteta i nepristrasnosti sudstva”, što je legitiman cilj u članu 10. stav 2. Konvencije, ali ne i u članu 9. stav 2 (*Hamidović protiv Bosne i Hercegovine*, 2017, stav 35. i *Lachiri protiv Belgije*, 2018, stav 38).

39. Zaštita blagostanja životinja može se povezati sa konceptom „javnog morala” u smislu člana 9. stav 2. Konvencije. Za razliku od prava Evropske unije (EU), kojim je utvrđeno da je blagostanje životinja cilj od opšteg interesa prema pravu EU, Konvencija ne teži zaštiti blagostanja životinja kao takvog; shodno tome, član 9. stav 2. ne sadrži izričito upućivanje na zaštitu blagostanja životinja na sveobuhvatnoj listi legitimnih ciljeva. Međutim, „javni moral” se ne može tumačiti tako da isključivo podrazumijeva zaštitu ljudskog dostojanstva u sferi odnosa između pojedinaca. Uzimajući u obzir činjenicu da je Konvencija živi instrument koji se mora tumačiti u svjetlu postojećih uslova i pojmova koji trenutno preovlađuju u demokratskim državama; da se ova doktrina „živog instrumenta” tiče ne samo prava i sloboda garantovanih Konvencijom, već i razloga kojima se opravdavaju ograničenja koja mogu biti propisana, u svjetlu društvenih i zakonodavnih razvoja nakon usvajanja Konvencije; da je koncept „morala” suštinski evolutivan; da Konvencija nije nezainteresovana prema živoj sredini pojedinaca kojima nudi zaštitu; i da zaštita blagostanja životinja predstavlja etičku vrijednost kojoj moderna demokratska društva pridaju sve veći značaj, mora se zaključiti da se tužena država može osloniti na „javni moral” kao na legitimni cilj koji podržava mjere usmjerene ka smanjenju patnje životinja na mjestu klanja (*Executief van de Moslims van België i drugi protiv Belgije*, 2024, stavovi 92–101).

40. Štaviše, treba naglasiti da država prema članu 15. Konvencije ima pravo da odstupi od svojih obaveza iz člana 9. „u mjeri koja je strogo određena potrebama tih vanrednih okolnosti, pod uslovom da takve mjere nisu nespojive s njenim ostalim obavezama prema međunarodnom pravu” i uz dodatni uslov iz člana 15. stav 3. da se proceduralne formalnosti moraju zadovoljiti.

41. *Miješanje* u ostvarivanje prava garantovanih članom 9. Konvencije može se, na primjer, pojaviti u obliku:

- kaznenopravne sankcije ili upravne kazne, otpuštanja ili neproduženja ugovora zbog ostvarivanja predmetnih prava (*Kokkinakis protiv Grčke*, 1993; *Ivanova protiv Bugarske*, 2007; *Masaev protiv Moldavije*, 2009; *Ebrahimian protiv Francuske*, 2015); *Taganrog LRO i drugi protiv Rusije*, 2022, stav 269);
- disciplinska sankcija, bez obzira na njenu težinu (*Korostelev protiv Rusije*, 2020, stav 50);
- psihološkog pritiska koji su vršili predstavnici države nad vrlo ranjivoj osobi da se odrekne svojih uvjerenja (*Mockutė protiv Litvanije*, 2018, stavovi 123–125);
- fizičke prepreke u ostvarivanju prava osoba iz člana 9, na primjer kada policija prekine neki skup (*Boychev i drugi protiv Bugarske*, 2011);
- gašenje vjerske organizacije (*Jehovah’s Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010, stavovi 99–103; *Biblical Centre of the Chuvash Republic protiv Rusije*, 2014, stav 52; to je u suprotnosti sa prethodnom sudskom praksom Komisije prema kojoj se gašenjem i zabranom određenog vjerskog udruženja nije kršila sloboda vjeroispovijesti pojedinca, konkretno u predmetu *X. protiv Austrije*, Odluka Komisije od 15. oktobra 1981);
- odbijanja odobrenja, priznavanja ili davanja dozvole koji su namijenjeni za lakše ostvarivanje predmetnih prava (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001; *Vergos protiv Grčke*, 2004);

- odbijanja domaćih vlasti da vjerskoj zajednici priznaju status vjeroispovijesti kada to odbijanje izaziva niz praktičnih problema i poteškoća (*Izzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 95);
- donošenja naoko neutralnog zakona koji državi omogućava direktno miješanje u spor unutar denominacija (*Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) i drugi protiv Bugarske*, 2009, stav 157);
- upotrebe pogrdnih izraza za vjersku zajednicu u zvaničnim dokumentima kada to može da ima negativan uticaj na ostvarivanje slobode vjeroispovijesti (*Leela Förderkreis e.V. i drugi protiv Njemačke*, 2008, stav 84); *Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia i Frolov protiv Rusije*, 2021, stav 38).

42. Čak i ako predstavnik države - policijski službenik u postupanju koje predstavlja miješanje u prava garantovana članom 9, na primjer, postupi *ultra vires* (odnosno van svojih ovlaštenja), takvo postupanje ipak se pripisuje tuženoj državi i ona snosi odgovornost za njega za potrebe člana 1. Konvencije (*Tsartsidze i drugi protiv Gruzije*, 2017, stav 80).

43. S druge strane, prema opštem pravilu, ne smije doći do miješanja u prava garantovana članom 9. u slučaju zakonodavstva čije sprovođenje predviđa i sama Konvencija i koje se neutralno i uopšteno može primijeniti u javnoj sferi, a da pritom ne ugrožava slobode garantovane članom 9 (*C. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 15. decembra 1983; *Skugar i drugi protiv Rusije* (odl.), 2009).

44. Ako navodno miješanje ima formu odbijanja posebnog oslobađanja koje uživa grupa osoba po osnovu njihovih vjerskih uvjerenja, nije opresivno ni suštinski suprotno sa članom 9. da se zahtijeva određen nivo potvrde iskrenog vjerovanja i, ako takva potvrda nije pružena, da se donese negativna odluka (*Kosteski protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2006, stav 39, *Dyagilev protiv Rusije*, 2020, stav 62, *Neagu protiv Rumunije*, 2020, stav 34).

45. Kada se podnositelji predstavke žale da su u domaćem pravu propisane kazne za postupanje koje planiraju i kada polažu pravo na zaštitu iz člana 9, podnositelji predstavke mogu tvrditi da su „žrtve” u smislu člana 34. Konvencije ako su stavljeni pred izbor da moraju promijeniti ponašanje ili će biti izloženi krivičnom procesuiranju ili ako su članovi kategorije osoba na koju bi predmetno zakonodavstvo moglo direktno uticati. Stoga je, na primjer, Sud potvrdio da žena muslimanske vjeroispovijesti koja iz vjerskih razloga želi da nosi nikab u javnosti može da tvrdi da je „žrtva” samo zato što je za taj čin zakonom propisana kazna, odnosno novčana kazna koja se može dopuniti ili zamijeniti obaveznom kursum iz građanskog vaspitanja. Podnositeljica predstavke je stoga bila u dilemi: mogla je poštovati zabranu i suzdržati se od oblačenja u skladu sa svojom vjeroispoviješću ili je mogla prekršiti zabranu i izložiti se krivičnom procesuiranju (*S.A.S. protiv Francuske* [VV], 2014, stav 57).

46. Države imaju pravo da provjere da li određeni pokret ili udruženje sprovodi aktivnosti koje štete stanovništvu ili narušavaju javni red i mir navodno iz vjerskih razloga (*Manoussakis i drugi protiv Grčke*, 1996, stav 40; *Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001, stav 105). U nekim slučajevima, država može preduzeti preventivne mjere radi zaštite osnovnih prava drugih. To pravo na preventivnu intervenciju države u potpunosti je u skladu sa pozitivnom obavezom iz člana 1. Konvencije s obzirom na to da strane ugovornice moraju da „jemče svim licima pod svojom jurisdikcijom prava i slobode utvrđene u Konvenciji” (*Leela Förderkreis e.V. i drugi protiv Njemačke*, 2008, stav 99).

47. U demokratskom društvu, u kojem je nekoliko vjeroispovijesti istovremeno prisutno među stanovništvom, mogu biti potrebna ograničenja te slobode kako bi se pomirili interesi različitih grupa i osiguralo poštovanje uvjerenja svih osoba. Međutim, u vršenju tih regulatornih ovlaštenja u predmetnoj sferi i u svom odnosu prema različitim vjeroispovijestima, denominacijama i uvjerenjima, država je dužna da ostane neutralna i nepristrasna. Ovdje je riječ o očuvanju pluralizma i ispravnom

funkcioniranju demokratije (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001, stavovi 115–116).

48. Zadatak Suda je da utvrdi jesu li mjere preduzete na nacionalnom nivou u načelu opravdane i proporcionalne (*Leyla Şahin protiv Turske* [VV], 2005, stav 110). Kako bi se smatrala proporcionalnom, mjera prvo mora da se smatra takvom da ne ograničava prava pojedinca prema članu 9. izvan onoga što je neophodno kako bi se postigao legitimni cilj kojem se teži, što znači da je mjera takva da se legitimni cilj ne može postići bilo kojim manje nametljivim ili radikalnim sredstvima (*Savjetodavno mišljenje o tome da li pojedincu može biti uskraćeno odobrenje za rad na poziciji službenika obezbjeđenja po osnovu bliskosti ili pripadnosti vjerskom pokretu* [VV], 2023, stav 114).

49. U članu 9. stav 2. Konvencije podrazumijeva se da svako miješanje mora da predstavlja „goruću društvenu potrebu”; stoga, pojam „nužno” nije fleksibilan onoliko koliko su to izrazi poput „korisno” ili „poželjno” (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine*, 2007, stav 116). Zadatak Suda u njegovoj nadzornoj ulozi nije da zauzme mjesto nadležnih domaćih vlasti, nego da na osnovu člana 10. ispita odluke koje su domaće vlasti donijele u skladu s predviđenom slobodom procjene. To ne znači da je nadzor ograničen na utvrđivanje je li tužena država ostvarivala svoje diskreciono pravo razumno, uz dužnu pažnju i u dobroj vjeri; Sud mora da sagleda predmetno miješanje u svjetlu predmeta u cjelini i da utvrdi da li je ono „srazmjerno legitimnom cilju kojem se teži” i da li su razlozi koje su domaće vlasti navele da bi ga opravdale „relevantni i dovoljni”. Pritom se Sud mora uvjeriti da su domaće vlasti primijenile norme koje su u skladu sa načelima iz člana 10. i da su se oslonile na prihvatljivu ocjenu relevantnih činjenica (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah i drugi protiv Turske*, 2016, stav 98). To naročito znači da domaći sud ne može da oslobodi sebe svojih obaveza prihvatanjem izvještaja vještaka; sva pravna pitanja moraju biti riješena isključivo od strane sudova (vidjeti, prema članu 10. koji se tumači u svjetlu člana 9, predmet *Ibragim Ibragimov i drugi protiv Rusije*, 2018, stavovi 106–107).

50. U predmetima u kojima Sud nije pozvan da pronađe ravnotežu između dva prava jednake vrijednosti prema Konvenciji – na primjer, ako je miješanje takvo da ima za cilj da zaštiti blagostanje životinja koje, za razliku kod prava Evropske unije, nije jedna od „stvari” ili vrijednosti koje su zaštićene Konvencijom kao takve – na Sudu je da ocijeni da li je miješanje u slobodu vjeroispovijesti opravdano u načelu i da li je proporcionalno u svjetlu legitimnog cilja kojem se teži, uzimajući u obzir polje slobodne procjene koje uživaju domaće vlasti u ovom pogledu (*Executief van de Moslims van België i drugi protiv Belgije*, 2024, stav 107).

51. Pri ocjeni da li je miješanje proporcionalno, Sud priznaje državama potpisnicama Konvencije određeno *polje slobodne procjene* pri procjenjivanju postojanja potrebe za miješanjem i njegovih razmjera. Ne smije se zaboraviti da je uloga mehanizma utvrđenog Konvencijom suštinski supsidijarna. U načelu su domaće vlasti u boljem položaju od međunarodnog suda da ocijene lokalne potrebe i uslove. Zbog toga se u pitanjima opšte politike, o kojima bi u demokratskom društvu razumno mogla da postoje različita mišljenja, treba pridati poseban značaj ulozi domaćeg kreatora politike, naročito kada se takva pitanja tiču odnosa između države i vjerskih zajednica. Kad je riječ o članu 9. Konvencije, države bi u načelu trebale da imaju široko polje slobodne procjene kada odlučuju o tome da li je ograničenje prava na iskazivanje vjeroispovijesti ili uvjerenja „nužno” i u kojoj je mjeri. Uprkos tome, kada utvrđuje polje slobode procjene u određenom predmetu, Sud mora da uzme u obzir i konkretno pitanje koje se razmatra u datom predmetu, kao i opšte pitanje obuhvaćeno članom 9, odnosno potrebu za očuvanjem stvarnog vjerskog pluralizma koji je ključan za opstanak svakog demokratskog društva. Poseban značaj treba dati i potrebi za miješanjem kada se mora utvrditi, kako je predviđeno članom 9. stav 1, da li je miješanje „najvažnija društvena potreba” i da li je „srazmjerno legitimnom cilju kojem se teži”. Očigledno je da to polje slobodne procjene ide ruku pod ruku s evropskim nadzorom koji obuhvata i pravo i odluke kojima se ono primjenjuje, čak i kada ih donosi nezavisni domaći sud. S tim u vezi i prema potrebi, Sud može da vodi računa o svim konsenzusima i zajedničkim vrijednostima koje proističu iz praksi država potpisnica Konvencije (*Bayatyan protiv Armenije* [VV], 2011, stavovi 121–122; *S.A.S. protiv Francuske* [VV], 2014, stav 129).

52. Što se tiče širine polja slobodne procjene države, ono se razlikuje i zavisi od brojnih faktora, uključujući prirodu prava garantovanog Konvencijom, njegovog značaja za pojedinca, prirode miješanja i cilja miješanja kojem se teži. Polje procjene je često uže kada je predmetno pravo ključno za djelotvorno uživanje ključnih prava pojedinca. Shodno tome, kada je u pitanju naročito važan aspekt postojanja ili identiteta pojedinca, polje slobodne procjene države biće suženo. Međutim, kada ne postoji saglasnost na nivou država članica Vijeća Evrope, bilo u pogledu relativnog značaja predmetnog interesa ili u pogledu najboljeg načina da se takav interes zaštiti, polje slobodne procjene je obično šire. Najčešće postoji široko polje slobodne procjene ako država treba da pronađe ravnotežu između suprotstavljenih privatnih i javnih interesa ili različitih prava garantovanih Konvencijom (*Tonchev i drugi protiv Bugarske*, 2022, stav 49).

53. Pored toga, od posebnog značaja je kvalitet parlamentarne i sudske kontrole u pogledu nužnosti mjere koja se sprovodi na nacionalnom nivou, naročito pri određivanju primjene relevantnog polja slobodne procjene. Kada se radi o opštem pravilu, naročito je važno razmotriti kvalitet parlamentarne kontrole; to uključuje, među drugim aspektima, razmjere konsultacija sa grupama na koje sporna mjera utiče i napore uložene od strane zakonodavne vlasti da ocijeni svoj uticaj na osnovna prava i da odmjeri suprotstavljena prava i interese tokom čitavog zakonodavnog procesa. Što se tiče sudske kontrole, ukoliko su domaći sudovi, u skladu sa načelom supsidijarnosti kojim se Konvencija rukovodi, donijeli presudu u predmetu koji vode uz navođenje dovoljno detaljnog obrazloženja u svjetlu načela utvrđenih sudskom praksom, Sud će zahtijevati čvrste razloge za zamjenu njegove vlastite procjene za procjenu domaćih sudova (*Executief van de Moslims van België i drugi protiv Belgije*, 2024, stavovi 108–111).

54. Osim toga, pri ocjenjivanju da li je miješanje proporcionalno ili ne, kao i pri utvrđivanju koliko široko polje slobodne procjene je tužena država imala, Sud je uvijek vodio računa o posebnim karakteristikama federalizma, pod uslovom da su one spojive s Konvencijom (*Osmanoğlu i Kocabas protiv Švajcarske*, 2017, stav 99).

55. Slično tome, pri ocjenjivanju usklađenosti domaće mjere sa članom 9. stav 2. Konvencije, Sud mora da uzme u obzir historijski kontekst i posebne karakteristike predmetne vjeroispovijesti, uključujući dogmu, obrede, organizaciju itd. (za dva praktična primjera tog pristupa, vidjeti *Cha'are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske* [VV], 2000, stavovi 13–19; *Miroļubovs i drugi protiv Latvije*, 2009, stavovi 8–16). To je logična posljedica opštih načela na kojima se zasniva član 9, odnosno slobode praktikovanja vjeroispovijesti javno ili privatno, unutarne autonomije vjerskih zajednica i poštovanja vjerskog pluralizma. S obzirom na subsidijarnu prirodu mehanizma za zaštitu pojedinačnih prava utvrđenih Konvencijom, istu obavezu bi mogle imati i domaće vlasti pri donošenju obavezujućih odluka u okviru svojih odnosa prema različitim vjeroispovijestima (*Miroļubovs i drugi protiv Latvije*, 2009, stav 81). U ovom smislu, Sud se najčešće poziva na svoju sudsku praksu prema članu 14. Konvencije (zabrana diskriminacije), prema kojoj ova odredba može, u određenim okolnostima, da bude prekršena ako države ne postupaju drugačije prema osobama čije situacije su značajno drugačije (*Thlimmenos protiv Grčke* [VV], 2000, stav 44). Međutim, obim polja slobodne procjene koje domaćim vlastima pruža Sud ne može ni u kojem slučaju da zavisi od prirode i sadržine predmetnih uvjerenja (*Ancient Baltic religious association „Romuva” protiv Litvanije*, 2021, stav 146).

56. Kada je u domaćem pravu propisano da je ostvarivanje prava na slobodu vjeroispovijesti ili nekog njegovog aspekta podložno sistemu prethodnog odobravanja, učešće u postupku dodjele odobrenja priznatog crkvenog organa, naročito organa koji pripada drugoj denominaciji, hijerarhiji ili vjeri, ne može se pomiriti sa zahtjevima člana 9. stav 2 (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001, stav 117; *Vergos protiv Grčke*, 2004, stav 34; *Ancient Baltic religious association „Romuva” protiv Litvanije*, 2021, stav 144; i, *mutatis mutandis*, *Pentidis i drugi protiv Grčke*, 1997).

57. Naposljetku, vršeći svoju nadzornu ulogu, Sud mora da razmotri miješanje koje je predmet prigovora na osnovu cjelokupnog spisa (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001, stav 119). Sud, po potrebi, mora da ocijeni sve činjenice u predmetu i da razmotri posljedice

događaja u cijelosti, a ne kao pojedinačne i odvojene događaje (*Ivanova protiv Bugarske*, 2007, stav 83). Osim toga, Sud se uvijek mora uvjeriti da se odluke koje su donijele državne vlasti u području slobode vjeroispovijesti zasnivaju na prihvatljivoj ocjeni relevantnih činjenica (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine*, 2007, stav 138).

2. Pozitivne obaveze država ugovornica

58. Prema odredbama člana 1. Konvencije, države ugovornice moraju „da garantuju svakoj osobi pod svojom jurisdikcijom prava i slobode određene u Konvenciji”. Stoga se ta negativna obaveza države da se suzdrži od miješanja u prava garantovana članom 9. može povezati sa *pozitivnim obavezama* koje su neodvojive od tih prava, između ostalog, kada su sporna djela počinile privatne osobe i stoga se ona ne mogu direktno pripisati tuženoj državi. Stoga, ove obaveze ponekad zahtijevaju sprovođenje mjera kojima se obezbjeđuje poštovanje slobode vjeroispovijesti koja utiče na samu srž *međusobnih odnosa pojedinaca* (*Siebenhaar protiv Njemačke*, 2011, stav 38). Iako se granica između pozitivnih i negativnih obaveza države prema Konvenciji ne može precizno definisati, važeća načela su ipak uporediva (*İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 96). U oba konteksta se mora voditi računa o pravičnoj ravnoteži između suprotstavljenih interesa pojedinca i zajednice u cjelini i da u oba konteksta država uživa određeno *polje slobodne procjene*. Osim toga, čak i u kontekstu pozitivnih obaveza iz prvog stava člana 9, ciljevi navedeni u drugom stavu mogli bi biti relevantni (*Jakóbski protiv Poljske*, 2010, stav 47; *Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013, stav 84). Sud ponekad može da se suzdrži od formalnog određivanja da li situaciju treba razmatrati u smislu „negativnih obaveza” ili „pozitivnih obaveza” države (*Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District protiv Ukrajine*, 2019, stav 58).

59. Pozitivne obaveze iz člana 9. mogu da uključuju obezbjeđivanje djelotvornog i pristupačnog sredstva za zaštitu prava garantovanih tom odredbom, što obuhvata i uspostavljanje regulatornog okvira za upravno-pravne i izvršne mehanizme za zaštitu prava pojedinaca i sprovođenje, prema potrebi, relevantnih koraka (*Osmanoğlu i Kocabaş protiv Švajcarske*, 2017, stav 86).

60. Članom 9. se ne garantuje, kao takvo, pravo na *preventivne mjere* za zaštitu slobode vjeroispovijesti (*Hernandez Sanchez protiv Španije*, Odluka Komisije od 4. septembra 1996).

E. Preklapanja mjera zaštite iz člana 9. i drugih odredbi Konvencije

61. Po svojoj prirodi, materijalni sadržaj člana 9. Konvencije je takav da se ponekad preklapa sa sadržajem drugih odredbi Konvencije; drugim riječima, isti prigovor podnijet Sudu može ponekad biti obuhvaćen većim brojem članova. U takvim predmetima, Sud najčešće bira da ocijeni prigovor samo na osnovu jednog člana, odnosno onog za koji smatra da je relevantniji u kontekstu konkretnih okolnosti slučaja; međutim, pritom ima na umu i druge članove i tumači odabrani član uzimajući u obzir te druge članove. U svakom slučaju, Konvencija mora da se tumači u cijelosti i tako da promoviše unutrašnju dosljednost i skladnost između njenih različitih odredaba (*Aygün protiv Belgije*, 2022, stav 71). Članovi za koje je najvjerovatnije da će se pojaviti uz član 9. za iste činjenice i iste prigovore su sljedeći:

(a) *Član 6. stav 1. Konvencije* (Pravo na pravično suđenje, a naročito pravo na pristup sudu). U predmetu koji se odnosio na odbijanje grčkog Kasacionog suda da prizna pravni subjektivitet katedrali rimokatoličke biskupije na Kritu, čime joj je uskratio *locus standi* za zaštitu njene imovine, Sud je odlučio da prigovore organa podnositelja predstavke ocjenjuje isključivo na osnovu člana 6. stav 1. Konvencije umjesto na osnovu člana 9 (*Canea Catholic Church protiv Grčke*, 1997, stavovi 33. i 50). Slično tome, u predmetu koji se odnosio na navodno neizvršenje pravosnažne presude kojom se priznaje pravo parohije i njenih članova na sahranu pokojnika na lokalnom groblju u skladu s njihovim posebnim obredima, Sud je odlučio da prigovor ispita isključivo na osnovu člana 6. stav 1 (*Greek Catholic Parish of Pesceana protiv Rumunije* (odl.), 2015, stav 43);

(b) *Član 8. Konvencije* (Pravo na poštovanje privatnog i/ili porodičnog života). Sud je ispitivao predstavke:

- isključivo na osnovu člana 8. ili na osnovu člana 8. u vezi sa članom 14: na primjer, u slučaju odluke domaćih sudova da starateljstvo nad maloljetnom djecom dodijele jednom roditelju suštinski zbog toga što je drugi roditelj Jehovin svjedok (*Hoffmann protiv Austrije*, 1993; *Palau-Martinez protiv Francuske*, 2003; *Ismailova protiv Rusije*, 2007). Sud je istakao da praktični aranžmani za ostvarivanje roditeljskih ovlaštenja nad djecom koje domaći sudovi utvrde ne smiju, kao takvi, da krše slobodu podnositelja predstavke da iskazuje svoju vjeroispovijest (*Deschomets protiv Francuske* (odl.), 2006);
- na osnovu člana 8. tumačenog u svjetlu člana 9: u slučaju premještanja državnog službenika zbog njegovih vjerskih uvjerenja, koja su bila poznata drugim osobama, ali ipak predstavljaju isključivo privatno pitanje, i vjerskog ponašanja njegove supruge (*Sodan protiv Turske*, 2016, stav 30), ili stavljanja djece u hraniteljsku porodicu, zanemarujući želje bioloških roditelja, naročito u pogledu očuvanja povezanosti djece sa njihovim kulturnim i vjerskim korijenima (*Abdi Ibrahim protiv Norveške* [VV], 2021, stavovi 134–142; *Kilic protiv Austrije*, 2023, stavovi 106–107. i 145), ili odbijanja transfuzije krvi od strane Jehovinih svjedoka, koje pitanje se prvenstveno odnosi na autonomiju i samoopredjeljenje, gdje je pitanje koje se razmatra šire od slobode vjeroispovijesti (*Pindo Mulla protiv Španije* [VV], 2024, stavovi 97–98; *Lindholm i Estate after Leif Lindholm protiv Danske*, 2024, stav 62);
- na osnovu člana 9, uzetog zasebno: u pogledu slanja djeteta u starateljsku porodicu bez obezbjeđivanja da takva porodica poštuje njene vjerske stavove i vjerske stavove izvorne porodice, pri čemu je prigovor podnijelo samo dijete (*Loste protiv Francuske*, 2022, stav 110);
- na osnovu članova 8. i 9, razmatranih zajedno: u pogledu odbijanja odobravanja zahtjeva podnositelja predstavke da prenesu tijela svojih sinova u matičnu zemlju kako bi mogli biti sahranjeni u skladu sa njihovim vjerskim uvjerenjima (*Aygün protiv Belgije*, 2022, stavovi 51, 60. i 91–92);
- na osnovu člana 14, uzetog zajedno sa članom 8, tumačenog u svjetlu člana 9: u pogledu neopozivog naloga podnožnog reviziji kojim se ocu zabranjuje da aktivno uključuje svoju mladu kćerku u svoje vjerske običaje, iako nije propisano nikakvo ograničenje u pogledu vjeroispovijesti majke (*T.C. protiv Italije*, 2022, stav 30).
- prema članovima 8, 9. i 14. uzetim zajedno: što se tiče nepostupanja policije i drugih domaćih vlasti kada su suočeni sa uvredama i verbalnim zlostavljanjem barikadranjem objekata i drugim sličnim diskriminatornim postupcima lokalnog stanovništva protiv članova vjerskih manjina (*Georgia Muslim Relations i drugi protiv Gruzije*, 2023, stav 79).

(c) *Član 10* (Sloboda izražavanja). Sud je ispitao predstavke:

- isključivo na osnovu člana 10: na primjer, u slučaju kada je državni organ nezavisnoj radijskoj stanici zabranio emitovanje plaćenog oglasa vjerske prirode (*Murphy protiv Irske*, 2003), ili kada je nadležni organ odbio da dodijeli dozvolu za emitovanje radijskoj stanici sa hrišćanskim vjerskim programom (*Glas Nadezhda EOOD i Anatoliy Elenkov protiv Bugarske*, 2007). Stoga, imajući u vidu da je podnositelj predstavke prigovorio na miješanje u izražavanje njegovih uvjerenja i mišljenja putem informacija koje emituje, član 10. predstavlja *lex specialis* u odnosu na član 9. pa se prigovor ne mora zasebno razmatrati na osnovu člana 9 (*Balsytė-Lideikienė protiv Litvanije* (odl.), 2005). Ovo je također slučaj kod prikupljanja i obrade podataka o ličnosti od strane vjerske organizacije ili njenih članova za potrebe misionarskih aktivnosti (*Jehovah's Witnesses protiv Finske*, 2023, stav 62).
- na osnovu člana 10. tumačenog u svjetlu člana 9: na primjer, u pogledu zabrane objavljivanja i distribucije vjerskih knjiga (*Ibragim Ibragimov i drugi protiv Rusije*, 2018, stav 78), ili povlačenja dozvole za distribuciju takvih materijala i pokretanja postupka protiv lica koja su učestvovala u distribuciji (*Taganrog LRO i drugi protiv Rusije*, 2022, stav 218); također, u

pogledu zvaničnog označavanja tekstova koje objavljuje vjerska organizacija na svojoj internet stranici kao „ekstremističkih“ (*ibid.*, stavovi 197, 207, 224–226. i 233).

(d) *Član 11* (Sloboda okupljanja i udruživanja). Sud je ispitivao predstavke:

- isključivo na osnovu člana 9: na primjer, u pogledu prigovora koji je podnio prigovarač savjesti koji nije pripadnik nijedne vjerske ni pacifističke organizacije a koji se pozvao na član 11. u svojoj tvrdnji da je odbijanje njegovog zahtjeva za oslobađanje od vojne obaveze kršenje njegove negativne slobode da ne bude sljedbenik određene vjeroispovijesti ili član neke organizacije (*Papavasylakis protiv Grčke*, 2016, stavovi 34–35), ili upravne novčane kazne izrečene podnositelju predstavke za organizovanje biblijskih sastanaka u svom domu bez prethodnog obavještanja nadležnih organa (*Ossewaarde protiv Rusije*, 2023, stav 29);
- na osnovu člana 9. tumačenog u svjetlu člana 11: na primjer, u slučaju miješanja države u spor između dvije suparničke grupe unutar iste vjerske zajednice (*Hassan i Tchaouch protiv Bugarske* [VV], 2000, stav 65), gašenja vjerske organizacije (*Jehovah's Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010, stavovi 102–103), dugotrajnog odbijanja da se vjerskoj zajednici prizna pravni subjektivitet (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i drugi protiv Austrije*, 2008, stav 60), ili mjera za sprječavanje vjerskog udruženja da izgradi bogomolju na parceli u svom vlasništvu (*The Religious Denomination of Jehovah's Witnesses in Bulgaria protiv Bugarske*, 2020, stav 80);
- na osnovu člana 9, tumačenog u svjetlu člana 11. i člana 6. stav 1: na primjer, u predmetu u kojem su domaće vlasti odbile da upišu promjenu statuta vjerske organizacije čiji je cilj bila ratifikacija promjene denominacije organizacije (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine*, 2007, stav 152);
- na osnovu člana 11 (sloboda udruživanja) tumačenog u svjetlu člana 9: na primjer, u predmetu koji se tiče odbijanja upisa vjerske organizacije (*Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2017, stav 61), ili odbijanja obnavljanja njene registracije (*Moscow Branch of the Salvation Army protiv Rusije*, 2006, stavovi 74–75; *Bektashi Community i drugi protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2018, stav 46). Vidjeti obrnutu situaciju u presudama u predmetima *Genov protiv Bugarske*, 2017, stav 38, *Metodiev i drugi protiv Bugarske*, 2017, stav 26; *Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses in the NKR protiv Armenije*, 2022, stav 45; i *Ilyin i drugi protiv Ukrajine*, 2022, stav 41, u kojima je sud odlučio da ispita odbijanje upisa vjerske zajednice na osnovu člana 9. tumačenog u svjetlu člana 11;
- na osnovu člana 11 (sloboda okupljanja) tumačenog u svjetlu člana 9: na primjer, u predmetu koji se tiče odbijanja obnavljanja upisa vjerske organizacije (*Moscow Branch of the Salvation Army protiv Rusije*, 2006, stavovi 74–75);
- na osnovu člana 11 (sloboda okupljanja) tumačenog u svjetlu člana 9: na primjer, u slučaju kada je grupi koja praktikuje neodruidizam odbijen pristup historijskoj lokaciji Stonehenge radi proslave letnjeg solsticija (*Pendragon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 19. oktobra 1998; vidjeti obrnutu situaciju u predmetu *Chappell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 14. jula 1987), ili odbijanja domaćih vlasti da dozvole vjernicima manjinskog vjerskog pokreta da održavaju javne sastanke u cilju promovisanja njihove vere (*Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia i Frolov protiv Rusije*, 2021, stav 46);

(e) *Član 1. Protokola br. 1* (Zaštita imovine). Sud je odlučio da ispita predmete isključivo na osnovu člana 1. Protokola br. 1: na primjer, u predmetu koji se tiče obaveze zemljoposjednika koji su protivnici lova da ga trpe na svom zemljištu (*Chassagnou i drugi protiv Francuske* [VV], 1999; *Herrmann protiv Njemačke* [VV], 2012);

(f) *Član 2. Protokola br. 1* (pravo roditelja na poštovanje njihovih vjerskih i filozofskih uvjerenja u okviru obrazovanja njihove djece). Sud je izabrao da ispita predmete

- isključivo na osnovu člana 2. Protokola br. 1: na primjer, u predmetu koji se tiče održavanja obavezne nastave iz vjerske kulture i morala u državnim školama i ograničenim mogućnostima za održavanje takve nastave (*Mansur Yalçın i drugi protiv Turske*, 2014), ili odbijanja obrazovnih organa da oslobode djecu od obavezne nastave o hrišćanstvu (*Folgerø i drugi protiv Norveške* [VV], 2007);
- na osnovu člana 2. Protokola br. 1 i člana 9. Konvencije uzetih zasebno, gdje nije utvrđeno kršenje Protokola na osnovu razrađene argumentacije i nije utvrđeno kršenje Konvencije jednostavnim upućivanjem na tu argumentaciju (*Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen protiv Danske*, 1976);
- na osnovu člana 2. Protokola br. 1 tumačenog u svjetlu člana 9: na primjer, u slučaju obaveznog prisustva raspeća u učionicama u državnim školama (*Lautsi i drugi protiv Italije* [VV], 2011);
- na osnovu člana 2. Protokola br. 1 za roditelje i člana 9. Konvencije za dijete, u pogledu kazne koju je direktor izrekao učeniku jer je odbio da učestvuje u školskoj paradi (*Valsamis protiv Grčke*, 1996), ili učešća učenika u vjerskoj proslavi u školi bez saglasnosti roditelja (*Perovy protiv Rusije*, 2020).
- isključivo na osnovu člana 9: na primjer, u slučaju odbijanja da djeca podnositelja predstavke budu oslobođena od obaveznih mješovitih časova plivanja (*Osmanoğlu i Kocabaş protiv Švajcarske*, 2017, stavovi 35. i 90) – u suštini jer tužena država Švajcarska nije ratifikovala Protokol br. 1.

62. U oblasti obrazovanja i nastave, član 2. Protokola br. 1 je u suštini *lex specialis* u odnosu na član 9. Konvencije. To je u najmanju ruku tačno kada se, kao u ovom slučaju, predmetno pitanje odnosi na obavezu država ugovornica - kako je utvrđena u drugoj rečenici ovog člana - da u izvršavanju svih funkcija koje preuzmu u vezi s obrazovanjem i nastavom poštuju pravo roditelja da osiguraju takvo obrazovanje i nastavu u skladu sa svojim vjerskim i filozofskim uvjerenjima (*Lautsi i drugi protiv Italije* [VV], 2011, stav 59; *Osmanoğlu i Kocabaş protiv Švajcarske*, 2017). Sama djeca imaju koristi od mjera zaštite po osnovu slobode vjeroispovijesti i mogu da se oslone na član 9. u ličnom svojstvu (*Perovy protiv Rusije*, 2020, stav 49). S tim u vezi, prva rečenica člana 2. Protokola br. 1, kada se čita u svjetlu druge rečenice iste odredbe i člana 9. Konvencije, garantuje deci školskog uzrasta pravo na obrazovanje u formi koja poštuje njihovo pravo da vjeruju ili da ne vjeruju (*ibid.*, stav 50).

63. U vezi sa članom 14. kojim se zabranjuje diskriminacija pri ostvarivanju prava garantovanih Konvencijom, Sud može da smatra da je nejednakost postupanja na koju se podnositelji predstavke žale već uredno uzeta u obzir prilikom sprovođenja analize kojom je utvrđeno kršenje člana 9. uzetog zasebno. U takvim predmetima je neophodno ispitati iste činjenice prema članu 14 (*Church of Scientology of Moscow protiv Rusije*, 2007, stav 101; *Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia i Frolov protiv Rusije*, 2021, stav 44). U drugim situacijama, Sud može da ispita meritum prigovora prema članu 14. čak i nakon što utvrdi kršenje člana 9. uzetog zasebno. Stoga, u predmetu *Ossewaarde protiv Rusije*, 2023, Sud je utvrdio kršenje člana 14. po osnovu primjene odredbe domaćeg prava kojom se nezakonito misionarsko djelovanje sankcioniše težom kaznom kada predmetni pojedinac nije državljanin tužene države (*ibid.*, stavovi 54–57).

F. Mjere zaštite iz člana 9. u kontekstu vojnog sukoba

64. U kontekstu vojnog sukoba, Sud je naveo da mora imati na umu da je obaveza poštovanja vjerskih uvjerenja i praksi osoba na okupiranoj teritoriji već propisana članom 46. Pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu, priloženog uz Hašku konvenciju iz 1907. godine (IV) o poštovanju zakona i običaja rata na kopnu („Haški propisi”), kao i da je poštovanje uvjerenja i vjerskih običaja priznato u

članu 75. stav (1) Dodatnog protokola uz Ženevsku konvenciju od 12. avgusta 1949. godine koji se tiče zaštite žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I) od 8. juna 1977. godine („DP I”), kao osnovne garancije za sve osobe koje su pod vlašću strane u sukobu. Štaviše, član 15. DP I propisuje obavezu poštovanja i zaštite civilnih vjerskih službenika u svim okolnostima. Ozbiljno kršenje slobode vjeroispovijesti prema članu 9. stoga može da prekrši i zahtjeve međunarodnog humanitarnog prava (*Ukrajina i Nizozemska protiv Rusije* [VV], 2025, stavovi 1267–69).

65. Stoga, Sud je utvrdio kršenje člana 9. u kontekstu oružanog sukoba u Ukrajini, koje je obuhvatalo događaje u regionima Donjeck i Lugansk (na istoku Ukrajine), koji su počeli u proleće 2014. godine, i događaje širom Ukrajine nakon 24. februara 2022. godine (nakon početka vojne invazije širokih razmjera od strane Ruske Federacije). Preciznije, Sud je utvrdio postojanje uobičajene prakse državnih organa u vidu zastrašivanja, uznemiravanja i progona vjerskih grupa, osim Ukrajinske pravoslavne crkve Moskovskog patrijarhata. Sud je utvrdio da je od 2014. godine sloboda vjeroispovijesti značajno smanjena na okupiranim teritorijama i da se takva situacija nastavila i nakon invazije 2022. godine. Prijavljena postupanja uključuju, između ostalog, uznemiravanje i krivično procesuiranje vjerskih ličnosti drugih vjeroispovijesti ili hrišćanskih crkava, kao i civila koji učestvuju u bogoslužjenju u kontekstu takvih vjeroispovijesti i crkava, što predstavlja kršenje zahtjeva međunarodnog humanitarnog prava; zapljene mjesta bogoslužjenja od strane separatista; zlostavljanje, otmice i, u nekim slučajevima, ubistva vjerskih vođa; zabranjivanje vjerskih materijala koji se smatraju „ekstremističkim” od strane separatističkih uprava i institucija, pri čemu je ovaj oblik postupanja naročito usmjeren protiv članova Jehovinih svjedoka; uvođenje formalnih zahtjeva za obaveznu registraciju i funkcionisanje vjerskih grupa koji se primjenjuju restriktivno kako bi se odbila registracija određenog broja vjerskih organizacija bez navođenja osnova za takvo odbijanje; zabranjivanje vjerskih organizacija kao „ekstremističkih” organizacija i zapljena, uništavanje i zabranjivanje njihovih vjerskih materijala i publikacija; zapljena nepokretne imovine; krivično procesuiranje vjerskih vođa i parohijana zbog organizovanja ili prisustvovanja nezakonitim skupovima. „Zakoni o ekstremizmu” i druge odredbe kojima se zabranjuju „sekte” primijenjeni su na tek okupiranim teritorijama kako bi se opravdalo oduzimanje vjerskih materijala i spriječili vjerski obredi od strane onih koji ne pripadaju zajednici Ukrajinske pravoslavne crkve Moskovskog patrijarhata. Osim toga, tokom 2022. godine, ruska okupaciona uprava je „nacionalizovala” imovinu vjerskih zajednica i prenamijenila je za sopstvene potrebe. Sud je smatrao da nezakonito lišenje slobode, zlostavljanje, mučenje i vansudsko ubijanje civila po osnovu toga što pripadaju ili praktikuju svoju vjeroispovijest prosto ne može da se opravda članom 9. stav 2. Što se tiče drugih preduzetih mjera, Sud je utvrdio da one nisu „propisane zakonom”. Pored toga, malo je vjerovatno da bi mjere preduzete u cilju preduzimanja navodnih pravnih radnji zabrane ekstremizma zadovoljile zahtjev u pogledu „kvaliteta zakona” koji je svojstven „zakonitosti” po osnovu odsustva mjera zaštite koje štite od pretjerano širokog tumačenja koncepta „ekstremizma” od strane separatističkih subjekata i drugih okupacionih organa. Upitno je i da li bilo koji zakon kojim se teži ograničiti pravo na ispovijedanje vjere samo na sljedbenike registrovanih vjerskih organizacija zadovoljava zahtjev „zakonitosti” u svjetlu suštinske nedosljednosti takvog zakona sa zahtjevima člana 9. Konvencije (*Ukrajina i Nizozemska protiv Rusije* [VV], 2025, stav 1267–77).

II. Postupanje zaštićeno članom 9.

A. Negativan aspekt

1. Pravo na nepraktikovanje vjeroispovijesti ili na neotkrivanje svojih uvjerenja

66. Sloboda vjeroispovijesti također podrazumijeva i negativna prava, odnosno slobodu da se ne pripada nijednoj vjeroispovijesti i da se ne praktikuje nijedna vjeroispovijest (*Alexandridis protiv Grčke*, 2008, stav 32). To znači da država ne može da zahtijeva od osobe da izvrši određeni čin koji bi se razumno mogao smatrati zakletvom na odanost određenoj vjeroispovijesti. Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do povrede člana 9. Konvencije zbog pravne obaveze podnositelja predstavke da položi zakletvu na Jevanđelje da bi mogli obavljati funkciju poslanika (*Buscarini i drugi protiv San Marina* [VV], 1999, stavovi 34. i 39).

67. Sa druge strane, nijedna vjerska grupa ni pojedinac ne može da se poziva na pravo da ne prisustvuje pojedinačnim ili kolektivnim manifestacijama drugih vjerskih ili nevjerskih vjerovanja ili uvjerenja (*Perovy protiv Rusije*, 2020, stav 73).

68. Negativni aspekt slobode iskazivanja vjerskih uvjerenja također podrazumijeva i da se od pojedinaca ne može zahtijevati da otkriju svoju vjersku pripadnost ili uvjerenja; niti se pojedinci mogu primorati da usvoje ponašanje na osnovu kojeg bi se moglo smatrati da poštuju ili ne poštuju takva uvjerenja. Državne vlasti nemaju slobodu da se miješaju u slobodu savjesti pojedinaca time što od njih traže informacije o njihovim vjerskim uvjerenjima ili ih primoravaju da izraze takva uvjerenja (*Alexandridis protiv Grčke*, 2008, stav 38; *Dimitras i drugi protiv Grčke*, 2010, stav 78); *Stavropoulos i drugi protiv Grčke*, 2020, stav 44).

69. Štaviše, takvo miješanje može biti posredno; na primjer, kada službena isprava koju izdaje država sadrži polje za vjeroispovijest (lična karta, školsko svjedočanstvo itd.), ostavljanje tog polja praznim neizbežno ima određeno značenje. Konkretno, u slučaju ličnih karata, Sud je presudio da je naznaka vjeroispovijesti na takvim ispravama, bez obzira da li je obavezna ili ne, u suprotnosti sa članom 9. Konvencije (*Sinan Işık protiv Turske*, 2010, stavovi 51–52. i 60). Član 9. također ne garantuje pravo na upisivanje nečije vjeroispovijesti u ličnu kartu, čak i kada je to dobrovoljno (*Sofianopoulos i drugi protiv Grčke* (odl.), 2002). Sud je također odbio da prizna potrebu za upisom vjeroispovijesti u matične knjige ili u lične karte u demografske svrhe jer bi to nužno zahtijevalo da zakonom bude propisana obaveza izjašnjavanja o vjerskim uvjerenjima (*Sinan Işık protiv Turske*, 2010, stav 44). S druge strane, potreba zaposlenog da poslodavca unaprijed obavijesti o zahtjevima njegove vjeroispovijesti na koje se želi pozvati kako bi zatražio neku povlasticu, na primjer, pravo na odsustvo s posla svakog petka radi odlaska u džamiju, ne može se izjednačiti s „obavezom otkrivanja svojih vjerskih uvjerenja” (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 12. marta 1981).

70. Sud je utvrdio da je došlo do *kršenja* člana 9. Konvencije (uzetog zasebno ili u vezi s članom 14. kojim se zabranjuje diskriminacija):

- po osnovu organizacije polaganja zakletve na sudu koje je predstavljalo preduslov za vršenje pravne profesije, a koji postupak se zasnivao na pretpostavci da je predmetna osoba pravoslavni hrišćanin i želi da položi vjersku zakletvu; kako bi mu se omogućilo polaganje svečane zakletve umjesto vjerske zakletve, podnositelj predstavke je morao da otkrije da nije pravoslavni hrišćanin (*Alexandridis protiv Grčke*, 2008, stavovi 36–41);
- u pogledu istog pitanja kao u predmetu *Alexandridis*, iako u vezi sa pojedincima koji su u krivičnom postupku bili svjedoci, tužitelji ili osumnjičeni (*Dimitras i drugi protiv Grčke*, 2010; *Dimitras i drugi protiv Grčke (br. 2)*, 2011; *Dimitras i drugi protiv Grčke (br. 3)*, 2013);

- imajući u vidu da nije postojala alternativna nastava iz etike koju bi podnositelj predstavke mogao da pohađa, na školskim svjedočanstvima i na osnovnoškolskoj diplomi učenika koji nije pohađao vjeronauku, uz predmet „Vjeronauka/etika“, stavljena je crta („–“); čak i da je u to polje unijeta ocjena koja ne bi ukazivala na to da predmetni učenik nije pohađao vjeronauku ili etiku, potpuno odsustvo te ocjene jasno daje do znanja da nije pohađao nijedan od tih predmeta, što ga izlaže mogućoj stigmatizaciji (*Grzelak protiv Poljske*, 2010; uporediti sa dva predmeta u kojima su organi Konvencije slične prigovore proglasili neprihvatljivim jer su bili očigledno neosnovani: *C.J., J.J. i E.J. protiv Poljske*, Odluka Komisije od 16. januara 1996, i *Saniewski protiv Poljske* (odl.), 2001);
- dodavanje rukom pisane napomene na izvod iz matične knjige rođenih za stavku „odabir imena“, što podrazumijeva da predmetno lice nije kršteno, već je njegovo ime izabrano građanski; unos nije propisan zakonom, već odražava praksu određenih matičnih službi u Grčkoj (*Stavropoulos i drugi protiv Grčke*, 2020, stav 44).

71. Suprotno tome, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9 (ili je proglasio prigovor po ovom članu očigledno neosnovanim) u sljedećim predmetima:

- unijete dvije crte („– –“) u odgovarajućem polju na poreskoj prijavi podnositelja predstavke, koje označavaju da nije pripadnik nijedne od crkava ni vjerskih organizacija u čiju korist država naplaćuje crkveni porez. Sud je utvrdio da ta isprava, koja je namijenjena za poslodavce i poreske organe, nije namijenjena za javnu upotrebu čime je obim osporavanog miješanja ograničen (*Wasmuth protiv Njemačke*, 2011, stavovi 58–59);
- odbijanje zatvorskih vlasti da isprave navodnu administrativnu grešku u dosijeu zatvorenika o vjerskoj pripadnosti, gdje navodna greška apsolutno nije imala nikakav realan, praktičan uticaj na mogućnost ispovijedanja bilo koje vjeroispovijesti – naročito imajući u vidu da predmetni dosije nije bio namijenjen za javnu upotrebu ili upotrebu u svakodnevnom životu, već je bio dostupan isključivo zatvorskim vlastima (*Mariş protiv Rumunije* (odl.), 2020, stav 28).

2. Prigovor savjesti: pravo na odbijanje postupanja koje je suprotno savjesti i uvjerenjima

72. U članu 9. se ne spominje izričito pravo na prigovor savjesti ni u vojnoj ni u civilnoj sferi. Ipak, Sud je utvrdio da se mjere zaštite iz člana 9. u načelu primjenjuju na protivljenje služenju *vojne* obaveze kada je ono motivisano ozbiljnim, nepremostivim sukobom između obavezne vojne službe i savjesti pojedinca ili njegovih iskrenih i čvrstih vjerskih ili drugih uvjerenja. Odgovor na pitanje da li je i u kojoj mjeri protivljenje služenju vojnog roka obuhvaćeno članom 9. zavisit će od konkretnih okolnosti svakog pojedinačnog predmeta (*Bayatyan protiv Armenije* [VV], 2011, stavovi 92–111; *Enver Aydemir protiv Turske*, 2016, stav 75). Svaki sistem obavezne vojne obaveze građanima nameće veliko opterećenje. Smatrat će se prihvatljivim ako se pravično dijeli i ako se oslobađanja od ove dužnosti zasnivaju na čvrstim i uvjerljivim razlozima (*Bayatyan protiv Armenije* [VV], 2011, stav 125). Stoga je legitimno da domaće vlasti prethodno ispituju zahtjev za priznavanje statusa prigovarača savjesti, naročito s obzirom na to da države ugovornice imaju određeno polje slobodne procjene u utvrđivanju okolnosti pod kojima priznaju pravo na prigovor savjesti i u uvođenju mehanizama za razmatranje zahtjeva za status prigovarača savjesti u vojnoj sferi (*Enver Aydemir protiv Turske*, 2016, stav 81). Uopšteno govoreći, ako pojedinac zahtijeva posebno oslobađanje od obaveze po osnovu vjerskih uvjerenja ili vjerovanja, nije opresivno ni suštinski suprotno sa slobodom savjesti da se zahtijeva određeni nivo potvrde iskrenog vjerovanja i, ako takva potvrda nije izvjesna, da se donese negativan zaključak (*Dyagilev protiv Rusije*, 2020, stav 62).

73. Iako nije utvrđena precizna definicija prigovora savjesti, Sud je smatrao prikladnim da se osloni na mišljenje Odbora Ujedinjenih nacija za ljudska prava da se prigovor savjesti zasniva na pravu na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti kada je u sukobu s obaveznom upotrebom sile na štetu ljudskih

života. Primjenom člana 9. Konvencije Sud je ograničio prigovor savjesti na vjerska ili druga uvjerenja koja naročito obuhvataju čvrsto, trajno i iskreno protivljenje svakom učešću u ratu ili nošenju oružja (*Enver Aydemir protiv Turske*, 2016, stav 81).

74. Garancije iz člana 9. se ne odnose samo na obaveznu vojnu obavezu u strogom smislu termina, već također i na ponavljajuću službu u svojstvu rezerviste po završetku glavne faze obavezne vojne službe koja predstavlja produžetak vojne obaveze. Stoga, Sud je prihvatio da dužnost države da poštuje prigovor savjesti obuhvata službu u rezervnom sastavu, koja obično traje jedan dan (ali podrazumijeva obavezu sa ukupnim trajanjem od 30 dana godišnje), realizuje se u vojnim barakama pod kontrolom i nadzorom vojnih službenika (*Kanatli protiv Turske*, 2024, stavovi 49–50, 66).

75. Država koja (još) nije uspostavila alternativne načine civilnog služenja vojnog roka kako bi riješila mogući sukob između savjesti pojedinca i vojnih obaveza uživa samo ograničeno polje slobodne procjene i mora da iznese ozbiljne i uvjerljive razloge koji opravdavaju bilo kakvo miješanje. Ona konkretno mora da pokaže da je miješanje predstavljalo „goruću društvenu potrebu” (*Bayatyan protiv Armenije* [VV], 2011, stav 123). Konkretno, alternativni sistem čiji obim je ograničen na sveštena lica koja vrše crkvene dužnosti i polaznike vjerskih škola ne može se smatrati odgovarajućim za potrebe člana 9. Konvencije (*Mushfig Mammadov i drugi protiv Azerbejdžana*, 2019, stavovi 96–97). Slično tome, samo upućivanje na „nužnost odbrane teritorijalnog integriteta države” samo po sebi ne predstavlja osnov koji može da opravda odsustvo odgovarajuće alternativne službe (*Mushfig Mammadov i drugi protiv Azerbejdžana*, 2019, stav 97).

76. Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. zato što je podnositelj predstavke, Jehovin svjedok (vjerska grupa kojoj je jedno od uvjerenja da se protivi vojnom roku, čak i ako se služi bez nošenja oružja), osuđen zbog izbjegavanja obavezne vojne službe jer zakonom nije bila predviđena mogućnost civilne službe (*Bayatyan protiv Armenije* [VV], 2011, stav 110). Sud je naknadno utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. u nizu predmeta koji su veoma slični predmetu *Bayatyan*, a vodili su se protiv Armenije (*Bukharatyan protiv Armenije*, 2012; *Tsaturyan protiv Armenije*, 2012), Turske (*Erçep protiv Turske*, 2011; *Feti Demirtaş protiv Turske*, 2012; *Buldu i drugi protiv Turske*, 2014) i Azerbejdžana (*Mushfig Mammadov i drugi protiv Azerbejdžana*, 2019). U predmetu *Avanesyan protiv Armenije*, 2021, stavovi 36–37, konkretno je utvrđeno kršenje člana 9. u predmetu koji se tiče Jehovinog svjedoka iz Armenije, koji je osuđen pred sudom „Republike Nagorno-Karabah” („RNK”, entiteta koji nije priznat kao država u međunarodnoj zajednici) zbog odbijanja obavezne vojne službe. Iako je, za potrebe sudske prakse Suda, Armenija vršila djelotvornu kontrolu nad teritorijom Nagorno-Karabah, koja je stoga pala pod njenu nadležnost, podnositelj predstavke nije imao mogućnost da služi alternativnu civilnu službu, uprkos činjenici da je takva služba već bila predviđena armenskim pravom (*ibid.*, stavovi 57–59).

77. U predmetu *Feti Demirtaş protiv Turske*, 2012, Sud je utvrdio da činjenica da je podnositelj predstavke, koji je nekoliko puta osuđen i na kraju demobilisan na osnovu nalaza ljekara u kojem mu je dijagnostikovao poremećaj prilagođavanja, nije promijenila ništa i da mu ne oduzima status „žrtve”, nego upravo suprotno – njegov psihološki poremećaj pojavio se tokom služenja vojne obaveze, što odgovornost tužene države čini samo još većom (stavovi 73–77. i 113–114).

78. Svi navedeni predmeti odnosili su se na osobe s prigovorom savjesti koje su pripadale Jehovinom svjedocima. Međutim, Sud je također utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. i u tri predmeta koji su se odnosili na pacifiste koji nisu spominjali vjerska uvjerenja. U tim predmetima Sud se fokusirao na pozitivne obaveze države i utvrdio da je došlo do kršenja jer u turskom pravnom sistemu ne postoji djelotvoran i pristupačan postupak u okviru kojeg bi podnositelji predstavke mogli da utvrde da li mogu da traže status prigovarača savjesti (*Savda protiv Turske*, 2012; *Tarhan protiv Turske*, 2012; *Kanatli protiv Turske*, 2024, stav 67). Predmet *Kanatli protiv Turske* odnosio se na pojedinca koji je sebe opisao kao prigovarača savjesti nakon što je odslužio inicijalni period aktivne vojne službe i dva naknadna godišnja perioda vojne službe u rezervnom sastavu (*ibid.*, stav 46). Prethodno, u predmetu protiv Rumunije, podnositelj predstavke prigovorio je na to što je bio žrtva diskriminacije jer su

domaće vlasti odbile da mu priznaju status prigovarača savjesti zbog toga što u skladu s domaćim pravom taj status mogu dobiti samo osobe čiji prigovor se zasniva na vjerskim razlozima, a on je samo pacifista. Ipak, imajući u vidu da podnositelj predstavke nikad nije osuđen niti krivično gonjen, kao i da je obavezna vojna služba ukinuta u Rumuniji u vrijeme mira, Sud je smatrao da više ne može da tvrdi da je „žrtva” navodnog kršenja (*T.N.B. protiv Rumunije* (odl.), 2010). U drugom predmetu, Sud je prećutno pretpostavio da je zahtjev samoproглаšenog pacifiste da bude upućen na civilno služenje vojnog rok umjesto obavezne vojne službe obuhvaćen područjem primjene člana 9. Konvencije, ali je na kraju utvrdio da nije došlo do kršenja tog člana (*Dyagilev protiv Rusije*, 2020). Uopšteno govoreći, osoba ne mora nužno da pripada određenoj vjeroispovijesti ili pacifističkoj organizaciji da bi joj se priznao status prigovarača savjesti (*Papavasilakis protiv Grčke*, 2016).

79. Sud je odbio da prihvati primjenjivost člana 9. u predmetu turskog državljanina koji je uhapšen i osuđen jer je odbio da služi obaveznu vojnu službu zbog toga što, iako ne može da izvrši vojnu obavezu za sekularnu Republiku Tursku, mogao bi to da uradi u sistemu koji se zasniva na Kuranu i šerijatskom zakonu. Drugim riječima, podnositelj predstavke se nije pozvao ni na vjersko uvjerenje da se vojnoj obavezi treba načelno protiviti, niti na neku drugu pacifističku ili antimilitarističku filozofiju. Stoga, prigovor podnositelja predstavke se nije odnosio na iskazivanje „vjeroispovijesti ili uvjerenja obredima, podučavanjem, praktikovanjem (ili) poštovanjem” u smislu člana 9. stav 1 (*Enver Aydemir protiv Turske*, 2016, stavovi 79–84).

80. Čak i kada država omogući oslobađanje od obavezne vojne službe i uvede alternativnu civilnu službu, ta činjenica sama po sebi nije dovoljna da se obezbijedi usklađenost s pravom na prigovor savjesti kako je garantovan članom 9. Konvencije. Prvo, pozitivne obaveze države mogu da uključuju uspostavljanje djelotvornog i pristupačnog postupka za zaštitu tog prava, a naročito donošenje zakonskog okvira kojim se uspostavlja sprovodiv sudski mehanizam za zaštitu prava pojedinaca i, po potrebi, donose odgovarajuće posebne mjere. Domaće vlasti stoga imaju pozitivnu obavezu da obezbijede djelotvoran i pristupačan postupak za utvrđivanje imaju li osobe kojima je on namijenjen pravo na status prigovarača savjesti (*Papavasilakis protiv Grčke*, 2016, stavovi 51–52). Domaća vlast nadležna za sprovođenje tog postupka ima puno legitimno pravo da obavi razgovor s predmetnim pojedincem kako bi ocijenila ozbiljnost njegovih uvjerenja i spriječila sve pokušaje zloupotrebe mogućnosti oslobađanja pojedinaca koji mogu da izvršavaju svoju vojnu obavezu (*ibid.*, stav 54). Međutim, istraga tog organa mora da ispunjava uslove u pogledu dostupnosti i djelotvornosti prema kojima osobe odgovorne za istragu moraju biti nezavisne (*ibid.*, stav 60).

81. Stoga je Sud utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. u predmetu Grka koji je tvrdio da je prigovarač savjesti iako nije pripadnik neke određene vjeroispovijesti niti član pacifističke organizacije. Pojavio se pred Posebnim vojnim odborom kako bi obrazložio svoje razloge za zahtjev za oslobađanje. Posebni odbor se obično sastoji od pet članova, dva vojnika i tri civila, ali predmetnog dana dva civilna člana (univerzitetski profesori) nisu bili prisutni i nisu pronađene zamjene za njih. Budući da je ipak postignut kvorum, Odbor je, u sastavu u kojem su većina članova bili vojnici, odbio zahtjev podnositelja predstavke. Nakon što je i Vrhovni upravni sud odbio žalbu podnositelja predstavke, izrečena mu je visoka novčana kazna zbog neposlušnosti. Sud je presudio da su grčke vlasti prekršile svoju obavezu da obezbijede da se razgovori s prigovaračima savjesti pred Posebnim odborom vode u uslovima koji garantuju proceduralnu djelotvornost i jednaku zastupljenost koje su propisane domaćim pravom (*Papavasilakis protiv Grčke*, 2016, stav 60).

82. Suprotno tome, Sud nije utvrdio kršenje člana 9. u predmetu Rusa koji je tvrdio da je pacifista i kojem je odbijen zahtjev da bude upućen na civilno služenje umjesto obavezne vojne službe. Sud je napomenuo da vojnu komisiju koja odlučuje o zahtjevu podnositelja predstavke čini sedam državnih službenika, od kojih je četvoro, uključujući predsjednika komisije, strukturno nezavisno od Ministarstva odbrane: ništa nije ukazivalo da ovi članovi dobijaju bilo kakva plaćanja ili podsticanje od vojnih vlasti niti bilo kakve instrukcije od Ministarstva odbrane. Sastav komisije je stoga podnositelju predstavke pružio potrebne garancije u pogledu nezavisnosti. Osim toga, sve procesne greške na nivou

komisije mogu se ispraviti tokom sudskog procesa, imajući u vidu široka ovlaštenja suda za razmatranje takvih slučajeva (*Dyagilev protiv Rusije*, 2020, stavovi 65–84).

83. Drugo, čak i kada je ispunjena pozitivna obaveza države da utvrdi pristupačan i djelotvoran mehanizam za utvrđivanje da li podnositelj predstavke ima pravo na status prigovarača savjesti, ipak ostaje negativna obaveza da se suzdrži od neopravdanog i neproporcionalnog miješanja u svakom pojedinačnom predmetu. Miješanje postoji uvijek kada domaće vlasti odbiju zahtjev pojedinca, motivisan vjerskim uvjerenjima ili vjerovanjima, da bude regrutovan u alternativnu civilnu službu (*Dyagilev protiv Rusije*, 2020, stavovi 60, 64. i 85; *Papavasylakis protiv Grčke*, 2016, stav 50). Čak i ako Sud zadrži svoju nadzornu funkciju, oslanja se na zaključke do kojih su došli djelotvorni domaći mehanizmi nakon razmatranja pojedinačnog zahtjeva, osim u slučajevima proizvoljnosti ili očigledne neopravdanosti (*Dyagilev protiv Rusije*, stav 87).

84. Primjera radi, Sud nije utvrdio kršenje negativne obaveze u predmetu muškarca koji je tvrdio da je iznenada shvatio da poštuje pacifističku filozofiju dok je prisustvovao seminaru s namjerom da pronađe „zakonit način da izbjegne vojnu obavezu” nedugo nakon što je ispunio uslove da bude pozvan u službu. Sud je prihvatio zaključke domaćih vlasti prema kojima podnositelj predstavke nije uspio da potvrdi ozbiljan i nepremostiv sukob između obaveze služenja vojnog roka i njegovih uvjerenja (*Dyagilev protiv Rusije*, 2020, stavovi 88–94).

85. Štaviše, u načelu, odbijanje predstavke koja se tiče služenja civilne službe umjesto vojne službe samo po sebi predstavlja miješanje u ostvarivanje prava garantovanih članom 9, čak i kada nakon toga ne slijedi osuda (*Teliatnikov protiv Litvanije*, 2022, stav 91). Opcija da se jednostavno odloži vojna obaveza ne predstavlja rješenje problema (*ibid.*, stav 100).

86. Treće, obavljanje alternativne službe mora također da ispunjava određene uslove ili, drugim riječima, alternativni aranžman države mora da bude u skladu sa zahtjevima savjesti i uvjerenja pojedinca. Uprkos tome što države ugovornice imaju određeno polje slobodne procjene u organizaciji i sprovođenju svojih sistema alternativne službe, one to moraju, po zakonu ili u praksi, vršiti na način kojim će se obezbijediti da je riječ o stvarnoj alternativnoj službi koja je očigledno civilne prirode i koja ne bi smjela da bude ni odvrćajuća ni represivna. Pri odlučivanju o tome je li je alternativna služba stvarno civilne prirode, Sud je uzeo u obzir nekoliko faktora, uključujući prirodu posla koji se obavlja, nadležni organ, kontrolu, važeća pravila i izgled (*Adyan i drugi protiv Armenije*, 2017, stavovi 67–68); *Teliatnikov protiv Litvanije*, 2022, stav 106).

87. Stoga, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. u predmetu četvoro armenskih Jehovinih svjedoka koji su osuđeni jer su odbili služenje vojnog roka i alternativnu civilnu službu po osnovu svojih vjerskih uvjerenja. Iako su regruti mogli izabrati služenje civilne službe i upućeni su na služenje u civilnim institucijama kao što su sirotišta, domovi za stara lica i bolnice, sistem koji je u predmetnom periodu bio dostupan podnositeljima predstavki nije bio stvarno civilne prirode jer je imao dva nedostatka. Prvo, služba nije bila dovoljno odvojena od vojnog sistema: vojska je bila uključena u nadzor nad civilnim institucijama, pri čemu je sprovodila redovne provjere na licu mjesta, preduzimala mjere u slučaju neodobrenog odsustva, naređivala premještaje i određivala zaduženja i primjenu vojnih propisa. Kad je riječ o izgledu, osobe na civilnom služenju vojne obaveze morali su nositi uniformu. Drugo, program je trajao značajno duže od uobičajene vojne obaveze (42 mjeseca u odnosu na 24 mjeseca), što je nužno imalo odvrćajuće ili čak represivno dejstvo (*Adyan i drugi protiv Armenije*, 2017, stavovi 69–72).

88. Slično tome, Sud je utvrdio kršenje člana 9. u predmetu sveštenika iz reda Jehovinih svjedoka, kojem je uskraćena mogućnost da bude oslobođen obavezne vojne službe i alternativne službe, koja je pod kontrolom vojske, kao i mogućnost da služi isključivo civilnu alternativnu službu, po osnovu toga što litvanskim pravom nije predviđena takva druga opcija. U početku su samo sveštenici devet tradicionalnih vjeroispovijesti u Litvaniji bili potpuno oslobođeni vojne obaveze; Jehovini svjedoci nisu obuhvaćeni takvim vjeroispovijestima. Tokom 2017. godine, međutim, litvanski Ustavni sud je ukinuo tu privilegiju uz sljedeće obrazloženje:

„... uvjerenja, vjeroispovijest ili vjerovanje ne mogu uvijek da služe kao opravdanje za... propust u poštovanju zakona... i, prilikom korištenja prava i ostvarivanja svojih sloboda, svako mora da poštuje Ustav i zakone, te ne smije da ograničava prava i slobode drugih ljudi... Između ostalog, to znači da niko ne može, po osnovu svojih uvjerenja, vjeroispovijesti ili vjerovanja, da odbije da izvršava ustavom utvrđene dužnosti, [kao što je] dužnost građana da vrši vojnu službu ili drugu službu u svrhu nacionalne odbrane, ni da zahtijeva izuzeće od takvih dužnosti.”

Međutim, ukidanjem privilegije koja je, na prvi pogled, bila diskriminatorna, presudom Ustavnog suda je stvorena situacija koja je bila još manje poželjna za podnositelja predstavke. Sud je smatrao da litvanski sistem regrutacije ne postiže pravičnu ravnotežu između interesa društva i interesa prigovarača savjesti koji želi da doprinese društvu na drugi način osim izvršavanjem vojne obaveze. U ovom specifičnom slučaju, umjesto ispitivanja da li je odbijanje oslobađanja podnositelja predstavke od vojne službe bilo iskreno zasnovano na čvrstim razlozima, upravni sudovi su sistematski davali veći značaj ustavnim obavezama građana u odnosu na državu nego pravu na vjersku slobodu. Što se tiče alternativne službe koja je dostupna u Litvaniji, to nije bilo pravo alternativno rješenje u tome što je stavljeno pod kontrolu vojske, pri čemu se učesnici u relevantnim propisima navode kao „regruti” (*Teliatnikov protiv Litvanije*, 2022).

89. Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 14 (zabrana diskriminacije) u vezi sa članom 9. u tri predmeta u kojima su sveštenici Jehovinih svjedoka u Austriji prigovorili da im je odbijeno potpuno oslobađanje od vojne obaveze i alternativne civilne službe jer je takvo oslobađanje namijenjeno isključivo sveštenicima „priznatih vjerskih udruženja” i nije bilo predviđeno za „registrovane” vjerske organizacije, što su Jehovini svjedoci tada bili, usprkos sličnostima u funkcijama koje izvršavaju svi sveštenici (*Löffelmann protiv Austrije*, 2009; *Gütl protiv Austrije*, 2019; *Lang protiv Austrije*, 2009). S druge strane, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 14. u vezi sa članom 9. u predmetu u kojem je evangelističkom svešteniku odbijeno potpuno oslobađanje od vojne i civilne službe. U tom predmetu je Sud primijetio da podnositelj predstavke nije ni u jednom trenutku podnio zahtjev za priznavanje statusa „priznatog vjerskog udruženja” pa se on ne može porediti sa sveštenicima koji obavljaju bogoslužje u takvim udruženjima (*Koppi protiv Austrije*, 2009).

90. Kad je riječ o naknadi za osobe koje su u prošlosti pretrpjele kršenje prava na prigovor savjesti, Sud je proglasio očigledno neosnovanim predstavku koju je podnio adventista sedmog dana koji je regrutovan tokom komunizma i osuđen na kaznu zatvora zbog „neposlušnosti” jer je odbio da položi zakletvu i prisustvuje simboličnom predavanju oružja u subotu. Nakon pada komunizma i uspostavljanja demokratskog sistema nije dobio veću penziju ni druge povlastice propisane zakonom za žrtve političkog progona u starom sistemu, s obzirom na to da je domaćom sudskom praksom utvrđeno da se osuđujuće presude zbog vojne neposlušnosti – po bilo kom osnovu – ne smatraju „političkim progonom”. Na osnovu člana 14. u vezi s članom 9, podnositelj predstavke je prigovorio na odbijanje domaćih sudova da uzmu u obzir činjenicu da je osuđujuća presuda protiv njega bila motivisana njegovim vjerskim uvjerenjima. Sud je presudio da, iako bi pozitivne obaveze iz člana 14. mogle prisiliti državu da ukloni negativne posljedice koje su prigovarači savjesti pretrpjeli zbog osuđujućih presuda zbog vojne neposlušnosti, one ni na koji način ne podrazumijevaju naknadno pozitivno utvrđivanje vrijednosti tih osuđujućih presuda u obliku dodjele finansijskih povlastica predviđenih za druge kategorije osoba. U ovom predmetu je osporavana sudska praksa imala objektivno i razumno opravdanje koje je bilo u skladu s uobičajenim poljem slobodne procjene države (*Baciu protiv Rumunije* (odl.), 2013).

91. Na kraju, kada zakonodavstvo predviđa alternativnu civilnu službu, vjernik ne može biti kritikovan zbog pokretanja razgovora sa regrutima u kojima ih podstiče, bez vršenja pritiska ili uznemiravanja, već argumentima vjerske prirode, da izaberu ovu opciju umjesto vojne obaveze. Budući da je zaštićen članom 9, takav razgovor ne može da se okarakteriše kao „podsticanje na odricanje od građanskih dužnosti” i da podrazumijeva negativne posljedice za vjersku zajednicu takvog vjernika (*Taganrog LRO i drugi protiv Rusije*, 2022, stavovi 169–170).

92. Što se tiče *školstva*, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9. u predmetima u kojima su dvije mlade Jehovine svjedokinje koje su pohađale državnu srednju školu u Grčkoj kažnjene jednodnevnom odnosno dvodnevnom suspenzijom iz škole jer su odbile da učestvuju na školskoj paradi kojom se obilježavala godišnjica početka rata između fašističke Italije i Grčke. Podnositeljice predstavke su obavijestile direktore svojih škola da im njihova vjerska uvjerenja brane da učestvuju u školskoj paradi kojom se pred civilnim, crkvenim i vojnim organima obilježava rat, kojoj prethodi zvanična misa i koja će se održati na isti dan kad i vojna parada. Budući da je utvrdio da nije došlo do kršenja prava roditelja da svojim kćerkama obezbijede obrazovanje i nastavu u skladu sa svojim filozofskim uvjerenjima (član 2. Protokola br. 1), Sud je donio isti zaključak u pogledu prava kćerki na slobodu vjeroispovijesti. Sud je naveo je da su one oslobođene vjeronauke i pravoslavne mise u skladu sa svojim zahtjevima. Kad je riječ o obaveznom učešću u školskoj paradi, Sud je utvrdio da ni svrha ni način organizacije parade ni na koji način nisu mogli uvrijediti pacifistička uvjerenja djevojaka i da takvo obilježavanje nacionalnih događaja na svoj način ima i pacifističke ciljeve i u javnom je interesu (*Valsamis protiv Grčke*, 1996; *Efstathiou protiv Grčke*, 1996). U načelu, međutim, država ne može da natjera pojedince da učestvuju u proslavama tokom praznika, bilo građanskih (sekularnih) ili vjerskih, i odbijanje vjernika određene vjeroispovijesti da u njima učestvuju ne može da opravda represivne mjere koje se preduzimaju protiv predmetne vjerske zajednice (*Taganrog LRO i drugi protiv Rusije*, 2022, stav 182).

93. U *građanskom* području, interes podnositelja predstavke da se ne mora ponašati suprotno svojoj savjesti može u velikoj mjeri biti ograničen javnim interesom da se obezbijedi jednako postupanje prema svim korisnicima, naročito prema istospolnim parovima (*Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013, stav 105). Komisija je također prihvatila da uvjerenja izražena pri primjeni klauzule o savjesti u profesionalnom kontekstu, na primjer, klauzule o savjesti advokata, mogu u načelu biti obuhvaćena područjem primjene člana 9. Stoga, imajući u vidu njenu specifičnost i ne dovodeći u pitanje njenu profesionalnu prirodu, takva klauzula se može pomiješati sa ličnim uvjerenjima advokata u svojstvu službenika suda, a ne u svojstvu privatne osobe (*Mignot protiv Francuske*, Odluka Komisije od 21. oktobra 1998).

94. Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9 (uzetog zasebno ili u vezi sa članom 14. Konvencije kojim se zabranjuje diskriminacija) u sljedećim predmetima:

- disciplinskih postupaka koje je pokrenula lokalna vlast protiv zaposlene hrišćanke koja je odbila da radi na upisu građanskih zajednica istospolnih parova u matične knjige, i njenog otpuštanja (*Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013, stavovi 102–106);
- disciplinskog postupka protiv osobe zaposlene u privatnom društvu zbog odbijanja da liječi istospolne parove i njegovog otpuštanja nakon takvog postupka (*ibid.*, stavovi 107–110).

95. Organi Konvencije također su odbili da priznaju pravo na prigovor savjesti, a time i utvrdili da nije došlo do kršenja člana 9. Konvencije u sljedećim predmetima:

- odbijanja kvekeri pacifiste da plaća određeni dio svog poreza dok ne bude siguran da taj dio neće biti namijenjen finansiranju vojnog sektora (*C. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 15. decembra 1983; taj pristup je potvrđen u predmetu *H. i B. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 18. jula 1986), i odbijanja francuskog poreskog obveznika, protivnika abortusa, da plaća dio svog poreza koji je namijenjen finansiranju abortusa (*Bouessel du Bourg protiv Francuske*, Odluka Komisije od 18. februara 1993). U svim tim predmetima Sud je smatrao da opšta obaveza plaćanja poreza sama po sebi ni na koji način ne utiče na savjest pojedinca s obzirom na to da je neutralnost obaveze potvrđena činjenicom da poreski obveznici ne mogu da utiču na namjenu prihoda od poreza niti da odlučuju o tome za šta će ti porezi biti namijenjeni nakon naplate poreza;
- disciplinske kazne izrečene advokatu zbog formalnog odbijanja da izvršava zadatke koji su mu zvanično dodijeljeni u skladu sa zakonom, odnosno da zastupa osobe zadržane u policijskom pritvoru, po osnovu toga što se u načelu protivio predmetnom zakonu. Iako je prihvatila da bi klauzula profesionalne savjesti advokata mogla biti obuhvaćena područjem

primjene člana 9, Komisija je napomenula da je podnositelj predstavke samo osporio predmetni pravni sistem, a da pritom ni u jednom trenutku nije prigovorio na to što je bio dužan da radi na predmetu kojem se protivi njegova savjest, što bi mu omogućilo pozivanje na tu klauzulu (*Mignot protiv Francuske*, Odluka Komisije od 21. oktobra 1998);

- predmetu u kojem su podnositelji predstavke, suvlasnici jedne apoteke, odbili da prodaju tablete za kontracepciju u svojoj apoteci zbog svojih vjerskih uvjerenja (*Pichon i Sajous protiv Francuske* (odl.), 2001).

96. Sud je također odbio sljedeće predstavke:

- predstavka koju je podnio nezaposleni muškarac koji je naveo da ne pripada nijednoj određenoj vjeroispovijesti, a kojem je isplata naknade za nezaposlenost privremeno obustavljena jer je odbio da prihvati posao službenika na recepciji jednog centra za konferencije i seminare koji pripada lokalnoj protestantskoj crkvi. Sud je napomenuo da predmetni posao uključuje samo pružanje pomoći klijentima, što po definiciji nije ni na koji način povezano ni s kojim vjerskim uvjerenjem, te da nije dokazano da bi taj posao izazvao kršenje slobode podnositelja predstavke da nema vjeroispovijest (*Dautaj protiv Švajcarske* (odl.), 2007);
- predstavka koju je podnio ljekar zaposlen u državnom zavodu za zdravstveno osiguranje koji je otpušten jer je odbio da uradi ljekarski pregled jednog pripravnika iz straha od „moguće predrasude” koja bi mogla otežati budući rad s tim pripravnikom. Sud je primijetio da stav podnositelja predstavke nije predstavljao dosljedan stav o osnovnom problemu i da nije obrazložio moralnu dilemu koju je htio da eliminiše. Stoga nije došlo do „izražavanja ličnih uvjerenja” u smislu člana 9 (*Blumberg protiv Njemačke* (odl.), 2008);
- predstavke koju je podnijelo nekoliko ruskih državljana koji su prigovorili na zakonodavstvo kojim je svim poreskim obveznicima dodijeljen poseban „poreski broj” koji su oni smatrali predznakom antihrista. Sud je primijetio da je ta mjera primijenjena neutralno i uopšteno u javnoj sferi i da podnositelji predstavke nisu imali obavezu da podnesu zahtjev za dobijanje poreskog broja ni da ga koriste, s obzirom na to da je u zakonu većini poreskih obveznika izričito dozvoljeno da ga ne koriste u službenim ispravama. Štaviše, Sud je ponovio da se sadržaj službenih isprava ili baza podataka ne može određivati na osnovu želja pojedinaca koji su u njima navedeni. Shodno tome, nije došlo do miješanja u prava garantovana članom 9 (*Skugar i drugi protiv Rusije* (odl.), 2009).

B. Pozitivan aspekt

1. Opšta načela

97. Iako je sloboda vjeroispovijesti prvenstveno pitanje savjesti pojedinca, ona podrazumijeva, između ostalog, i slobodu da osoba „ispovijeda [svoju] vjeru” sama i privatno ili u zajednici s drugima, javno i u krugu onih s kojima dijeli vjeru. U članu 9. navodi se niz načina na koje se vjeroispovijest ili uvjerenje može iskazati, prije svega obredima, podučavanjem, praktikovanjem i poštovanjem (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001, stav 114).

98. Osim u vrlo izuzetnim slučajevima, pravo na slobodu vjeroispovijesti kako je garantovano Konvencijom nije spojivo ni s jednim ovlaštenjem države da ocjenjuje legitimnost vjerskih uvjerenja ili načina na koje se ta uvjerenja iskazuju (*Hassan i Tchaouch protiv Bugarske* [VV], 2000, stav 76; *Leyla Şahin protiv Turske* [VV], 2005, stav 107). Zaista, vjerska i filozofska uvjerenja tiču se stava pojedinaca prema vjeroispovijesti, području u kojem čak i subjektivna shvatanja mogu biti važna s obzirom na činjenicu da vjeroispovijesti predstavljaju vrlo širok dogmatski i moralni pojam koji nudi ili može da nudi odgovore na sva filozofska, kosmološka ili moralna pitanja (*Izzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 107). Prema tome, država ima usko polje slobodne procjene i mora da iznese ozbiljne i uvjerljive razloge za miješanje u odluke koje osobe potencijalno donose pri postupanju u

skladu s vjerskim standardom ponašanja u okviru svoje lične autonomije. Miješanje može biti opravdano u svjetlu člana 9. stav 2. ako takvi izbori nisu spojivi sa ključnim načelima na kojima se zasniva Konvencija kao što su, na primjer, poligamni ili maloljetnički brakovi ili grubo kršenje rodne ravnopravnosti, ili ako su te odluke nametnute vjernicima na silu ili pod prinudom (*Jehovah's Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010).

99. Članom 9. nije zaštićeno svako postupanje motivisano ili inspirisano vjeroispoviješću ili uvjerenjem i ne garantuje se uvijek pravo da se u javnoj sferi ponaša na način koji je u skladu sa ili inspirisan vjeroispoviješću ili uvjerenjem pojedinca (*Kalaç protiv Turske*, 1997). Slično tome, prema opštem pravilu, njime se ne odobrava pravo da se zbog vjerskih uvjerenja odbije poštovanje zakonodavstva čije sprovođenje predviđa i sama Konvencija i koje se primjenjuje neutralno i uopšteno (*Fränklin-Beentjes i CEFLU-Luz da Floresta protiv Nizozemske* (odl.), 2014). Da bi se određeno postupanje koje je inspirisano ili motivisano ili pod uticajem vjeroispovijesti ili skupa uvjerenja smatralo „iskazivanjem” uvjerenja u smislu člana 9, takvo postupanje mora da bude usko povezano sa predmetnom vjeroispoviješću ili uvjerenjima. Jedan primjer može biti bogosluženje ili pobožnost koji čine sastavni dio praktikovanja vjeroispovijesti ili uvjerenja u nekom opštepriznatom obliku. Međutim, „iskazivanje” vjeroispovijesti ili uvjerenja nije ograničeno na takvo postupanje; postojanje dovoljno uske i direktne veze između postupanja i uvjerenja iz kojih ono proizlazi mora biti utvrđeno uzimajući u obzir činjenice u svakom konkretnom predmetu. Tačnije, podnosioci predstavke koji tvrde da određeno postupanje proizlazi iz njihove slobode iskazivanja vjeroispovijesti ili uvjerenja ne moraju da utvrde da su postupali u skladu s nekom dužnošću koju propisuje predmetna vjeroispovijest (*S.A.S. protiv Francuske* [VV], 2014, stav 55). Primjera radi, Sud je na osnovu zvaničnog stava islamske zajednice u tuženoj državi potvrdio da je članom 9. zaštićena želja muškarca muslimanske vjeroispovijesti da nosi kapu, što ne predstavlja strogu vjersku obavezu, ali je ipak toliko čvrsto ukorijenjeno u tradiciji da to mnogi smatraju vjerskom dužnošću (*Hamidović protiv Bosne i Hercegovine*, 2017, stav 30).

100. Ponekad, pri ostvarivanju svoje slobode iskazivanja vjeroispovijesti, pojedinci moraju uzeti u obzir svoju konkretnu profesionalnu ili ugovornu situaciju (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije, 1981; *Kalaç protiv Turske*, 1997, stav 27; i *C.R. protiv Švajcarske* (odl.), 1999).

101. U nastavku slijedi pregled sudske prakse Suda koja obuhvata različite načine iskazivanja slobode vjeroispovijesti: od ličnih i intimnih načina (povezanih sa zdravstvenim pitanjima) do kolektivnih i javnih načina (povezanih sa slobodom kolektivnog bogoslužnja i pravom na uspostavljanje mjesta za bogosluženje).

2. Sloboda vjeroispovijesti i pitanja fizičkog i mentalnog zdravlja

102. Sud je presudio da odbijanje *transfuzija krvi*, na koje Jehovini svjedoci slobodno pristaju, u načelu, predstavlja pitanje lične autonomije pojedinca i kao takvo je zaštićeno članovima 8. i 9. Konvencije (*Pindo Mulla protiv Španije* [VV], 2024, stav 97). U ovom kontekstu, Sud je prije svega napomenuo da odbijanje transfuzije ne može da se izjednači sa samoubistvom jer Jehovini svjedoci uopšteno ne odbijaju liječenje; transfuzija je jedini medicinski postupak koji odbijaju iz vjerskih razloga. Čak i ako pacijent odbije transfuziju koja je, prema mišljenju ljekara, apsolutno neophodna kako bi se spasio život pacijenta ili spriječila nepopravljiva šteta njegovom zdravlju, Sud je smatrao da sloboda življenja života na svoj način uključuje slobodu obavljanja aktivnosti koje se smatraju fizički štetnim ili opasnim po predmetnog pojedinca. U sferi medicinske pomoći, čak i kada odbijanje da se prihvati određena terapija može dovesti do smrtnog ishoda, nametanje liječenja bez saglasnosti mentalno sposobnog odraslog pacijenta može da predstavlja miješanje u njegovo pravo na fizički integritet i povredu prava zaštićenih članom 8. Međutim, da bi takva lična sloboda bila ostvariva, pacijenti moraju da imaju slobodu izbora u skladu sa svojim mišljenjima i vrijednostima - čak i kada takvi izbori drugima djeluju neracionalno, nepromišljeno ili ishitreno. Nakon što je uzeo u obzir relevantno nacionalno zakonodavstvo, Sud je utvrdio da ono predviđa dovoljnu zaštitu slobode izbora odraslih pacijenata i objektivnih interesa maloljetnika (time što daje sudovima za pravo da ponište protivljenje roditelja na liječenje koje bi vjerovatno djetetu spasilo život). Shodno tome, zabrana transfuzija krvi u učenju

Jehovinih svjedoka ne može da služi kao opravdanje za gašenje organizacije i zabranu njenih aktivnosti (*Jehovah's Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010, stavovi 131–144; *Taganrog LRO i drugi protiv Rusije*, 2022, stavovi 162–165).

103. Što se tiče slobode vjeroispovijesti pacijenata u psihijatrijskim bolnicama, zbog pozicije podređenosti i nemoći koje su tipične za takve pacijente, ispitivanje da li su ispunjeni zahtjevi Konvencije, a naročito člana 9, zahtijeva posebnu pažnju (*Mockutė protiv Litvanije*, 2018, stav 122). Istina je da tokom psihijatrijskog liječenja psihijatri možda moraju da razgovaraju sa pacijentom o različitim pitanjima, uključujući i pitanje vjeroispovijesti. Međutim, neprihvatljivo je da se psihijatar raspituje o uvjerenjima pacijenta kako bi ih „popravio” kada ne postoji jasan i neposredan rizik da će ta uvjerenja dovesti do postupaka opasnih po pacijenta ili druge (*Mockutė protiv Litvanije*, 2018, stav 129). Sud je stoga utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. u predmetu u kojem je ženi, koja se bavila meditacijom u okviru vjerskog pokreta Osho i koja je prisilno smještena u psihijatrijsku bolnicu, dijagnostikovana akutna psihoza zbog čega je tamo zadržana 52 dana, a tokom tog perioda je bolničko osoblje pokušalo da „popravi” njena uvjerenja tako što su ih obezvrjeđivali i podsticali je da kritikuje meditaciju i pokret Osho. S obzirom na činjenicu da je hospitalizacija podnositeljice predstavke duža od dva dana bila nezakonita i neopravdana prema domaćem pravu i da je podnositeljica predstavke bila naročito zavisna, ranjiva i nemoćna u odnosu na psihijatre, Sud je utvrdio da je došlo do miješanja u njenu slobodu vjeroispovijesti i da to miješanje nije bilo „propisano zakonom” (*Mockutė protiv Litvanije*, 2018, stavovi 107–131).

104. Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9 (kao i člana 8. Konvencije u vezi sa poštovanjem privatnog i porodičnog života) u predmetu u kojem su ljekari u bolnici uradili autopsiju i ukloniti organe iz prijevremeno rođene bebe koja je preminula od retke bolesti, uprkos prigovoru majke i njenoj konkretnoj želji da bebu sahrani u skladu sa islamskim običajem koji nalaže da tijelo ostane netaknuto. Sud je zauzeo stav da su nadležni organi pogrešno odmjerili suprotstavljena prava i interese, odnosno zahtjeve koji se tiču javnog zdravlja i želju majke da svoje dijete sahrani u skladu sa vjerskim običajima (*Polat protiv Austrije*, 2021, stavovi 89–91).

3. Poštovanje pravila o ishrani i obreda ritualnog klanja

105. Poštovanje pravila o ishrani koja propisuje vjera ili filozofski sistem je „praksa” zaštićena članom 9. stav 1. Konvencije (*Cha'are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske* [VV], 2000, stavovi 73–74; *Jakóbski protiv Poljske*, 2010; *Executief van de Moslims van België i drugi protiv Belgije*, 2024, stav 65). Sud je u dva predmeta utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. jer je uprava zatvora odbila da podnositeljima predstavke, zatvorenicima budističke vjeroispovijesti, obezbijedi obroke bez mesa iako ispunjenje tog zahtjeva ne bi bio prevelik teret za predmetne zatvore (*Jakóbski protiv Poljske*, 2010; *Vartic protiv Rumunije (br. 2)*, 2013). Konkretno, u drugom citiranom predmetu, podnositelj predstavke dobijao je samo obroke sa mesom namijenjene bolesnim zatvorenicima. Sud je napomenuo da je podnositelj predstavke imao veoma ograničene mogućnosti za dobijanje hrane koja je u skladu s njegovom vjerom, naročito nakon što je ministar pravde zabranio prijem poštanskih paketa s hranom (*ibid.*, stavovi 47–50).

106. S druge strane, Komisija je proglasila neprihvatljivom predstavku u kojoj je podnositelj predstavke, ortodokсни Jevrej na služenju kazne zatvora, prigovorio na to što nije redovno dobijao hranu koja je košer. Komisija je napomenula da je podnositelju predstavke ponuđena vegetarijanska ishrana koja je košer, da je o tom pitanju sprovedeno savjetovanje s vrhovnim rabinom i da je on odobrio mjere koje su vlasti preduzele kako bi poštovale vjerska prava podnositelja predstavke (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 5. marta 1976).

107. Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9. uzetog zasebno ili u kombinaciji sa članom 14. Konvencije (zabrana diskriminacije), u predmetu u kojem je udruženje podnositelj predstavke, francusko ultraortodokšno jevrejsko liturgijsko udruženje čiji su članovi zahtijevali da im se omogući da jedu meso koje je „glatt”, odnosno koje potiče od životinja koje su ubijene u skladu sa strožim

pravilima od standardnog kašruta, prigovorilo na odbijanje domaćih vlasti da im daju odobrenje potrebno kako bi njihovi mesari mogli da obavljaju potreban obred ritualnog klanja iako su takvo odobrenje dale Jevrejskom opštinskom udruženju u Parizu, kojem pripada većina Jevreja u Francuskoj. Budući da je utvrdio da je udruženje podnositelj predstavke lako moglo doći do mesa koje je „*glatt*” u Belgiji i da niz mesara koje posluju pod nadzorom Opštinskog udruženja stavljaju Jevrejima na raspolaganje meso koje je provjereno „*glatt*”, Sud je presudio da odbijanje odobrenja na koje se prigovorilo nije predstavljalo miješanje u pravo udruženja podnositelja predstavke na iskazivanje vjeroispovijesti. Objasnio je da, s obzirom na to da udruženje podnositelj predstavke i njegovi članovi mogu da nabave predmetno meso, pravo na slobodu vjeroispovijesti garantovano članom 9. Konvencije ne može se proširiti na pravo na lično učestvovanje u obredu ritualnog klanja i kasnijem postupku provjere (*Cha’are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske* [VV], 2000, stav 82).

108. Sud je također utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9, uzetog zasebno ili zajedno sa članom 14, u pogledu obaveze koju nameće belgijski regionalni parlament u pogledu omamljivanja životinja prije obreda ritualnog klanja. U relevantnom predmetu, Flamanski i Valonski region ukinuli su vjerski izuzetak takve obaveze i zamijenili ga obavezom da se koristi postupak reverzibilnog omamljivanja koji ne može da dovede do smrti životinje ukoliko je klanje ritualne prirode. Nasuprot tome, vjerski izuzetak je nastavio da se primjenjuje u regionu prijestonice Brisela, gdje je regionalni parlament ispitao, ali i odbacio nacrt zakona kojim se ukida takav izuzetak. Belgijski Ustavni sud je potvrdio ustavnost spornih propisa na osnovu, između ostalog, presude Suda pravde Evropske unije (SPEU) koji je zaključio da relevantne odredbe prava EU (naročito Povelja o osnovnim pravima) ne isključuju primjenjivost domaćih zakona koji propisuju, u kontekstu obreda ritualnog klanja, primjenu postupka reverzibilnog omamljivanja koji ne dovodi do smrti životinje. Sud je potvrdio da u datom predmetu postoji miješanje u slobodu vjeroispovijesti podnositelja predstavke (nekoliko muslimanskih organizacija i nekoliko vjernika muslimanske ili jevrejske vjeroispovijesti), ali da takvo miješanje teži legitimnom cilju zaštite „javnog morala” koji obuhvata, između ostalog, i koncepte blagostanja životinja. Uzimajući u obzir polje slobodne procjene države u ovom području, kvalitet i usklađenost parlamentarne provjere i kasnije dvoslojne pravosudne provjere (od strane SPEU i Ustavnog suda), kao i činjenicu da su podnositelji predstavke svakako mogli doći do mesa od životinja koje su zaklane u skladu sa jevrejskim ili muslimanskim običajima i bez omamljivanja, iz regiona Brisela ili iz inostranstva, Sud je zaključio da sporno miješanje nije bilo nesrazmjerno. Na kraju, Sud je zaključio da nije došlo do diskriminacije u suprotnosti sa članom 14. ni između vjernika jevrejske ili muslimanske vjeroispovijesti i lovaca ili ribara (jer se uslovi za ubijanje životinja značajno razlikuju), između vjernika jevrejske ili muslimanske vjeroispovijesti i ostatka stanovništva, kao ni između vjernika jevrejske vjeroispovijesti i vjernika muslimanske vjeroispovijesti (*Executief van de Moslims van België i drugi protiv Belgije*, 2024, stav 65).

4. Nošenje vjerske odjeće i simbola

109. Zdravo demokratsko društvo mora da toleriše i održava vjerski pluralizam i raznolikost. Štaviše, pojedinac kojem je vjeroispovijest osnovno načelo života mora u načelu da ima mogućnosti da podijeli to uvjerenje s drugima, između ostalog, nošenjem vjerskih simbola i komada odjeće (*Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013, stav 94). Nošenje takvih simbola ili komada odjeće koje je motivisano vjerom pojedinca i njegovom/njenom željom da ispovijeda svoju vjeru predstavlja iskazivanje vjerskog uvjerenja obredima, praktikovanjem i poštovanjem i stoga je zaštićeno članom 9. stav 1 (*ibid.*, stav 89). Primjera radi, Sud je izričito potvrdio da je članom 9. zaštićena želja muškarca muslimanske vjeroispovijesti da nosi kapu, što ne predstavlja strogu vjersku obavezu, ali je ipak toliko čvrsto ukorijenjeno u tradiciji da to mnogi smatraju vjerskom obavezom (*Hamidović protiv Bosne i Hercegovine*, 2017, stav 30).

110. Međutim, pravo na nošenje vjerske odjeće i vjerskih simbola nije apsolutno i mora da bude u ravnoteži s legitimnim interesima drugih fizičkih i pravnih osoba. Postojeća sudska praksa Suda u toj

oblasti obuhvata četiri različita područja: a) javne prostore, b) škole i univerzitete, c) civilne i javne službe, i d) mjesto rada.

111. Prije svega, kad je riječ o prvoj hipotezi o nošenju vjerske odjeće i simbola na *javnim mjestima*, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. u predmetu u kojem su podnositelji predstavke, članovi vjerske grupe „*Aczimendi tarikati*”, krivično osuđeni na osnovu turskog zakonodavstva kojim se zabranjuje nošenje određenih vrsta vjerske odjeće van konteksta vjerskih obreda na javnim mjestima koja su otvorena za sve. U tom predmetu odjeća se sastojala od crnog turbana, crnih šalvara i crne tunike, kao i jednog štapa. Uzimajući u obzir okolnosti slučaja i jezik izražavanja odluka domaćih sudova, kao i značaj načela sekularizma za demokratski sistem u Turskoj, Sud je potvrdio da, s obzirom na to da je predmetno miješanje bilo usmjereno ka obezbjeđivanju usklađenosti sa sekularnim i demokratskim načelima, ono je težilo trima legitimnim ciljevima iz člana 9. stav 2, a to su zaštita javne sigurnosti, zaštita javnog reda, te zaštita prava i sloboda drugih. Međutim, Sud je smatrao da nužnost takve mjere za ostvarenje tih ciljeva nije utvrđena. Primijetio je da zabrana nije bila usmjerena ka državnim službenicima, koji moraju biti diskretni pri vršenju svojih dužnosti, nego ka običnim građanima, kao i da se nije odnosila na odjeću koja se nosi na svim javnim mjestima, a ne u određenim javnim ustanovama. Osim toga, iz spisa predmeta ne proizlazi da način na koji su podnositelji predstavke, koji su se u predmetnoj odjeći okupili ispred džamije isključivo kako bi učestvovali u vjerskom obredu, iskazali svoje uvjerenje određenom vrstom odjeće predstavlja ili može da predstavlja prijetnju po javni red ili sredstvo za vršenje pritiska na druge. Na kraju, u pogledu argumenta turske Vlade o mogućem prozelitizmu podnositelja predstavke, Sud je utvrdio da spis ne sadrži nikakve dokaze koji pokazuju da su oni pokušali da izvrše nedozvoljeni pritisak na prolaznike na ulicama i javnim mjestima kako bi promovisali svoja vjerska uvjerenja (*Ahmet Arslan i drugi protiv Turske*, 2010).

112. Slično tome, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9. u predmetu protiv Francuske koji se odnosio na donošenje zakona kojim se kažnjava nošenje komada odjeće kojim se pokriva lice (pa time i burke i nikaba) na javnim mjestima. Za takav postupak predviđena je novčana kazna i/ili obavezan kurs iz građanskog vaspitanja. Sud je smatrao da se ovaj predmet znatno razlikuje od predmeta *Ahmet Arslan i drugi protiv Turske*, 2010, jer je islamski integralni veo poseban po tome što u potpunosti sakriva lice, osim eventualno očiju. Isto tako, zabrana u predmetu protiv Francuske nije se izričito zasnivala na vjerskim konotacijama predmetnog komada odjeće. Sud je potvrdio legitimnost tvrdnje tužene Vlade da lice ima važnu ulogu u ljudskoj interakciji i da pojedinci koji se nalaze na mjestima koja su otvorena za sve možda neće htjeti da se na takvim mjestima razvijaju prakse ili stavovi koji bi suštinski doveli u pitanje mogućnost otvorenih međuljudskih odnosa koji su prema ustaljenom konsenzusu neophodan element života u zajednici u predmetnom društvu. Sud je stoga prihvatio da tužena država tu zatvorenost prema drugima nametnutu velom koji pokriva lice smatra kršenjem prava drugih na život u sferi društvenosti koja olakšava zajednički život; drugim riječima, država je mogla da ocijeni da je suštinski važno pridati poseban značaj interakciji među pojedincima i mogla je smatrati da na nju negativno utiče činjenica da neke osobe sakrivaju svoje lice na javnim mjestima. Iako izražava određenu sumnju da se na predmetni izazov mora odgovoriti opštom zabranom (s obzirom na mali broj žena na koje se odnosi) i zabrinut je zbog mogućeg negativnog uticaja na društveni položaj tih žena koje bi zbog toga mogle biti izolovane, Sud je utvrdio da tužena država nije prekoračila svoje polje slobodne procjene, naročito ako se uzme u obzir koliko su blage predviđene kazne (*S.A.S. protiv Francuske* [VV], 2014). Sud je iz istih razloga došao do istog zaključka u dva predmeta protiv Belgije koji su se odnosili na lokalni podzakonski akt i domaće pravo koji su bili slični francuskom zakonodavstvu, ali kojima su prema belgijskom pravu bile propisane znatno teže kazne (*Dakir protiv Belgije*, 2017; *Belcacemi i Oussar protiv Belgije*, 2017).

113. Organi Konvencije su uvijek odbijali da priznaju osnovanost prigovora koji su se odnosili na obavezu privremenog uklanjanja komada vjerske odjeće iz *sigurnosnih razloga*. Primjera radi, odbili su predstavke koje su se odnosile na:

- izricanje novčane kazne aktivnom Sikhu zbog kršenja obaveze nošenja zaštitne kacige pri vožnji motocikla, pri čemu je podnositelj predstavke tvrdio da ga vjeroispovijest obavezuje da uvijek nosi turban, zbog čega ne može da nosi kacigu (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 12. jula 1978);
- obavezivanje aktivnog Sikha da skine turban prilikom prolaska kroz skener prije ulaska u čekaonicu na aerodromu (*Phull protiv Francuske* (odl.), 2005);
- obavezivanje podnositeljice predstavke koja je došla u Generalni konzulat Francuske u Maroku kako bi podnijela zahtjev za vizu, da skine veo zbog provjere identiteta, što je ona odbila pa joj je zabranjen ulazak u prostorije konzulata zbog čega nije mogla da dobije vizu. Sud je odbacio argument podnositeljice predstavke da bi ona bila spremna da skine svoj veo, ali samo u prisustvu žene, te je smatrao da francuski konzularni organi nisu prekoračili polje slobodne procjene države u tim pitanjima time što nisu pozvali službenicu da provjeri identitet podnositeljice predstavke (*El Morsli protiv Francuske* (odl.), 2008);
- obavezu da se na identifikacionim fotografijama za zvanične isprave ne nosi ništa na glavi, konkretno obavezivanje studenta muslimanske vjeroispovijesti da dostavi identifikacionu fotografiju na kojoj nema ništa na glavi kako bi mogao da dobije univerzitetsku diplomu (*Karaduman protiv Turske*, Odluka Komisije od 3. maja 1993; *Araç protiv Turske* (odl.), 2006);
- obavezu da se na identifikacionim fotografijama za zvanične isprave ne nosi ništa na glavi, konkretno odbijanje vlasti da prihvate fotografije na kojima podnositelj predstavke, Sikh, nosi turban (*Mann Singh protiv Francuske* (odl.), 2008).

114. Kad je riječ o drugoj hipotezi o nošenju vjerskih simbola i odjeće u *državnim obrazovnim ustanovama*, Sud je uvijek isticao da država uživa veoma široko polje slobodne procjene u tom pogledu. Nemoguće je utvrditi jedinstveni koncept značaja vjeroispovijesti za društvo širom Evrope, pa će se značenje ili uticaj javnog iskazivanja vjerskog uvjerenja razlikovati u zavisnosti od vremena i konteksta. Shodno tome, pravila u ovoj oblasti se razlikuju u zavisnosti od zemlje, odnosno u skladu su sa nacionalnim tradicijama i zahtjevima koji proizilaze iz potrebe da se zaštite prava i slobode drugih i da se održi javni red. Shodno tome, neophodno je da se odluka o području primjene i obliku takvih propisa do određene mjere neizostavno prepusti predmetnoj državi s obzirom na to da zavise od konkretnog domaćeg konteksta (*Leyla Şahin protiv Turske* [VV], 2005, stav 109). Stoga, primjera radi, koncept neutralnosti u javnom obrazovanju, koji generalno učenicima zabranjuje nošenje vidljivih simbola vjerskih uvjerenja, sam po sebi nije suprotan članu 9. Konvencije i vrijednostima na kojima se zasniva. Opcija koja je na raspolaganju nacionalnim donosiocima odluka, da sprovedu neki drugi koncept neutralnosti, ne podrazumijeva da je koncept opšte zabrane u suprotnosti sa članom 9 (*Mikyas i drugi protiv Belgije* (odl.), stav 70).

115. Predmeti koje je Sud razmatrao s ovog stajališta mogu se podijeliti u dvije kategorije prema tome da li je podnositelj predstavke koji se pozivao na ostvarivanje prava na nošenje vjerske odjeće bio nastavnik ili student (ili učenik).

116. Kad je riječ o *nastavnicima*, Sud je utvrdio da pravo nastavnika na iskazivanje vjeroispovijesti mora da bude u ravnoteži sa poštovanjem neutralnosti državnog obrazovanja i zaštitom legitimnih interesa učenika kroz obezbjeđivanje međuvjerskog sklada. Iako je legitimno da država državnim službenicima zbog njihovog statusa nametne obavezu suzdržavanja od bilo kakvog razmetljivog javnog iskazivanja vjerskih uvjerenja, državni službenici su pojedinci i kao takvi su obuhvaćeni zaštitom prema članu 9. Konvencije. Stoga je zadatak Suda, uzimajući u obzir okolnosti svakog konkretnog predmeta, da utvrdi da li je postignuta pravična ravnoteža između osnovnog prava pojedinca na slobodu vjeroispovijesti i legitimnog interesa demokratske države da obezbijedi da njene javne službe postupaju u skladu sa svrhama navedenim u članu 9. stav 2 (*Kurtulmuş protiv Turske* (odl.), 2006). U tom pogledu, treba uzeti u obzir samu prirodu zanimanja nastavnika u državnim školama, koji su istovremeno obrazovni autoritet i predstavnici države u očima svojih učenika, kao i mogućeg prozelitizma u odnosu na učenike koji bi nastavnici mogli izazvati nošenjem predmetne odjeće ili

simbola. Štaviše, uzrast učenika predstavlja još jedan važan faktor koji se mora uzeti u obzir jer mlađa djeca postavljaju mnoga pitanja i na njih je lakše uticati nego na starije učenike (*Dahlab protiv Švajcarske* (odl.), 2001).

117. Na osnovu te logike, Sud je potvrdio da država ima široko polje slobodne procjene i da su očigledno neosnovane predstavke koje se odnose na:

- zabranu nošenja islamske marame pri izvršavanju nastavnih dužnosti koja je izrečena jednoj učiteljici u državnoj osnovnoj školi koja je odgovorna za malu djecu (starosti od četiri do osam godina). Sud je smatrao naročito važnom činjenicu da je nošenje islamske marame, „moćnog spolnog simbola“, teško pomiriti s porukom tolerancije, poštovanja drugih i, prije svega, jednakosti i nediskriminacije koju svi nastavnici u demokratskom društvu moraju da prenesu svojim učenicima. Osim toga, Sud je odbacio tvrdnju podnositeljice predstavke da je sporna mjera predstavljala diskriminaciju na osnovu pola (član 14. Konvencije) s obzirom na to da se može primijeniti i na muškarca koji u sličnim okolnostima nosi odjeću koja jasno ukazuje na to da je pripadnik drugačije vjere (*Dahlab protiv Švajcarske* (odl.), 2001);
- disciplinsku kaznu koja je izrečena podnositeljici predstavke, docentu na državnom univerzitetu u Turskoj, zbog nošenja islamske marame pri izvršavanju svojih nastavnih dužnosti, što je u suprotnosti s pravilima oblačenja za državne službenike. Sud je primijetio da demokratska država ima pravo da zahtijeva od svojih državnih službenika posvećenost ustavnim načelima na kojima se država zasniva. Načelo sekularizma jedno je od osnovnih načela turske države. Stoga je podnositeljica predstavke, koja ima autoritet na univerzitetu i predstavica je države koja je dobrovoljno prihvatila status državne službenice, mogla da očekuje da se mora pridržavati pravila kojima joj je zabranjeno nametljivo javno iskazivanje njenih vjerskih uvjerenja. Sud je također odbio i tvrdnju podnositeljice predstavke da je sporna mjera predstavljala diskriminaciju na osnovu pola i vjeroispovijesti (član 14. Konvencije) s obzirom na to da se i na muške članove osoblja primjenjuju ista pravila koja ih obavezuju da svoja vjerska uvjerenja ne iskazuju na nametljiv način (*Kurtuluş protiv Turske* (odl.), 2006; za sličan predmet o suspenziji nastavnice srednje škole „İmam-Hatip“ vidjeti i *Karaduman protiv Turske* (odl.), 2007).

118. Kad je riječ o *učenicima i studentima*, Sud nije utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. ili je utvrdio očiglednu neosnovanost u slučaju prigovora koji su podnijeti u predmetima koji se odnose na:

- zabranu nošenja islamske marame na nastavi koja je izrečena studentkinji medicine na turskom državnom univerzitetu. Uzimajući u obzir konkretnu historiju Turske i turski ustavni sistem, Sud je priznao legitimnost napora koje domaće vlasti ulažu u očuvanje načela sekularizma, jednog od osnovnih načela turske države kako ga tumači Ustavni sud Turske. Sud je smatrao da je koncept sekularizma u saglasnosti sa vrijednostima na kojima se zasniva Konvencija i da je spojiv sa vladavinom prava i poštovanjem ljudskih prava i demokratije. Pri utvrđivanju da nije došlo do kršenja člana 9, Sud se oslonio na sljedeća razmatranja: u turskom ustavnom sistemu naglasak je stavljen na ravnopravnost polova, jednom od osnovnih načela Konvencije i jednom od ciljeva kojima teže države članice Vijeća Evrope; pitanje islamske marame nije se moglo ispitati u kontekstu Turske, a da se pritom ne uzme u obzir mogući uticaj tog simbola, koji se predstavlja ili doživljava kao obavezna vjerska dužnost, na osobe koje ga ne nose; prema turskim sudovima, nošenje marame u Turskoj je poprimilo političke konotacije; u Turskoj su djelovali ekstremistički pokreti čiji je cilj bio da cijelom društvu nametnu svoje vjerske simbole i ideje o društvu koje se zasnivaju na vjerskim načelima. U takvom kontekstu, sporni propisi predstavljaju mjeru usmjerenu na postizanje navedenih legitimnih ciljeva, a time i na očuvanje pluralizma na univerzitetu (*Leyla Şahin protiv Turske* [VV], 2005);
- zabranu nošenja islamske marame izvan nastave o Kur'anu koja je izrečena učenicama srednje škole „İmam-Hatip“ (turske državne vjerske srednje škole) i zabranu pristupa takvoj

nastavi za učenice koje ne nose maramu. Sud je primijetio da je relevantnim turskim zakonima propisano da svi učenici srednjih škola moraju da nose uniformu i da u školi ne smiju da nose ništa na glavi; jedini izuzetak je predviđen u školama „*İmam-Hatip*“, gdje su djevojke mogle da pokriju glavu tokom nastave o Kur'anu. Shodno tome, sporni propisi sadržali su opšte odredbe primjenjive na sve učenike nezavisno od njihovih vjerskih uvjerenja; odredbe su težile legitimnom cilju da se očuva neutralnosti srednjoškolskog obrazovanja za adolescente koji bi mogli biti izloženi riziku od pritiska (*Köse i drugi protiv Turske* (odl.), 2006);

- odbijanje francuskih državnih srednjih škola da dozvole učenicama sa marama da prisustvuju nastavi fizičkog i zdravstvenog vaspitanja i njihovo izbacivanje iz škole zbog nepoštovanja obaveze obaveznog pohađanja škole. Iako priznaje da je francuski sekularni model u skladu sa vrijednostima na kojima se zasniva Konvencija, Sud je uzeo u obzir domaću sudsku praksu iz koje proizlazi da nošenje vjerskih obilježja nije samo po sebi nespojivo s načelom sekularizma u školama, ali da postaje takvo u zavisnosti od uslova u kojima se nose i mogućim posljedicama nošenja takvog obilježja. Sud je potvrdio da nije nerazumno smatrati da nošenje vela, na primjer, islamske marame, nije prikladno za sportske aktivnosti iz zdravstvenih i sigurnosnih razloga. Konkretno je napomenuo da su disciplinski postupci protiv podnositeljica predstavke u potpunosti ispunili obavezu postizanja ravnoteže između svih relevantnih interesa. Tužena država stoga nije prekoračila svoje polje slobodne procjene (*Dogru protiv Francuske*, 2008; *Kervanci protiv Francuske*, 2008);
- zabranu nošenja „obilježja ili odjeće kojima se nametljivo iskazuje vjerska pripadnost“ koja je izrečena učenicima državnih osnovnih i srednjih škola u Francuskoj, koja je bila opšta i nije bila ograničena samo na nastavu fizičkog i zdravstvenog vaspitanja, kao i kasnije izbacivanje učenika jer su u prostorijama škole nosili islamsku maramu, turban ili mali turban, tzv. „*keski*“, koje nose Sikhi. Sud je smatrao da je cilj da se zaštiti ustavno načelo sekularizma u skladu sa vrijednostima na kojima se zasniva Konvencija dovoljan da opravda spornu mjeru. Štaviše, Sud je smatrao da odluka direktora da odbije da dozvoli učenicima muslimanske vjeroispovijesti da nose marame koje će skinuti po ulasku u učionicu ili zamijeniti kapom ili maramom bez vjerske konotacije, ili da dozvoli učenicima Sikhima da zamijene svoje turbane keskijima, nije bila u suprotnosti sa članom 9. Konvencije jer je obuhvaćena poljem slobodne procjene države (*Gamaleddyn protiv Francuske* (odl.), 2009; *Aktas protiv Francuske* (odl.), 2009; *Ranjit Singh protiv Francuske* (odl.), 2009; *Jasvir Singh protiv Francuske* (odl.), 2009).
- Apsolutna zabrana nošenja bilo kakvih vidljivih simbola vjerskih uvjerenja za učenike u školama utvrđena je i sprovodi se preko Flamanske zajednice Belgije; belgijski koncept neutralnosti u obrazovanju bio je sam po sebi spojiv sa članom 9, sporna zabrana primijenjena je bez razlike na vidljive simbole svih vjeroispovijesti i uvjerenja, a sami podnosioci predstavke su slobodno izabrali da pohađaju škole u obrazovnom sistemu Zajednice, u kontekstu slobode izbora u sferi obrazovanja koju garantuje država (*Mikyas i drugi protiv Belgije* (odl.)).

119. Treća hipoteza odnosi se na nošenje vjerskih simbola i vjerske odjeće u javnim ustanovama koje nisu škole (ministarstva, sudovi, lokalni organi, javne bolnice itd.). Predmeti koje je Sud razmatrao opet se mogu podijeliti u dvije kategorije prema tome da li su se odnosili na službenike ili korisnike javnih službi.

120. Prvo, kad je riječ o korisnicima javnih službi, pojam „korisnik“ ovdje se koristi u svom najširem značenju, odnosno označava svakog pojedinca koji kao privatna osoba ima posla s javnim službama (bilo dobrovoljno ili zbog potrebe ili prisile). Za razliku od državnih službenika, korisnici nisu predstavnici države koji učestvuju u radu javne službe i stoga nisu dužni da budu diskretni u javnom izražavanju svojih vjerskih uvjerenja (*Ebrahimian protiv Francuske*, 2015, stav 64; *Lachiri protiv Belgije*, 2018, stav 44). Opšte pravilo je stoga da korisnik ima slobodu da iskazuje svoja vjerska uvjerenja unutar javnog objekta ili u odnosima s javnim organima.

121. Ipak, ta sloboda nije apsolutna. Primjera radi, iako sud može da predstavlja dio „javnog prostora“, za razliku od mjesta rada, ipak ne može da se smatra javnim prostorom na isti način kao ulica, put ili javni trg. Sud je „javna“ ustanova u kojoj poštovanje neutralnosti u pogledu uvjerenja može da ima prednost u odnosu na slobodno ostvarivanje prava na ispovijedanje svoje vjere (*Lachiri protiv Belgije*, 2018, stav 45). Stoga, Sud je potvrdio, iako u veoma uopštenom i teorijskom smislu, da u određenim slučajevima sud može da naloži svjedoku da skine vjerski simbol u sudnici (*Hamidović protiv Bosne i Hercegovine*, 2017, stav 41). Međutim, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. Konvencije u predmetu novčane kazne koja je izrečena građaninu Bosne, članu grupe pristalica vehabijske/selefijske verzije islama, zbog odbijanja da skine kapu tokom svjedočenja u predmetu o terorizmu. Sud je smatrao da je tužena država prekoračila svoje široko polje slobodne procjene iz sljedećih razloga: podnositelj predstavke je pojedinac, a ne državni službenik; morao je da svjedoči jer bi mu u suprotnom bila izrečena kazna; njegov stav je očigledno bio nadahnut njegovim iskrenim vjerskim uvjerenjem da u svakom trenutku mora da nosi kapu; nije imao skrivenih namjera da remeti ili ismijeva suđenje; i konačno, za razliku od optuženih u postupku koji su također bili selefije, podnositelj predstavke se pojavio pred sudom i ustao kada se to od njega zahtijevalo, što je jasna naznaka da poštuje državne zakone i sudove (*Hamidović protiv Bosne i Hercegovine*, 2017). Slično tome, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. u predmetu muslimanke, stranke u građanskoj parnici, koja je udaljena iz sudnice zbog toga što je odbila da skine maramu. Kao u prethodnom predmetu, Sud je presudio da podnositeljica predstavke nije ni na koji način pokazala nepoštovanje niti je predstavljala prijetnju urednom vođenju postupka (*Lachiri protiv Belgije*, 2018).

122. Sloboda korisnika javnih službi da iskazuju svoju vjeroispovijest se u načelu također može ograničiti u javnim bolnicama. Iako pacijenti i ostali korisnici imaju slobodu da izražavaju svoja vjerska uvjerenja, od njih se može tražiti da pomognu u sprovođenju načela sekularizma kroz suzdržavanje od bilo kakvog oblika prozelitizma i poštovanje organizacije bolničkih usluga, a naročito zdravstvenih i sigurnosnih propisa. Drugim riječima, u predmetnim državnim propisima može se veći naglasak staviti na prava drugih, jednako postupanje prema pacijentima i na ispravno funkcioniranje službe nego na iskazivanje vjerskih uvjerenja (*Ebrahimian protiv Francuske*, 2015, stav 71).

123. Kada je riječ o službenicima (državnim službenicima ili zaposlenima po ugovoru) koji rade u javnim službama, situacija je potpuno drugačija. Države mogu da se pozovu na načela sekularizma i neutralnosti države kako bi opravdale ograničenja nametnuta državnim službenicima u pogledu nošenja vjerskih simbola na radnom mjestu. Sud je kao „legitimni cilj“ prihvatio želju države da garantuje strogu vjersku neutralnost kako bi zaštitila prava i interese korisnika javnih službi, naročito kada se korisnici nalaze u ranjivoj situaciji. Svrha toga je da se obezbijedi poštovanje svih vjerskih i duhovnih uvjerenja pacijenata koji koriste usluge javnih službi i ostvaruju koristi od obaveze neutralnosti propisane za službenike; tako država garantuje da se prema svim korisnicima postupa na isti način nezavisno od toga koje su vjeroispovijesti. Shodno tome, zabrana iskazivanja vjerskih uvjerenja pri izvršavanju dužnosti koja je izrečena podnositeljici predstavke težila je cilju zaštite „prava i slobode drugih“ u smislu člana 9. stav 2. Konvencije (*Ebrahimian protiv Francuske*, 2015, stav 53). Konkretno, ako se u državnom ustavnom sistemu odnosi s različitim vjeroispovijestima podrede načelu neutralnosti sekularizma, činjenica da domaći sudovi pridaju veći značaj tom načelu i interesima države nego interesima službenika da ne budu ograničeni u iskazivanju svojih vjerskih uvjerenja ne predstavlja osnov za prigovor na osnovu Konvencije (*ibid.*, stav 67).

124. Ta razmatranja su naročito važna u kontekstu javnih bolnica, posebno kada predmetno osoblje dolazi u kontakt sa pacijentima. Legitimno je tražiti od članova osoblja da se suzdrže od iskazivanja svojih vjerskih uvjerenja pri izvršavanju svojih dužnosti kako bi se garantovalo jednako postupanje prema svim pacijentima. U tom kontekstu, može se smatrati da je neutralnost javnih bolničkih usluga povezana sa stavom bolničkog osoblja i zahtijeva da pacijenti nemaju nikakve sumnje u nepristranost osoba koje ih liječe (*Ebrahimian protiv Francuske*, 2015, stav 64).

125. Shodno tome, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9. u predmetu o neobnavljanju ugovora zaposlenoj muslimanske vjeroispovijesti na mjestu socijalne radnice u psihijatrijskom

odjeljenju francuske javne bolnice nakon što je odbila, uprkos primljenom upozorenju, da skine svoju islamsku maramu dok je na mjestu rada. Sud je primijetio da se sporna mjera zasniva na potrebi za konkretnim iskazivanjem obaveze neutralnosti podnositeljice predstavke u bolnici kako bi se obezbijedilo poštovanje vjerskih uvjerenja pacijenata s kojima ona dolazi u kontakt i bi ih se uvjerilo da će država prema njima, kao korisnicima javnih službi, postupati na isti način bez obzira na njihova vjerska uvjerenja. U tom pogledu, Sud je naglasio da njegov zadatak nije da ocijeni francuski model u kontekstu sekularizma javnih službi kao takvih, i da nemogućnost prilagođavanja sporne obaveze neutralnosti na stvarne dužnosti podnositeljice predstavke nije sama po sebi problematična. Utvrdio je da je sporno miješanje bilo proporcionalno i pritom je prije svega primijetio da je bolnička uprava detaljno ispitala odbijanje podnositeljice predstavke da skine maramu i da je ocijenila svoj odgovor na stalno odbijanje podnositeljice predstavke u kontekstu potrebe zadovoljenja načela neutralnosti. Drugo, primijetio je da je podnositeljica predstavke mogla da ospori kaznu pred domaćim sudovima i djelotvorno iskoristiti svoje pravo na slobodu vjeroispovijesti (*Ebrahimian protiv Francuske*, 2015).

126. U nastavku razmatramo četvrtu i ujedno posljednju hipotezu – mjesto rada. Sud je presudio da bolnice imaju široko polje slobodne procjene u određivanju pravila oblačenja koja su usmjerena na zaštitu zdravlja i sigurnosti njihovih pacijenata i medicinskog osoblja (*Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013, stav 99; *Ebrahimian protiv Francuske*, 2015). To znači da, iako je druga podnositeljica predstavke u predmetu Eweida radila u javnoj bolnici, obrazloženje Suda može da se primijeni na bilo koju bolnicu, nezavisno od njenog pravnog položaja. Zaista, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9. u predmetu u kojem je medicinska sestra koja je radila na gerijatrijskom odjeljenju premeštena jer je odbila da skine krst sa lančića, da ga nosi kao broš ili sakrije ispod majice s visokom kragom. Osobe nadređene podnositeljici predstavke su pred domaćim sudom objasnile da je postojala opasnost da poremećeni pacijent uhvati i povuče ogrlicu i tako povredi sebe ili podnositeljicu predstavke ili da se ogrlica zaljulja prema naprijed i, na primjer, dođe u dodir s otvorenom ranom (*Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013, stavovi 98–100).

127. Izvan bolničke sfere, legitimno je da komercijalno društvo obaveže svoje zaposlene da se pridržavaju utvrđenih pravila oblačenja kako bi se ostavio određeni utisak na tržištu, ali primjena tih pravila ponekad može da dovede do ograničenja u pogledu nošenja vjerskih simbola (*Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013, stav 94). Ipak, nezavisno od toga koliko su legitimni, takvi interesi nisu apsolutni i moraju uvijek da se odmjere u odnosu na pravo pojedinca da iskazuje vjeroispovijest. Stoga, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. u predmetu u kojem je privatno društvo udaljilo radnicu sa posla jer je odbila da sakrije svoj hrišćanski krst, uprkos tome što je isto društvo dozvolilo nošenje određenih simbola drugih vjeroispovijesti (turban ili hidžab) (*Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2013, stavovi 94–95).

5. Vjerska sloboda, porodica i obrazovanje djece

128. Svrha člana 9. nije da uređuje brak ni u kojem vjerskom smislu; svaka pojedinačna vjera može da donosi odluke o modalitetima vjerskog braka. Konkretno, na svakoj vjeri je da donese odluku da li će i u kojoj mjeri dozvoliti istospolne zajednice (*Parry protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2006). Primjera radi, Komisija je odbila da odobri zaštitu prema članu 9. muškarcu koji je osuđen na kaznu zatvora zbog seksualnog odnosa s djevojkom mlađom od šesnaest godina (propisan uzrast za pristanak) iako je bio u braku s njom po osnovu islamskog obreda; Komisija je također utvrdila i da nije došlo do očigledne povrede člana 12. Konvencije (pravo na brak) (*Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 7. jula 1986). Komisija je odbila i predstavku muškarca koji je odbio da zaključi brak sa svojom partnerkom u skladu sa postupkom propisanim građanskim pravom, ali je istovremeno zahtijevao da država prizna njihovu zajednicu kao važeći brak, a koja zajednica je, prema njegovim tvrdnjama, postala zvanična nakon čitanja odlomka iz Starog zavjeta prije njihovog prvog seksualnog odnosa (*X. protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 18. decembra 1974).

129. Obredi kolektivnog zaključenja braka koje praktikuje Crkva ujedinjenja, koju je osnovao Sun Myung Moon, ne mogu da predstavljaju osnov za odbijanje upisa zajednice vjernika u ovoj

vjeroispovijesti, u odsustvu bilo kakvih dokaza bilo kakve stvarne prinude koja je mogla biti vršena u odnosu na pojedince da izaberu svoje partnere ili zaključenje braka (*Ilyin i drugi protiv Ukrajine*, 2022, stavovi 12. i 71).

130. Članom 9. se ne garantuje pravo na *razvod* (*Johnston i drugi protiv Irske*, 1986, stav 63). Slično tome, Komisija je proglasila nedozvoljenim prigovor na osnovu člana 9. koji je podnio aktivni Jevrej kojem je na građanskom sudu naloženo da isplati svojoj bivšoj ženi naknadu štete jer je nakon građanskog razvoda odbio da joj dostavi *get* (pismo o prestanku braka) koji bi joj omogućio ponovnu udaju u vjerskom obredu. U tom predmetu je podnositelj predstavke objasnio da se nada da će na taj način zadržati mogućnost da se ponovo oženi njome jer je pripadao grupi *Cohen* i jer mu Mojsijev zakon zabranjuje da se oženi razvedenom ženom, čak i svojom bivšom ženom. Komisija je primijetila da odbijanje da dostavi *get* ne predstavlja „iskazivanje vjeroispovijesti” u smislu člana 9, naročito jer se podnositelj predstavke, protiv kojeg se vodio postupak i pred Rabinskim sudom zbog tog odbijanja, navodno protivi vjerskim načelima na koja se pozvao (*D. protiv Francuske*, Odluka Komisije od 6. decembra 1983);

131. Poznato je da život u skladu s vjerom podrazumijeva da sljedbenici moraju da se pridržavaju vjerskih pravila i da budu posvećeni vjerskom radu koji može oduzeti veliki dio vremena vjernika i ponekad se može razviti u radikalne oblike kao što je *monaštvo*, koje je česta pojava u mnogim hrišćanskim vjeroispovijestima i u manjoj mjeri u budizmu i hinduizmu. Imajući u vidu da se odrasla osoba odlučuje za takav način života slobodno i nezavisno, on je potpuno obuhvaćen mjerama zaštite iz člana 9. Konvencije, čak i kada može da dovede do sukoba sa članovima porodice koji ne odobravaju takav izbor (*Jehovah's Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010, stav 111).

132. Roditelj koji odgaja svoje dijete u skladu sa svojim vjerskim ili filozofskim uvjerenjima može se posmatrati kao način da se „manifestuje vjeroispovijest ili uvjerenje... kroz propovijedanje i vršenje vjerskih dužnosti i rituala” (*Abdi Ibrahim protiv Norveške* [VV], stav 140, 2021). Pored toga, član 2. Protokola br. 1 obavezuje države da poštuju pravo roditelja da obezbijede obrazovanje i nastavu u skladu sa svojim vjerskim i filozofskim uvjerenjima. Pod uslovom da ne postoje dokazi o zloupotrebi, nasilju ili nezakonitoj prinudi, odluke o tome da li djetetu treba pružiti vjersko ili nevjersko obrazovanje, da li da dijete učestvuje u sportskim, naučnim, umetničkim ili muzičkim aktivnostima, da li da svoje slobodno vrijeme koristi bez određene strukture ili stroge svakodnevne rutine, i da li da se druži sa osobama sličnih stavova, donose isključivo roditelji djeteta ili, zavisno o slučaju, organi starateljstva. Takve odluke spadaju u sferu privatnog i porodičnog života koja je zaštićena od neopravdanog miješanja države. Zaista, ne postoji jedinstven normativni stil roditeljstva ni opšti i univerzalni zaključak o tome šta čini specifične elemente skladnog razvoja. Slijedi da bi svako neslaganje između domaćih vlasti i roditelja o ovom pitanju obično bilo podržano dokazima naučne, pravne ili društvene prirode i na osnovu specifičnih i pojedinačnih slučajeva; nadležni organi ne mogu samo da se oslone na opšte pretpostavke niti da donose odluke bez da prethodno saslušaju samu djecu (*Taganrog LRO i drugi protiv Rusije*, 2022, stavovi 174–175).

133. Jasno je da, kada dijete živi sa svojim biološkim roditeljem, roditelj može da koristi prava utvrđena članom 9. u svakodnevnom životu kroz uživanje svojih prava iz člana 8. U određenoj mjeri, roditelj može također tako da nastavi i dok je dijete obavezno stavljeno pod nadzor organa starateljstva, na primjer, kroz preuzimanje roditeljskih odgovornosti ili prava kontakta usmjerenih ka omogućavanju spajanja porodice. Obavezno preuzimanje staranja o djetetu neizostavno podrazumijeva ograničavanje slobode biološkog roditelja da manifestuje svoju vjeru ili druga filozofska uvjerenja u vaspitavanju djeteta (*Abdi Ibrahim protiv Norveške* [VV], stav 140, 2021, i *Kilic protiv Austrije*, 2023, stav 145). Na osnovu člana 2. Protokola br. 1, Komisija je utvrdila da je pravo roditelja da obezbijede svojoj deci obrazovanje u skladu sa svojim vjerskim i filozofskim uvjerenjima jedno od obilježja roditeljskog ovlaštenja, što znači da ga ne može ostvariti roditelj kojem je sudskom odlukom oduzeto starateljstvo (*X. protiv Švedske*, Odluka Komisije od 12. decembra 1977).

134. U skladu sa tim načelima, Komisija je proglasila neprihvatljivim:

- predstavka državljanina Poljske koji živi u Njemačkoj, a čija bivša žena živi u Švedskoj s njihovim maloljetnim sinom. Osim na odbijanje švedskih sudova da mu dodijele pravo da posjeti svoje dijete, podnositelj predstavke prigovorio je na to što se dijete vaspitava u skladu s luteranskom vjeroispoviješću i u suprotnosti s učenjem rimokatoličke crkve u kojoj je dijete kršteno; njegova bivša žena nije poštovala svečanu obavezu, koju je preuzela njihovim vjenčanjem, da dijete vaspitava u duhu rimokatoličke vjeroispovijesti kako se nalaže kanonskim pravom rimokatoličke crkve. Komisija je odbila prigovor jer je *ratione personae* nespojiv sa Konvencijom s obzirom na to da su se sporni postupci mogli pripisati samo bivšoj ženi podnositelja predstavke, kojoj je dodijeljeno starateljstvo nad djetetom i koja je imala pravo i dužnost da obezbijedi djetetovo obrazovanje, a ne tuženoj državi (*X. protiv Švedske*, Odluka Komisije od 20. decembra 1957; vidjeti i predstavke koje je podnio isti podnositelj predstavke (*X. protiv Švedske*, Odluka Komisije od 30. juna 1959. i *X. protiv Švedske*, Odluka Komisije od 10. aprila 1961) a koji su odbačeni jer su u suštini sadržali iste prigovore kao i prvi navedeni predmet);
- predstavka političkog izbjeglice iz sovjetske Centralne Azije koji je prigovorio na otuđivanje njegove nećake i nećaka od muslimanske vjere jer su vaspitavani u jednoj rimokatoličkoj ustanovi. Ostavljajući po strani pitanje da li podnositelj predstavke uopšte može da postupa u ime djece i može li da tvrdi da je indirektna „žrtva” navodnog kršenja, Komisija je primijetila da nije došlo ni do kakvog kršenja slobode vjeroispovijesti, naročito jer su u vrijeme sudske odluke nećaka i nećak imali dvadeset odnosno dvadeset i jednu godinu (*X. protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 19. jula 1968);
- prigovor koji su podnijeli roditelji Jevreji na odluku švedskih organa socijalnog staranja da smjeste njihove maloljetne kćerke u protestantsku umjesto u jevrejsku starateljsku porodicu, što je prema njihovim tvrdnjama predstavljalo kršenje njihovog prava da svojoj djeci obezbijede obrazovanje u skladu sa svojim vjerskim uvjerenjima. Na osnovu člana 9. Konvencije uzetog u vezi s članom 2. Protokola br. 1, Komisija je primijetila da su nadležni organi zapravo uložili velike napore u aktivnu potragu za jevrejskom starateljskom porodicom uz podršku lokalnog rabina i da su istovremeno obavještavali roditelje o svojim postupcima i pozivali ih da izraze svoje mišljenje, ali da nisu uspjeli da nađu jevrejsku starateljsku porodicu u regionu (*Tennenbaum protiv Švedske*, Odluka Komisije od 3. maja 1993; sa istim dejstvom, ali prema članu 8, vidjeti presudu Suda u predmetu *Kilic protiv Austrije*, 2023, stav 147);
- predstavka koju je podnio razvedeni muškarac muslimanske vjeroispovijesti koji je osuđen na kaznu zatvora jer je odbio da plaća alimentaciju za svoju maloljetnu kćerku zbog toga što je ona promijenila vjeroispovijest nakon što ju je majka krstila u rimokatoličkoj crkvi. Podnositelj predstavke je tvrdio da se dijete koje se odreklo muslimanske vjere (čak i pod uticajem svoje majke) mora smatrati „nepostojećim”; shodno tome, obavezivanje oca muslimanske vjeroispovijesti da plaća alimentaciju je u suprotnosti sa slobodom vjeroispovijesti. Komisija je utvrdila da nije došlo do miješanja u slobodu vjeroispovijesti podnositelja predstavke, s obzirom na to da obaveza plaćanja alimentacije za dijete, nad kojim je starateljstvo dodijeljeno drugom roditelju, ima opštu primjenu i nema sama po sebi direktne posljedice na sferu vjeroispovijesti ili savjesti (*Karakuzey protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 16. oktobra 1996).

135. Što se tiče Suda,

- Sud je proglasio nedozvoljenom predstavku koju je na osnovu člana 8 (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života) i nekoliko drugih članova Konvencije podnijela grupa roditelja čija su odrasla djeca pristupila monaškom redu Makedonske pravoslavne crkve. Podnositelji predstavke prigovorili su da je zbog osnivanja monaškog reda i prihvatanja njihove djece u predmetnu crkvu došlo do kršenja njihovih prava, između ostalog prava da ostanu u kontaktu sa svojom djecom, da im djeca pomognu u starosti ili u slučaju bolesti i da imaju unučad;

zbog toga je država trebala postupiti protiv te crkve kako bi zaštitila navedena prava. Sud je napomenuo da su djeca slobodno izabrala taj način života i da je kontakt, poštovanje i međusobna ljubav između roditelja i njihove odrasle djece isključivo privatno pitanje i da ne može biti osnova za pozitivnu obavezu države i, na kraju, da Konvencija ne garantuje pravo osobe da ima unučad (*Šijakova i drugi protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije* (odl.), 2003);

- Sud je proglasio neprihvatljivim kao očigledno neosnovan prigovor majke, članice Raelijanskog pokreta koja se razvela od svog partnera, ali s kojim je dijelila roditeljska ovlaštenja, na sudsku zabranu da djecu dovodi u kontakt sa članovima Raelijanskog pokreta (osim s njom i njenim novim partnerom) i da ih vodi na sastanke Raelijanskog pokreta. Sud je smatrao da je takvo miješanje, koje je propisano zakonom i teži legitimnom cilju (zaštita prava djece i njihovog oca), također „neophodno u demokratskom društvu”. Podnositeljica predstavke je mogla da nastavi da praktikuje svoju vjeroispovijest bez ikakvih ograničenja i mogla je da to čini u prisustvu svoje djece, pod uslovom da se ona ne dovode u kontakt s drugim članovima Raelijanskog pokreta. Sud je također istakao i da je glavni cilj da se uzmu u obzir najbolji interesi djece, a oni uključuju usklađivanje želja svakog roditelja u pogledu obrazovanja djece i pokušaj uspostavljanja zadovoljavajuće ravnoteže između ideja svakog roditelja, bez donošenja ikakvih vrijednosnih sudova, i prema potrebi, utvrđivanja minimalnih pravila za lične vjerske običaje. Po veoma sličnom osnovu, Sud je zaključio da nije došlo do diskriminacije koja je zabranjena članom 14 (*F.L. protiv Francuske* (odl.), 2005);
- utvrdivši da je došlo do kršenja člana 9, Sud je proglasio neuvjerljivim argument ruskih sudova na osnovu kojeg su ugasili lokalni ogranak Jehovinih svjedoka i zabranili njegove aktivnosti, a kojim se tvrdilo da vjerska zajednica vrši „psihološki pritisak” kako bi odvojila svoje pripadnike od njihovih porodica i uništila njihove porodice. Sud je smatrao, prije svega, da su Jehovini svjedoci donijeli odluku da se u potpunosti posvete svom vjerskom životu slobodno, bez prinude i na vrlo sličan način kao i u drugim velikim svjetskim „tradicionalnim” vjerama, i drugo, da dostavljeni statistički podaci nisu bili vjerodostojni jer su se odnosili na šest sporova u porodicama Jehovinih svjedoka umjesto da su sadržali, kako bi bio ispravan pristup, poređenje učestalosti raspada porodica među nevjernicima, pripadnicima vodeće vjere u državi i Jehovinim svjedocima (*Jehovah’s Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010, stavovi 109–104);
- Sud je po osnovu toga što je *ratione materiae* nespojiv sa Konvencijom proglasio neprihvatljivim prigovor oca koji je prigovorio na krštenje njegove maloljetne kćerke (nad kojom je starateljstvo dodijeljeno majci) i njeno pohađanje rimokatoličke vjeronauke, kao i na odbijanje španskih sudova da nalože da se sve odluke o vjerskom obrazovanju njegove kćerke odlože do njenog punoljetstva, a da bi do tog trenutka njenim obrazovanjem u tom pogledu trebao da se bavi isključivo on. Sudovi su utvrdili da je majka, kojoj je dodijeljeno starateljstvo, prosto poštovala želje svoje kćerke i time adekvatno garantovala najbolje interese svoje kćerke (*Rupprecht protiv Španije* (odl.), 2013; za prilično sličan predmet ispitan na osnovu člana 2. Protokola br. 1 vidjeti *X. protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 6. februara 1968).
- Sud je utvrdio kršenje člana 9. u odnosu na dijete koje je rođeno u porodici muslimanske vjeroispovijesti, koje je sa pet godina prepušteno organima za staranje o djetetu i potom smješteno u starateljsku porodicu Jehovinih svjedoka. Podnositeljica predstavke, koja je učestvovala u ispoljavanju vjere Jehovinih svjedoka tokom odrastanja, postala je članica te zajednice. Sud je utvrdio da domaće vlasti nisu preduzele mjere potrebne da se obezbijedi da starateljska porodica poštuje klauzulu vjerske neutralnosti, prema kojoj su dužni da poštuju vjerske stavove podnositeljice predstavke i njene biološke porodice (*Loste protiv Francuske*, 2022, stavovi 110–117).

136. Kad je riječ o *školovanju*, član 9. štiti pojedince od vjerske indoktrinacije koju nameće država (*Angeleni protiv Švedske*, Odluka Komisije od 3. decembra 1986; *C.J., J.J. i E.J. protiv Poljske*, Odluka Komisije od 16. januara 1996). Prema tom načelu, države zaista uživaju dosta široko polje slobodne procjene kada je riječ o odnosu države i različitih vjeroispovijesti i o značaju koji se pridaje vjeroispovijesti u društvu, naročito kada se pitanja o tome pojavljuju u oblasti nastave i državnog obrazovanja. Iako države moraju da obezbijede da se informacije i znanje iz školskog plana i programa prenose na objektivan, kritičan i pluralistički način i moraju da se suzdržavaju od bilo kakve indoktrinacije, one ipak imaju slobodu da osmisle školski plan i program u skladu sa svojim potrebama i tradicijama (*Osmanoğlu i Kocabaş protiv Švajcarske*, 2017, stav 95). Sud nudi veoma visok nivo zaštite roditeljima u pogledu obrazovanja male djece, pa stoga mora temeljno i detaljno da ispita svaki pojedinačni predmet kako bi mogao da utvrdi jesu li se poštovala sva prava roditelja vezana za obrazovanje njihove djece. Štaviše, članom 9. ne daje se pravo sljedbenicima određene vjere ili filozofije da odbiju da dozvole svojoj deci da pohađaju državne škole jer bi nastava mogla biti u suprotnosti s njihovim idejama, nego samo državama zabranjuje indoktrinaciju putem nastave u takvim školama (*A.R. i L.R. protiv Švajcarske* (odl.), 2017, stavovi 40. i 49). Međutim, iako su roditelji prvenstveno odgovorni za obrazovanje svoje djece, oni se ne mogu pozvati na Konvenciju kako bi od države tražili obezbjeđivanje određenog oblika nastave ili organizaciju nastave na određeni način (*Osmanoğlu i Kocabaş protiv Švajcarske*, 2017, stav 95).

137. Što se tiče slučaja vjerske ceremonije održane u javnoj školi, Sud nije utvrdio kršenje člana 9. u odnosu na sedmogodišnjeg učenika koji je prisustvovao kratkoj vjerskoj ceremoniji - blagosiljanju koje je vodio ruski pravoslavni sveštenik na početku školske godine - pri čemu njegovi roditelji, pripadnici druge vjeroispovijesti, nisu bili unaprijed obaviješteni o predmetnom događaju. Sud je napomenuo da je to bio izolovani incident bez prozelitističkog cilja; da je dijete bilo samo pasivni posmatrač ceremonije; da nije bilo primorano da učestvuje u bilo kakvim obredima (na primjer, da se prekrsti ili celiva krst); i da su domaće vlasti bez odlaganja reagovala na prigovor roditelja izricanjem disciplinske kazne glavnom učitelju i preduzimanjem mjera da se spriječi ponavljanje sličnog incidenta (*Perovy protiv Rusije*, 2020, stavovi 70–77).

138. U nekim slučajevima, *obavezno pohađanje škole* može biti u suprotnosti s vjerskim uvjerenjima određene porodice. Primjera radi, organi Konvencije odbili su:

- predstavka o odbijanju Nacionalnog školskog odbora Švedske da oslobodi podnositeljicu predstavke, učenicu državne škole koja tvrdi da je ateistkinja, od vjeronauke; tvrdila je da za takvu nastavu mora da usvoji hrišćanski način razmišljanja. Podnositeljica predstavke je također tvrdila da je bila izložena diskriminaciji u suprotnosti sa članom 14. jer se tada važećim švedskim zakonodavstvom bilo predviđeno oslobađanje učenika od vjeronauke pod uslovom da pripadaju „vjerskoj zajednici” i da dobijaju vjersko obrazovanje u okviru takve zajednice. To se nije odnosilo na ateiste. Komisija je napomenula da je djevojka u velikoj mjeri već bila oslobođena takve nastave kad god je ona uključivala elemente bogoslužnja (pjevanje liturgijskih pjesama itd.). Što se tiče ostatka prigovora, Sud se složio sa švedskom Vladom da je takva nastava obuhvatala različite *vjeroispovijesti*, a ne *jednu određenu vjeroispovijest*, čak i ako je bila više usmjerena na hrišćanstvo. Podnositeljica predstavke stoga nije bila izložena vjerskoj indoktrinaciji ni prisiljena da učestvuje u bilo kom obliku bogoslužnja (*Angeleni protiv Švedske*, Odluka Komisije od 3. decembra 1986; vidjeti, nasuprot tome, *Folgerø i drugi protiv Norveške* [VV], 2007);
- predstavka roditelja koji su tvrdili da je došlo do diskriminacije jer je prema zakonodavstvu Luksemburga jedini valjani osnov za oslobađanje učenika od nastave vjerskog i moralnog vaspitanja ili nastave moralnog i građanskog vaspitanja bila pripadnost određenom vjerskom uvjerenju, a oni su htjeli da njihova djeca budu oslobođena na osnovu filozofskih uvjerenja. Komisija je smatrala da u odsustvu tvrdnje o vjerskoj ili drugoj indoktrinaciji, obaveza djece da pohađaju časove moralnog i građanskog vaspitanja nije predstavljala miješanje u slobodu misli ili savjesti. Različito postupanje koje je predmet u ovom slučaju težilo je legitimnom

cilju (smanjenje broja učenika koji su odsutni sa nastave kako bi se svim mladima pružilo moralno vaspitanje) i bilo je proporcionalno tom cilju s obzirom na to da se u relevantnom zakonodavstvu navodi da predmetna nastava obuhvata podučavanje o ljudskim pravima i organizovana je tako da se garantuje pluralizam mišljenja (*Bernard i drugi protiv Luksemburga*, Odluka Komisije od 8. septembra 1993);

- predstavka jednog para adventista sedmog dana koji su prigovorili na odbijanje opštinskih organa u Luksemburgu da njihovom sinu odobre opšte oslobađanje od obaveznog pohađanja škole subotom, koja je dan apsolutnog odmora u toj vjerskoj zajednici. Sud je utvrdio da je sporno miješanje bilo opravdano zbog potrebe da se djetetu garantuje pravo na obrazovanje, koje ima prednost pred vjerskim uvjerenjima njegovih roditelja, kao i da je u ovom predmetu poštovan razuman odnos srazmjernosti (*Martins Casimiro i Cerveira Ferreira protiv Luksemburga* (odl.), 1999).

139. Sud je također odbacio prigovore roditelja prema članu 9. u sljedećim predmetima:

- odbijanje tursko-švajcarskih roditelja muslimanske vjeroispovijesti da pošalju svoje kćerke (koje još nisu bile u pubertetu) na obavezne mješovite časove plivanja koji su dio njihovog školovanja, i odbijanje nadležnih organa da im odobre oslobađanje. Sud je smatrao da se predmet ticao miješanja u prava roditelja na slobodu vjeroispovijesti. To miješanje težilo je legitimnom cilju, prije svega da zaštiti strane učenike od bilo kakvog oblika društvene isključenosti. Kad je riječ o proporcionalnosti, Sud je istakao poseban položaj koji škole imaju u postupku društvene integracije, naročito djece stranaca, pri čemu je prvo istakao da interesi djece da dobiju kompletno školovanje i da im se olakša društvena integracija u skladu s lokalnim običajima i pravilima ponašanja imaju prednost u odnosu na želju roditelja da njihove kćerke budu oslobođene od mješovitih časova plivanja i drugo da se interes djeteta da pohađa časove plivanja ne sastoji samo u tome da nauči da pliva, već i da učestvuje u toj aktivnosti sa svim drugim učenicima. Osim toga, nadležni organi su podnositeljima predstavke ponudili vrlo fleksibilno rješenje kako bi smanjili sporni uticaj predmetnog miješanja, uključujući mogućnost nošenja burkinija. Domaće vlasti su stoga postupile u granicama svog polja slobodne procjene (*Osmanoğlu i Kocabaş protiv Švajcarske*, 2017);
- odbijanje državne osnovne škole u Švajcarskoj da odobri zahtjev majke da njena ćerka, koja je tada imala sedam godina, bude oslobođena od nastave seksualnog vaspitanja. S jedne strane, majka svoj prigovor nije argumentovala objašnjenjem o osnovnim etičkim i moralnim vrijednostima svoje kćerke na koje bi uticalo pohađanje nastave seksualnog vaspitanja; s druge strane, pohađanje nastave seksualnog vaspitanja na nivou vrtića i nižih razreda osnovne škole bilo je neobavezno, a ne sistemsko, pri čemu se obrazovno osoblje ograničilo na odgovaranje na pitanja i radnje djece (*A.R. i L.R. protiv Švajcarske* (odl.), 2017).

6. Profesionalne aktivnosti

140. U dva predmeta, Sud je ispitivao situaciju u kojoj su vjerska pripadnost ili vjerske aktivnosti pojedinca predstavljale prepreku za bavljenje zanimanjem službenika privatnog obezbjeđenja. U prvom predmetu, Sud je proglasio očigledno neosnovanim prigovor podnositelja predstavke čija dozvola za vođenje agencije za privatno obezbjeđenje je ukinuta po osnovu toga što je postao član zajednice aumizma Mandaroma i stoga više nije ispunjavao uslove u pogledu „časti” koje propisuje švajcarsko pravo za odobravanje takve dozvole. S tim u vezi, domaći sudovi su utvrdili da je starješina zajednice bio opasna osoba; da su se njegova učenja dovodila u vezu sa neposrednom odgovornošću pri čemu se sljedbenici navode da počinu samoubistvo ili nasilje; i, na kraju, da bi prepuštanje mogućnosti za vođenje agencije za obezbjeđenje u ruke sljedbenika takve organizacije moglo da predstavlja prijetnju po javni red i sigurnost. Suštinski potvrđujući osnove koje su iznijeli domaći sudovi, Sud je zaključio da je predmetno miješanje u skladu sa članom 9. stav 2. Konvencije (*C.R. protiv Švajcarske* (odl.), 1999).

141. U drugom predmetu, Sud je dao savjetodavno mišljenje o tome da li puka činjenica da je pojedinac blizak ili da pripada vjerskom pokretu, za koji nadležne domaće vlasti smatraju da predstavlja srednjoročnu do dugoročnu prijetnju za državu, predstavlja dovoljan osnov, u svjetlu člana 9. stav 2, za preduzimanje nepovoljnih mjera protiv pojedinca, kao što je zabrana zapošljavanja na poziciji službenika obezbjeđenja. Zahtjev belgijskog *Conseil d'État* za dostavljanje savjetodavnog mišljenja proistekao je iz konteksta sudskog postupka koji je vođen pred navedenim sudom u vezi sa odlukom Ministra unutrašnjih poslova da državljaninu Belgije oduzme identifikacionu karticu po osnovu koje je mogao da izvršava dužnosti službenika obezbjeđenja na belgijskoj željezničkoj infrastrukturi i za potrebe njenih korisnika, i da odbije da mu izda drugu radnu karticu kao službeniku obezbjeđenja. Ova odluka se zasnivala na činjenici da, prema informacijama do kojih su došle obavještajne službe, predmetni pojedinac je bio sljedbenik ideologije „naučnog selefizma“, da je bio u kontaktu sa pojedincima iz te frakcije i da je učestvovao u prozelitizmu među članovima njegove porodice i prijateljima posredstvom elektronskih sredstava komunikacije. Imajući u vidu da je naučni selefizam nespjiv sa belgijskim modelom društva, da ugrožava osnovne demokratske vrijednosti vladavine prava i predstavlja srednjoročnu i dugoročnu prijetnju po državu, predmetni pojedinac više nije ispunjavao uslove utvrđene zakonom za bavljenjem poslom službenika obezbjeđenja, prije svega u pogledu poštovanja osnovnih prava i demokratskih vrijednosti, integriteta, lojalnosti i odsustva rizika po sigurnost države ili javni red. Važno je napomenuti da predmetni pojedinac nije optužen ni za kakve konkretne i određene radnje koje bi ukazivale, na primjer, da bi dao prednost vjerskim uvjerenjima u odnosu na poštovanje vladavine prava ili da bi predstavljao prijetnju po određene kategorije ljudi na diskriminatoran način po osnovu koji se tiče vjeroispovijesti. Sud je potvrdio da kada pojedinac koji izvršava osjetljive dužnosti pripada „vjerskom pokretu“ koji, imajući u vidu njegove karakteristike, nadležni upravni organi smatraju srednjoročnim i dugoročnim rizikom po demokratsko društvo i njegove vrijednosti, ta činjenica može, u načelu, da opravda preduzimanje preventivnih mjera protiv predmetnog pojedinca. Međutim, da bi bila spojiva sa članom 9, takva mjera mora da zadovoljava brojne zahtjeve propisane Konvencijom. Prvo, mora da ima pravni osnov koji je pristupačan i predvidiv u smislu sudske prakse Suda. Drugo, mora da bude usvojena u svjetlu ponašanja ili postupanja predmetnog pojedinca. Treće, mjera mora da bude preduzeta kako bi se eliminisao stvaran i ozbiljan rizik po demokratsko društvo i mora da teži najmanje jednom od legitimnih ciljeva navedenih u članu 9. stav 2. Četvrto, ocjena prirode, realnosti, razmjera i neposrednosti rizika prepuštena je nadležnim prirodnim organima; to je izvršeno uzimajući u obzir, s jedne strane, prirodu zadataka koji su dodijeljeni stručnim zadacima predmetnog pojedinca i, sa druge strane, u svjetlu sadržaja predmetnih uvjerenja ili ideologija i karaktera predmetne osobe, kao i prethodnih i aktuelnih aktivnosti, uloga i stepena odanosti relevantnom vjerskom pokretu na strani takve osobe. S tim u vezi, Sud je naveo da odsustvo profesionalne povrede dužnosti ili prigovora protiv predmetnog lica, kao i odsustvo represivnih mjera (gašenje ili zabrana) protiv pokreta, predstavljaju faktore koje treba uzeti u obzir, ali koji nisu nužno odlučujući. Peto, mjera je morala da bude proporcionalna riziku koji se želi spriječiti i legitimnom cilju ili legitimnim ciljevima kojima se teži, što je značilo obezbjeđivanje da se ciljevi ne mogu postići drugim manje intruzivnim ili radikalnim sredstvima. Šesto, mjera je morala da bude zamjenjiva sa upućivanjem na nezavisno i djelotvorno sudsko preispitivanje, praćena odgovarajućim proceduralnim mjerama zaštite kako bi se obezbijedila usklađenost sa zahtjevima navedenim iznad. Na kraju, nadležni organi su morali da izbjegnu svaki oblik diskriminacije zabranjen članom 14. Konvencije u smislu pristupa zaposlenju, naročito diskriminacije po osnovu vjeroispovijesti, pod maskom zaštite vrijednosti demokratskog društva (Savjetodavno mišljenje o tome da li pojedincu može biti uskraćeno odobrenje za rad na poziciji službenika obezbjeđenja po osnovu bliskosti ili pripadnosti vjerskom pokretu [VV], zahtjev br. P16-2023-001, Conseil d'État of Belgium, stavovi 80–118, 14. decembra 2023).

7. Propovijedanje i prozelitizam

142. Sloboda manifestovanja vjeroispovijesti se, u načelu, sastoji od *prava da se drugi pokušaju uvjeriti ili preobratiti*, primjera radi, kroz „nastavu“ jer bi u suprotnom „sloboda promjene

vjeroispovijesti ili uvjerenja”, koja je sadržana u članu 9. Konvencije, vjerovatno ostala samo mrtvo slovo na papiru (*Kokkinakis protiv Grčke*, 1993, stav 31; *Nasirov i drugi protiv Azerbejdžana*, 2020, stav 60). Zaista, misionarski rad predstavlja ključnu dimenziju vjeroispovijesti, koja uključuje ne samo potvrdu uvjerenja pojedinca, već i pozivanje drugih da razmotre takva uvjerenja i težnju da se drugi uvjere u valjanost takvih uvjerenja, čime se drugi preobraćaju u vjeroispovijest ili pokret takvog pojedinca (*Ossewaarde protiv Rusije*, 2023, stav 39). Država naročito ne može da eliminiše mogućnost spontane vjerske rasprave među osobama koje jesu i osobama koje nisu pripadnici predmetne vjeroispovijesti niti da optereti vjersko izražavanje ograničenjima koja su veća od onih koja su primjenjiva na druge oblike izražavanja. Slično tome, državi nije dozvoljeno da krivičnim djelom proglasi učešće u pojedinačnom propovijedanju, na primjer, zabranjivanjem takvih aktivnosti u stambenim prostorijama koje nisu u vlasništvu ili u zakupu vjerskih udruženja ili propisivanjem zahtjeva da takve aktivnosti moraju prethodno da budu odobrene od strane vjerskog udruženja (*ibid.*, stav 44).

143. S druge strane, članom 9. se ne štiti neprimjeren prozelitizam, kao što su nuđenje materijalnih ili društvenih prednosti ili vršenje neprimjerenog pritiska radi privlačenja novih članova crkve (*Larissis i drugi protiv Grčke*, 1998, stav 45). Međutim, domaće vlasti ne mogu da zasnivaju svoje odluke na premisi da radnje motivisane ili inspirisane vjerom ili uvjerenjima drugačijim od preovlađujuće vjere u državi nužno predstavljaju neprikladan prozelitizam ili „lov na duše” (*Christian Religious Organization of Jehovah’s Witnesses in the NKR protiv Armenije*, 2022, stav 74).

144. U svjetlu postojećih uslova, „manifestovanja” vjere ili uvjerenja može također da uključuje korištenje interneta i društvenih mreža, oblika „manifestovanja” koji su u načelu zaštićeni članom 9. Konvencije (*Savjetodavno mišljenje o tome da li pojedincu može biti uskraćeno odobrenje za rad na poziciji službenika obezbjeđenja po osnovu bliskosti ili pripadnosti vjerskom pokretu* [VV], 2023, stav 74).

145. Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9:

- u predmetu u kojem je podnositelj predstavke, Jehovin svjedok, uhapšen i krivično osuđen jer je otišao do doma žene kantora lokalne pravoslavne crkve i s njom vodio raspravu vjerske prirode (*Kokkinakis protiv Grčke*, 1993); vidjeti također *Hamzayan protiv Armenije*, 2024, o sličnim činjenicama, gdje je utvrđeno da je došlo do kršenja usljed odsustva odgovarajućeg pravnog osnova u smislu člana 9. stav 2);

- u predmetu u kojem je podnositelju predstavke, baptisti američkog porijekla koji je živio u Rusiji, izrečena upravna kazna zbog organizovanja redovnih okupljanja u njegovom domu u cilju bogoslužjenja i vođenja rasprava o Bibliji, nakon što je lično pozvao učesnike, ostavljao im pozivnice u poštanske sandučiće i objavljivao informacije o vjerskom okupljanju na javnim mjestima kao što su oglasne table. Okrivljen je i optužen za vršenje misionarskih aktivnosti bez obavješćavanja nadležnih organa o osnivanju vjerske grupe, iako je postupao u svojstvu pojedinca i nije želio da osnuje nikakvu formalnu grupu (*Ossewaarde protiv Rusije*, 2023, stavovi 42–46).

146. Međutim, Sud:

- odlučio se za razrađeniji pristup u jednom drugom predmetu protiv Grčke u kojem su podnositelje predstavke, koji su u predmetnom periodu bili oficiri vazduhoplovstva, vojni sudovi osudili zbog prozelitizma usmjerenog na niže oficire vazduhoplovstva i civile. Što se tiče pokušaja preobraćanja *pripadnika oružanih snaga*, Sud je utvrdio da spornom osuđujućom presudom nije prekršen član 9. Napomenuo je da bi hijerarhijske strukture, koje obično obilježavaju život oružanih snaga, mogle da utiču na sve aspekte odnosa među vojnim osobljem, što bi moglo da oteža podređenim oficirima da odbiju nadređenog oficira ili da se povuku iz razgovora koji takva osoba pokrene. Ono što bi se u civilnom svijetu moglo smatrati bezazlenom razmjenom ideja koje sagovornik može slobodno da prihvati ili da odbije bi se stoga u vojnom životu moglo smatrati oblikom uznemiravanja ili primjenom nedozvoljenog

pritiska putem zloupotrebe položaja. Ne mogu se svi razgovori o vjeroispovijesti ili drugim osjetljivim pitanjima između pojedinaca različitog ranga svrstati u ovu kategoriju. Ipak, kada okolnosti to zahtijevaju, države bi mogle imati opravdanje za preduzimanje posebnih mjera za zaštitu prava i sloboda podređenih članova oružanih snaga. Štaviše, Sud je utvrdio da osuđujuća presuda protiv podnositelja predstavke zbog prozelitizma usmjerenog ka *civilima*, nad kojima nije vršen ni pritisak ni prisila, nije bila neophodna u demokratskom društvu i stoga predstavlja kršenje člana 9. Konvencije (*Larissis i drugi protiv Grčke*, 1998);

- je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. tumačenog u svjetlu člana 11. u predmetu udruženja Jehovinih svjedoka iz Rusije koje je sud ugasio, nakon što ga je optužio da, između ostalog, „podstiče zanemarivanje građanskih dužnosti”; zapravo, mladi Jehovini svjedoci koji su pozvani na obavezno služenje vojne obaveze uvjeravali su druge regrute da izaberu alternativno civilno služenje umjesto služenja vojne obaveze. Sud je napomenuo da se predmetna rasprava odvila između kolega, bez postojanja formalne hijerarhije između njih, a ne između nadređenog i podređenog. Nikakvo uznemiravanje niti neprikladan pritisak nisu vršeni na vjernike koji nisu bili Jehovini svjedoci; imali su slobodu da se povuku iz razgovora u bilo kom trenutku. Imajući u vidu da je civilno služenje kao alternativa služenju vojne obaveze bilo legitimna opcija predviđena ruskim pravom, vjerski motivisano podsticanje takvog izbora ne može se upotrijebiti protiv Jehovinih svjedoka (*Taganrog LRO i drugi protiv Rusije*, 2022, stavovi 166–170).

147. Što se tiče propovijedanja i prozelitizma, izjava propovjednika ili pisca u kojoj se navodi da je bolje pripadati njegovoj vjeri nego joj ne pripadati, nije sporna kao takva (vidjeti, prema članu 10. tumačenom u svjetlu člana 9, predmet *Ibragim Ibragimov i drugi protiv Rusije*, 2018, stav 117). Štaviše, viđenje sopstvene vjere, koja se smatra jedinstvenom i jedinom pravom ili kao „superiornim objašnjenjem univerzuma”, predstavlja kamen temeljac skoro svih vjerskih sistema, kao što je i viđenje drugih vjera kao „lažnih”, „pogrešnih” ili „vjera koje ne vode ka spasenju”. Proglašavanje superiornosti određene vjerske dogme ili koncepcije života predstavlja osnovni aspekt legitimnog ostvarivanja prava da se pokušaju preobratiti drugi kroz neprisilno ubjeđivanje koje uživa zaštitu prema članu 9. Konvencije. U odsustvu izraza koji teže da podstaknu ili opravdaju nasilje ili mržnju na osnovu vjerske netolerancije, svaki vjerski subjekat ili pojedinačni vjernik ima pravo da tvrdi i brani - čak i oštrim riječima - svoju doktrinu kao tačnu i superiornu u odnosu na druge, kao i da učestvuje u vjerskim raspravama i kritikama koje teže da dokažu istinitost sopstvenim i lažnost tuđih dogmi ili uvjerenja. Doduše, vjernici drugih vjeroispovijesti mogu biti iskreno uvrijeđeni tvrdnjama da je vjeroispovijest drugih superiorna u odnosu na njihovu. Međutim, samo zato što pojedinci ili grupe mogu shvatiti primjedbu kao uvredljivu ili pogrdnu, ne znači da ona predstavlja „govor mržnje”. Iako su takvi sentimentali razumljivi, oni ne mogu sami po sebi da ograniče slobodu izražavanja, a kamoli da onemoguće uživanje prava na slobodu vjeroispovijesti drugih. U pluralističkom i demokratskom društvu, oni koji koriste svoje pravo na slobodu vjeroispovijesti, bilo kao članovi većinske ili manjinske vjere, ne mogu razumno očekivati da budu zaštićeni od izloženosti idejama koje mogu da uvrijede, šokiraju ili ometaju. Moraju da tolerišu i prihvate to što drugi poriču njihova vjerska uvjerenja, čak i šire doktrine koje su neprijateljski nastrojene prema njihovoj vjeri (*Taganrog LRO i drugi protiv Rusije*, 2022, stavovi 153–154).

148. Isto važi za korištenje vojnih metafora od strane vjerske organizacije, koje je samo po sebi nedovoljno da opravda miješanje (*Ibragim Ibragimov i drugi protiv Rusije*, 2018, stav 120); vidjeti također *Moscow Branch of The Salvation Army protiv Rusije*, 2006, stav 92).

149. Sud je smatrao da nije došlo do kršenja člana 9. u predmetu vjerske zajednice Jehovinih svjedoka u Finskoj, kojoj je nacionalni povjerenik za zaštitu podataka zabranio da prikuplja i obrađuje podatke o ličnosti tokom propovijedanja od vrata do vrata bez ispunjavanja opštih preduslova za obradu ličnih i osjetljivih podataka kako je to propisano zakonom, to jest, bez nedvosmislene saglasnosti predmetnih pojedinaca (ali bez izricanja bilo kakve kazne). Pravosnažna presuda kojom je potvrđeno da je mjera bila zasnovana na odgovoru Suda pravde Evropske unije („SPEU”) na zahtjev za preliminarnu presudu,

u kojem je utvrđeno da se zajednica podnositelja predstavke treba smatrati „rukovaocem podacima” u smislu Direktive 95/46/EZ o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom podataka o ličnosti i o slobodnom protoku takvih podataka. Sud je utvrdio da su domaći sudovi postupili u granicama polja slobodne procjene prilikom postizanja pravične ravnoteže između relevantnih suprotstavljenih interesa, prije svega prava zajednice podnositelja predstavke da manifestuje svoju vjeroispovijest (član 9) i prava predmetnih pojedinaca na poštovanje njihovog privatnog života (član 8). Sud je naročito smatrao da prosto traženje i dobijanje saglasnosti od lica na koja se podaci odnose ne ometa suštinu slobode vjeroispovijesti zajednice podnositelja predstavke niti dovodi do „odvraćajućeg efekta” prilikom ostvarivanja takve slobode (*Jehovah’s Witnesses protiv Finske*, 2023, stavovi 72–99).

8. Sloboda vjerskog obreda

150. Sloboda vjeroispovijesti podrazumijeva slobodu da osoba ispovijeda svoju vjeru sama i privatno, ali i u zajednici s drugima, javno i u krugu onih s kojima dijeli svoju vjeru. Drugim riječima, nezavisno od toga da li to radi sam ili *u zajednici s drugima*, javno ili privatno, svako ima pravo na iskazivanje svojih uvjerenja. U članu 9. Konvencije navode se različiti načini na koje se vjeroispovijest ili uvjerenje mogu iskazati, naime obredima, podučavanjem, praktikovanjem i poštovanjem (*Güler i Uğur protiv Turske*, 2014, stav 35). To znači da se članom 9. štiti pravo vjernika na mirno okupljanje radi bogoslužnja na način propisan njihovom vjeroispoviješću (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2014; *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı protiv Turske*, 2014, stav 41). Međutim, članom 9. uzetim zasebno ili u vezi sa članom 11. Konvencije (sloboda okupljanja) se podnositeljima predstavke ne odobrava opšte pravo da se okupljaju radi iskazivanja vjerskih uvjerenja gdje god to žele (*Pavrides i Georgakis protiv Turske* (odl.), 2013, stav 29).

151. Iako države mogu da uvedu zahtjev da vjeroispovijesti moraju da budu registrovane na način koji je spojiv sa članovima 9. i 11. Konvencije, iz toga ne slijedi da je sankcionisanje pojedinačnog člana neregistrovane vjerske organizacije zbog molitve ili drugačijeg ispoljavanja svojih vjerskih uvjerenja spojivo sa Konvencijom (*Rafiyev protiv Azerbejdžana**, 2025, stav 60). Štaviše, iako država može da odredi ograničenja u pogledu iskazivanja vjere kroz bogoslužjenje i propovijedanje u skladu sa članom 9. stav 2. Konvencije, krivične kazne koje se izriču isključivo po osnovu ličnih karakteristika sveštenog lica (kao što je i mjesto njegovog ili njenog vjerskog obrazovanja) bez uređivanja sadržaja predmetnog vjerskog izražavanja (kao što su, primjera radi, podsticanje na mržnju ili drugi izrazi koji su nespojivi sa vrijednostima demokratskog društva) ne slažu se najbolje sa zahtjevima ove odredbe (*Sardar Babayev protiv Azerbejdžana*, 2024, stavovi 75–78).

152. Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja slobode vjeroispovijesti u sljedećim predmetima:

- mjere kojima se uređuje vjerski život grčko-kiparskih državljana pravoslavne vjeroispovijesti čija se enklava nalazi u „Turskoj Republici Sjeverni Kipar” i kojima su spriječeni da napuste svoja sela kako bi prisustvovali vjerskim obredima na mjestima za bogoslužjenje koja se nalaze na drugim mjestima ili kako bi posjetili manastir (*Kipar protiv Turske* [VV], 2001, stavovi 243–246);
- mjera ruske policije koja se sastojala od rastjerivanja nedjeljnog okupljanja Jehovinih svjedoka u sali jedne državne srednje stručne škole, koju je nacionalna organizacija Jehovinih svjedoka zakupila na osnovu zakonito zaključenog ugovora o zakupu. Policijska mjera bila je očigledno nezakonita i proizvoljna, čak i u svjetlu domaćeg prava (*Kuznetsov i drugi protiv Rusije*, 2007). U drugom sličnom predmetu, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja u slučaju rastjerivanja godišnje proslave Jehovinih svjedoka koja se održavala u sali Poljoprivredne akademije koja je također bila zakupljena u skladu s domaćim pravom. Spornu mjeru je sproveo veliki broj policijskih službenika, uključujući i naoružanu jedinicu Posebnih policijskih snaga, a podnositelji predstavke su uhapšeni i zadržani u pritvoru nekoliko sati. Ostavljajući

po strani pitanje zakonitosti miješanja, Sud je utvrdio da ono očigledno nije bilo „neophodno u demokratskom društvu” (*Krupko i drugi protiv Rusije*, 2014);

- mjera moldavske policije koja se sastojala od rastjerivanja molitvenog skupa grupe muslimana u privatnoj kući i izricanje upravne novčane kazne podnositelju predstavke zbog „praktikovanja vjeroispovijesti koju država ne priznaje” (*Masaev protiv Moldavije*, 2009), ili hapšenje i kasnija upravna osuda sljedbenika Islamske škole nurizma zbog učešća u neodobrenom vjerskom skupu u privatnim prostorijama u Azerbejdžanu (*Rafiyev protiv Azerbejdžana**, 2025);
- izricanje upravne novčane kazne američkom baptističkom misionaru, rezidentu Rusije, zbog organizovanja redovnih okupljanja u njegovom domu za bogoslužje i čitanja Biblije bez obavješćavanja nadležnih organa; postupajući u ličnom svojstvu umjesto u ime vjerskog udruženja, nije se moglo smatrati da ispunjava pravne zahtjeve koje je izmijenio parlament (*Ossewaarde protiv Rusije*, 2023);
- mjera bugarske policije koja se sastojala od prekidanja skupa pripadnika Crkve ujedinjenja prečasnog Moona u domu jednog pripadnika, nakon čega je, uz odobrenje javnog tužioca, uslijedio pretres stana i, na kraju, zapljena knjiga, snimaka i drugih predmeta, sve pod izgovorom da je riječ o vjerskoj zajednici koja nije registrovana od strane države. Sporna mjera očigledno nije imala nikakav pravni osnov u domaćem pravu. Osim toga, u predmetnom periodu u nacionalnom zakonodavstvu nije bilo jasno utvrđeno da li se vjerska okupljanja mogu održavati ako predmetna organizacija nije registrovana; tokom relevantnog perioda, postojala je uobičajena praksa državnih organa prema kojoj su takva okupljanja bila nezakonita, što potvrđuju i određeni domaći presedani (*Boychev i drugi protiv Bugarske*, 2011);
- pozivanje podnositeljice predstavke da dođe u lokalnu policijsku stanicu i ispitivanje o njenim vjerskim uvjerenjima, nakon čega je uslijedio pretres njenog doma, zapljena knjiga i snimaka, i na kraju policijsko upozorenje kojim se podnositeljici predstavke nalaže da u svom domu više ne smije da održava sastanke evangelističke zajednice kojoj pripada. Sud je zaključio da nije postojao zakonski osnov za miješanje s obzirom na to da su sporne mjere sprovedene bez ikakve krivične istrage, što predstavlja očigledno kršenje domaćeg prava (*Dimitrova protiv Bugarske*, 2015);
- kazna zatvora izrečena podnositeljima predstavke zbog učešća u muslimanskom vjerskom obredu (*mevlüt*) koji je održan u prostorijama jedne političke partije u znak sjećanja na tri člana nezakonite organizacije koje su ubili organi bezbjednosti. Sud je smatrao da sama činjenica da je predmetni obred organizovan u prostorijama političke partije u kojima su bili izloženi simboli terorističke organizacije ne može da liši učesnike zaštite garantovane članom 9. U ovom predmetu kazna nije ispunila zahtjeve u pogledu jasnoće i predvidivosti jer se nije moglo predvidjeti da bi samo prisustvovanje vjerskoj službi moglo biti obuhvaćeno područjem primjene Zakona o sprječavanju terorizma (*Güler i Uğur protiv Turske*, 2014).
- hapšenje i osuđivanje na kaznu zatvora mule (pripadnika sveštenstva) zbog propovijedanja i vođenja molitve petkom u džamiji, isključivo po osnovu toga što je državljanin tužene države koji je vjersko obrazovanje stekao u inostranstvu. Sud je smatrao da se takva mjera, usmjerena ka mjestu obrazovanja podnositelja predstavke umjesto na sadržaj relevantnog vjerskog izraza ili na način vjerskog učenja, ne može smatrati „neophodnom u demokratskom društvu” kako bi se zaštitilo demokratsko uređenje, vodila borba protiv vjerskog ekstremizma i smanjio negativan uticaj stranih ideologija (*Sardar Babayev protiv Azerbejdžana*, 2024, stavovi 75–78).

153. Suprotno tome, organi Konvencije utvrdili su da nije došlo do kršenja člana 9. ili su relevantne prigovore proglasili očigledno neosnovanim u sljedećim predmetima:

- odluka vlasti Ujedinjenog Kraljevstva da zatvori Stonehenge u periodu letnjeg solsticija i da zabrane grupi druida da tamo proslave svoju svečanost solsticija. Komisija je smatrala da, čak i pod pretpostavkom da je došlo do miješanja u ostvarivanje prava iz člana 9, miješanje je težilo da zaštiti javnu sigurnost i opravdano je u smislu člana 9. stav 2, naročito jer su vlasti prethodno uložile značajne napore kako bi zadovoljile interese pojedinaca i organizacija zainteresovanih za Stonehenge (*Chappell protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 14. jula 1987; vidjeti također *Pendragon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 19. oktobra 1998);
- izricanje novčane kazne, koja je poništena, zbog remećenja mira nekolicini osoba koje se protive abortusu, a koje su ušle u prostorije klinike za abortuse i na koljenima se molile u jednom od njenih hodnika. Komisija je potvrdila da su predmetne aktivnosti obuhvaćene područjem primjene člana 9, ali je smatrala da je miješanje koje je predmet prigovora bilo očigledno opravdano u svjetlu člana 9. stav 2 (*Van Schijndel i drugi protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 10. septembra 1997);
- nemogućnost podnosioca predstavke, državljanina Kipra koji oduvijek živi na južnom dijelu ostrva, da posjećuje crkve i manastire u sjevernom dijelu ostrva, tj. na teritoriji „Turske Republike Sjevernog Kipra“. Sud je napomenuo da je jedina veza podnosioca predstavke sa sjevernim dijelom ostrva bilo obradivo zemljište koje je naslijedio od roditelja i da ga ništa ne sprječava u ostvarivanju prava iz člana 9. u južnom Kipru (*Josephides protiv Turske* (odl.), 1999);
- policijsko prekidanje pravoslavnog bogoslužja koje je održano bez prethodnog odobrenja u manastiru koji se trenutno koristi kao muzej, a nalazi se na teritoriji „Turske Republike Sjeverni Kipar“. Sud je potvrdio da je u ovom predmetu došlo do greške s obzirom na to da su podnosioci predstavke u dobroj vjeri vjerovali da su dobili odobrenje, dok su vlasti odgovorne za kulturnu baštinu smatrale da predmetno okupljanje nije odobreno ni zakonito. Ipak, u svjetlu svih relevantnih okolnosti - izostanka nesrazmjerne upotrebe sile, potrebu za sprječavanjem sukoba u konkretnom političkom kontekstu Sjevernog Kipra itd. - Sud je utvrdio da sporno miješanje nije bilo nesrazmjerno (*Pavlidis i Georgakis protiv Turske* (odl.), 2013).

154. Sud je sljedeće predstavke proglasio nedozvoljenim jer su legitimni interesi iz člana 9. stav 2. očigledno imali prednost u odnosu na interes podnosioca predstavke da obavljaju određene obrede propisane njihovim vjeroispovijestima:

- zabrana opštinskih vlasti izrečena jednoj rimokatoličkoj parohiji da se oglašava zvonom preko određene jačine zvuka prije 7.30 časova. Sud je odlučio da je miješanje težilo legitimnom cilju zaštite prava drugih - u ovom predmetu noćnog odmora lokalnih stanovnika - i da je bilo proporcionalnom tom cilju. Zapravo, zvono je i dalje moglo da se oglašava pod uslovom da se smanji jačina zvuka; nije utvrđeno nikakvo ograničenje u pogledu jačine zvuka tokom ostatka dana (*Schilder protiv Nizozemske* (odl.), 2012);
- zapljena i oduzimanje određene količine *ajahuaske*, halucinogene supstance koja se konzumira tokom obreda vjeroispovijesti poznate pod nazivom crkva „Santo Daime“. Sud je odlučio da je sporna mjera, preduzeta na osnovu zakonodavstva o drogama, bila „neophodna u demokratskom društvu“ radi zaštite zdravlja. S obzirom na to da su podnosioci predstavke tvrdili da su žrtve diskriminacije u poređenju sa hrišćanskim crkvama, u čijim obredima se koristi alkohol (vino za pričest), Sud je smatrao da te dvije situacije nisu uporedive: prvo, vino nije obuhvaćeno zakonodavstvom o drogama i, drugo, obredi hrišćanskih crkava ne uključuju upotrebu psihoaktivnih supstanci u svrhu intoksikacije (*Fränklin-Beentjes i CEFLU-Luz da Floresta protiv Nizozemske* (odl.), 2014).

155. Sud je proglasio neprihvatljivom predstavku grčkog pravoslavnog manastira koji je prigovorio da postavljanje telekomunikacijskih, radijskih i televizijskih antena u životnom prostoru manastira

predstavlja kršenje njegove slobode na bogosluženje. Sud je utvrdio da nije došlo do miješanja u prava garantovana članom 9. jer je manastir duže vrijeme radio bez obzira na te antene i sam je odlučio da obnovi zakup za zemljište na kojem su one postavljene (*Iera Moni Profitou Iliou Thiras protiv Grčke* (odl.), 2002).

156. Sloboda bogoslužnja također se primjenjuje i na *način sahrane pokojnika* jer to predstavlja jedan od ključnih elemenata vjerskih običaja (*Johannische Kirche i Peters protiv Njemačke* (odl.), 2001; *Polat protiv Austrije*, 2021, stavovi 51. i 54; *Aygün protiv Belgije*, 2022, stav 50). Međutim, u predmetu u kojem su podnositelji predstavke prigovorili na period koji je protekao do trenutka kada su im vlasti vratile tijelo njihove ćerke koja je preminula u bolnici, zbog čega mjesecima nisu mogli da joj organizuju vjersku sahranu ni da se mole na njenom grobu, Sud je odlučio da razmotri prigovor isključivo na osnovu člana 8. Konvencije (poštovanje privatnog i porodičnog života) jer činjenica na koju se prigovor odnosio nije predstavljala direktno miješanje vlasti u prava garantovana članom 9, već je samo bila posljedica kažnjavanja koje se prema mišljenju Suda moglo ispitati na osnovu člana 8 (*Pannulo i Forte protiv Francuske* (odl.), 1999).

157. Suprotno tome, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 8. i člana 9. u sljedećim okolnostima:

- autopsija i uklanjanje organa prijevremeno rođene bebe koja je preminula od rijetke bolesti, uprkos prigovorima majke i njenoj konkretnoj želji da bebu sahrani u skladu sa islamskim običajem koji nalaže da tijelo ostane netaknuto. Sud je zauzeo stav da su nadležni organi pogrešno odmjerili suprotstavljena prava i interese, odnosno zahtjeve koji se tiču javnog zdravlja i želju majke da svoje dijete sahrani u skladu sa vjerskim običajima (*Polat protiv Austrije*, 2021, stavovi 89–91).
- odbijanja istražnog sudije da dozvoli podnositeljima predstavke da prenesu tijelo svojih sinova, koji su preminuli usljed rana zadobijenih vatrenim oružjem, u svoju matičnu zemlju (Tursku), gdje su željeli da ih sahrane u porodičnog grobu u skladu sa muslimanskim običajima, uvjerenjima i tradicijama, i u skladu sa željama preminulih osoba, tokom čitave krivične istrage koja je trajala približno dvije godine i šest mjeseci. Iako se u početku činilo da odluka istražnog sudije uopšte nije nerazumna ni neproporcionalna uzimajući u obzir zahtjeve člana 9, podnositeljima predstavke nije pružen nikakav djelotvoran pravni lijek kako bi zahtijevali ponovno razmatranje nastavka potrebe za takvom mjerom (*Aygün protiv Belgije*, 2022, stav 50).

9. Mjesta i objekti za bogosluženje

158. U načelu, članom 9. Konvencije se štiti pravo da se obezbijede, otvore i održavaju mjesta ili objekti posvećeni vjerskim obredima. Shodno tome, korištenje vjerskih objekata u određenim okolnostima može da utiče na ostvarivanje prava članova vjerskih grupa na iskazivanje vjerskih uvjerenja (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2014, stav 30; *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı protiv Turske*, 2014, stav 41). Štaviše, Sud je potvrdio da, ako vjerska zajednica ne može da ima mjesto za bogosluženje, njeno pravo na iskazivanje vjeroispovijesti je praktično lišeno svoje suštine (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah i drugi protiv Turske*, 2016, stav 90). Činjenica da su domaće vlasti odobrile ili prosto *de facto* tolerisale održavanje vjerskih sastanaka mogla bi u nekim predmetima biti nedovoljna za eliminisanje rizika od miješanja (*ibid.*, stav 107).

159. Ista opšta načela primjenjuju se na *uređenje groblja* jer je to jedan od osnovnih elemenata vjerskih običaja (*Johannische Kirche i Peters protiv Njemačke* (odl.), 2001).

160. Vjerskoj zajednici se članom 9. ne odobrava pravo da im javne vlasti obezbijede mjesto za bogosluženje (*Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. protiv Njemačke* (odl.), 2007; *Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah i drugi protiv Turske*, 2016, stav 97). Sama činjenica da su javni organi duži niz godina tolerisali kontinuiranu upotrebu zgrade u državnom

vlasništvu za vjerske potrebe ne stvara nikakvu pozitivnu obavezu tih organa (*Juma Mosque Congregation i drugi protiv Azerbejdžana* (odl.), 2013, stav 60). S druge strane, nemogućnost vjerske zajednice da obezbijedi dugoročni zakup zemljišne parcele na kojoj već posjeduje objekat, u cilju izgradnje novog mjesta bogoslužjenja kako bi se zadovoljile potrebe zajednice u smislu prostora, može da predstavlja problem prema članu 9 (*Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District protiv Ukrajine*, 2019, stav 53).

161. Članom 9. kao takvim se vjerskoj zajednici ne odobrava nikakvo pravo na vraćanje vlasništva nad objektom za bogoslužjenje koji je oduzet prije dugo vremena (tokom 1930-ih, u konkretnom predmetu) u tadašnjem političkom sistemu (*Rymsko-Katolytska Gromada Svyatogo Klimentiya v Misti Sevastopoli protiv Ukrajine* (odl.), 2016, stavovi 59–63). Osim toga, članom 9. se u načelu ne zabranjuje domaćim vlastima da propišu da određeno mjesto za bogoslužjenje mogu naizmenično da koriste dvije različite vjerske zajednice kada je to opravdano konkretnim historijskim okolnostima (*Gromada Ukrayinskoyi Greko-Katolitskoyi Tserkvy Sela Korshiv protiv Ukrajine* (odl.), 2016, stavovi 33–38).

162. Odredbe Konvencije također ne podrazumijevaju obavezu države da dodijeli poseban status mjestima bogoslužjenja. Ipak, ako država sama ponudi da dodijeli posebno privilegovan status mjestima za bogoslužjenje, koji prelazi izvan okvira obaveza iz Konvencije, tu privilegiju ne može da uskrati određenim vjerskim grupama na diskriminatoran način koji je u suprotnosti sa članom 14 (*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı protiv Turske*, 2014, stavovi 48–49).

163. Prema opštem pravilu, države ugovornice imaju široko polje slobodne procjene u području koje je tako složeno i zahtjevno kao što je prostorni razvoj, odnosno u sprovođenju svoje politike prostornog planiranja, s obzirom na to da je opšte prihvaćeno da je zakonodavstvo o prostornom planiranju neophodno u savremenom društvu kako bi se spriječio nekontrolisani razvoj (*ISKCON i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 8. marta 1994; *Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah i drugi protiv Turske*, 2016, stav 103; *Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District protiv Ukrajine*, 2019, stav 51). Stoga, u načelu, primjena propisa o prostornom planiranju predstavlja legitiman cilj zaštite javnog reda u smislu člana 9. stav 2. Konvencije (*ibid.*, stav 95). Ipak, Sud ne može da se odrekne svojih ovlaštenja koja se tiču preispitivanja i uvijek mora da se uvjeri da je potrebna ravnoteža očuvana na način koji je spojiv sa pravima podnositelja predstavke na slobodu iskazivanja vjeroispovijesti (*ibid.*, stav 103). Zaista, čak i sprovođenje neutralnih i široko primjenjivih propisa o urbanističkom planiranju može, u određenim okolnostima, da predstavlja miješanje u ostvarivanje prava na slobodu vjeroispovijesti (*The Religious Denomination of Jehovah's Witnesses in Bulgaria protiv Bugarske*, 2020, stavovi 100–101). Međutim, prema opštem pravilu, ako su domaće vlasti pridale dovoljan značaj slobodi vjeroispovijesti pri odmjeravanju različitih pitanja koja se tiču prostornog planiranja, vjerska organizacija ne može da koristi prava koja su joj garantovana članom 9. kako bi izbegla poštovanje postojećeg zakonodavstva o prostornom planiranju (*ISKCON i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 8. marta 1994). Vlasti u određenim predmetima, pri uspostavljanju ravnoteže između različitih interesa, moraju uzeti u obzir konkretne potrebe manjih vjerskih zajednica (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah i drugi protiv Turske*, 2016, stav 105).

164. Na primjer, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja slobode vjeroispovijesti u sljedećim predmetima:

- osuđivanje podnositelja predstavke na kaznu zatvora i novčanu kaznu zbog korištenja privatne prostorije koja je iznajmljena kako bi Jehovinim svjedocima služila kao mjesto za bogoslužjenje, a da se prije toga nije pribavilo odobrenje „priznatog crkvenog organa” (tj. lokalnog grčkog pravoslavnog episkopa) i Ministarstva za obrazovanje i vjerska pitanja. Sud je utvrdio da se relevantnim odredbama domaćeg prava vlastima daju izuzetno velika diskreciona ovlaštenja u ovoj sferi i da su vlasti u praksi upotrijebile ta ovlaštenja kako bi ograničile aktivnosti svih vjeroispovijesti osim prevladavajuće Pravoslavne crkve

(*Manoussakis i drugi protiv Grčke*, 1996; također vidjeti i mišljenje Komisije u predmetu *Pentidis i drugi protiv Grčke*, 1997, koji je doveo do brisanja predmeta);

- zatvaranje privatnih prostorija koje su prethodno koristile dvije kongregacije turskih Jehovinih svjedoka na osnovu zakona kojim se zabranjuje otvaranje mjesta za bogoslužjenje na mjestima koja nisu za to namijenjena i kasnije odbijanje njihovih zahtjeva da koriste te prostorije kao mjesto za bogoslužjenje. U ovom predmetu su kongregacije također obaviještene da u lokalnim urbanističkim planovima nije predviđeno nijedno prikladno mjesto za bogoslužjenje. Sud je napomenuo da domaće vlasti nisu uzele u obzir konkretne potrebe male vjerske zajednice s obzirom na to da zbog malog broja pripadnika tim kongregacijama nije trebala posebna vrsta objekta, već obična soba za sastanke u kojoj bi mogle održavati svoje obrede, sastaju se i podučavaju svoju vjeroispovijest (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah i drugi protiv Turske*, 2016);
- nemogućnosti vjerske zajednice da dobije dugoročni zakup zemljišne parcele koja pripada opštini, kako bi mogla da izgradi novu „Dvoranu kraljevstva” (mjesto za bogoslužjenje), uprkos činjenici da je ta zajednica već imala u vlasništvu objekat na toj parceli koji je koristila kao mjesto za bogoslužjenje i da su ispunjeni svi formalni uslovi za dodjeljivanje zemljišta. Presuđeno je da povreda „nije propisana zakonom” u smislu člana 9. stav 2 (*Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District protiv Ukrajine*, 2019, stavovi 52–59).
- niz mjera koje su donijele lokalne vlasti kako bi spriječile udruženje Jehovinih svjedoka da izgrade mjesto za bogoslužjenje na parceli u njihovom vlasništvu, a naročito ukidanje odluke opštine kojom se odobrava gradnja na predmetnoj parceli i dugotrajna obustava građevinskih radova po osnovu kršenja važećih propisa, nakon čega je uslijedilo odbijanje gradonačelnika da odobri nastavak radova na gradilištu: iako nijedna od ovih mjera zvanično nije bila motivisana vjerskim statusom udruženja podnositelja predstavke, kontekst predmeta - a naročito javne izjave gradonačelnika kojima se podržavaju protesti protiv Jehovinih svjedoka - doveli su do zaključka da je došlo do nesrazmjernog miješanja u ostvarivanje prava na slobodu vjeroispovijesti (*The Religious Denomination of Jehovah's Witnesses in Bulgaria protiv Bugarske*, 2020).

165. Sa druge strane, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9 (ili je proglasio predstavku očigledno neosnovanom) u sljedećim predmetima:

- odluka grčkih vlasti kojom se vjerniku Grčke pravoslavne crkve nalaže da premjesti grob svog oca kako bi se omogućili radovi na proširenju kolovoza. Komisija je napomenula da su drugi pojedinci pravoslavne vjeroispovijesti koji su se našli u istoj situaciji dobrovoljno premjestili svoje porodične grobove i da su organi Grčke pravoslavne crkve kojima se podnositelj predstavke obratio odbili da se miješaju u njegovu korist. Štaviše, podnositelj predstavke nije pokazao na koji način bi ga premještanje groba spriječilo u izvršavanju njegovih vjerskih dužnosti, kao ni zašto bi za izvršavanje tih dužnosti grob trebao da ostane na prvobitnoj lokaciji (*Daratsakis protiv Grčke*, Odluka Komisije od 7. oktobra 1987);
- obavještenje koju su lokalni organi za prostorno planiranje dostavili društvu International Society for Krishna Consciousness Ltd. zbog korištenja jedne vile koju je to društvo kupilo i u kojem mu je naloženo da ograniči korištenje vile na aktivnosti odobrene u trenutku kupovine (stalni teološki institut i mjesto za bogoslužjenje u kojem dnevno smije da boravi najviše hiljadu posjetilaca); zapravo, stvarno korištenje vile u vjerske svrhe znatno se povećalo od tada i privlači velike grupe ljudi, što je dovelo do brojnih prigovora susjeda. Sud je potvrdio da je došlo do miješanja u slobodu vjeroispovijesti društva podnositelja predstavke, ali da je to miješanje bilo opravdano na osnovu člana 9. stav 2; konkretno, Sud je utvrdio da su lokalne vlasti neprekidno radile na postizanju prijateljskog poravnjanja u vezi s tim problemom i da su pri donošenju odluka u dovoljnoj mjeri uzele u obzir konkretne vjerske interese društva

podnositelja predstavke (*ISKCON i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 8. marta 1994);

- ponašanje upravnika kojeg su imenovali austrijski sudovi za upravljanje imovinom srpske pravoslavne zajednice čije ovlaštenje za djelovanje u području sekularnog prava je ukinuto u skladu sa zakonom zbog raskola između te zajednice i beogradskog patrijarhata: upravnik je zaključio ugovore o zakupu sa dva sveštenika koje je imenovao srpski patrijarh i nadležni episkop. Čak i pod pretpostavkom da je došlo do miješanja u ostvarivanje prava podnositelja predstavke iz člana 9, to miješanje je bilo neophodno radi zaštite prava drugih i bilo je proporcionalno tom cilju jer je sporna mjera bila ograničenog područja primjene, a ugovori o zakupu bi ostali važeći sve dok traje raskol (*Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien protiv Austrije*, Odluka Komisije od 30. novembra 1994);
- odbijanje njemačkih vlasti da vjerskoj organizaciji izdaju dozvolu za izgradnju groblja u nerazvijenom zaštićenom području. Sud je utvrdio da je sporno miješanje, koje se zasnivalo na pravnim odredbama o prostornom planiranju, zaštiti životne sredine i funkcionisanju javnih službi, a koje je naročito bilo motivisano činjenicom da na predmetnom području nema nikakvih drugih građevinskih objekata, u skladu sa članom 9. stav 2 (*Johannische Kirche i Peters protiv Njemačke* (odl.), 2001);
- odbijanje grčkih lokalnih vlasti da podnositelju predstavke odobre zahtjev za izmjenu plana lokalnog razvoja kako bi mu se omogućila izgradnja doma za molitvu za „prave pravoslavne hrišćane” (pripadnike grčke starokalendarske crkve ili „paleoimerologite”) na katastarskoj parceli koju posjeduje; odbijanje je obrazloženo činjenicom da ne postoji „društvena potreba” da se izmijeni plan razvoja jer se u opštini ne nalazi dovoljan broj članova te vjerske zajednice. Sud je utvrdio da se, za razliku od predmeta *Manoussakis i drugi protiv Grčke*, ovaj predmet odnosi na primjenu opšteg zakona o prostornom planiranju koji je na prvi pogled neutralan. Kriterij u pogledu broja članova koji je primijenio Vrhovni sud Grčke ne može se smatrati proizvoljnim jer se odobrenje za izmjenu plana lokalnog razvoja može odobriti samo ako je izgradnja predmetnog objekta „u javnom interesu”. U tom kontekstu je bilo razumno uzeti u obzir objektivne potrebe vjerske zajednice s obzirom na to da javni interes za razumno prostorno planiranje ne može biti podređen vjerskim potrebama jednog pojedinca kada se u susednom gradu nalazi prostor za molitvu koji pokriva potrebe „pravih pravoslavnih hrišćana” u tom regionu. Država je stoga postupila u granicama svog polja slobodne procjene (*Vergos protiv Grčke*, 2004);
- izricanje novčane kazne podnositeljima predstavke, članovima turske protestantske crkve, zbog korištenja privatnog stana koji su kupili kao mjesta za bogoslužjenje, a da prije toga nisu ispunili potrebne formalne zahtjeve iz turskog prava, a naročito obavezno prethodno pribavljanje saglasnosti svih suvlasnika zgrade. Sud je utvrdio da se, za razliku od situacije u predmetu *Manoussakis i drugi protiv Grčke*, 1996, ti formalni zahtjevi ne odnose na priznavanje ili praktikovanje određene vjeroispovijesti i stoga se ne mogu smatrati ekvivalentnim prethodnom odobrenju; njihov jedini cilj bila je zaštita prava i sloboda drugih i javnog reda. Sud je napomenuo i da su domaće vlasti uspostavile ravnotežu između tih formalnih zahtjeva i zahtjeva slobode vjeroispovijesti time što su prvo pozvali sve podnositelje predstavki da ispune takve formalne zahtjeve. S obzirom na navedeno, može se smatrati da je sporno miješanje bilo opravdano i proporcionalno. Na kraju, Sud je napomenuo da ništa nije ukazivalo na to da je mjerodavno pravo primijenjeno na podnositelje predstavke na diskriminatoran način, što bi bilo u suprotnosti sa članom 14. Konvencije (*Tanyar i drugi protiv Turske* (odl.), 2005);
- protjerivanje muslimanske kongregacije iz stare džamije koja se nalazi na spisku historijskih spomenika na osnovu pravosnažne presude; uprkos činjenici da je kongregacija podnositeljica predstavke koristila objekat duže od deset godina, objekat nije bio u njenom

vlasništvu ni u zakupu (uporediti sa situacijom u predmetu *Manoussakis i drugi protiv Grčke*, 1996). Konkretno, kongregacija podnositeljica predstavke nije tvrdila da ne može slobodno osnovati mjesto za bogoslužje na nekom drugom mjestu (*Juma Mosque Congregation i drugi protiv Azerbejdžana* (odl.), 2013).

166. Sud je također razmatrao predstavku pojedinca na osnovu članova 14. i 9. Konvencije koja se odnosila na zabranu izgradnje minareta koja je u Savezni ustav Švajcarske dodata na osnovu referenduma. Utvrdio je da, s obzirom na to da sporna mjera ne utiče direktno na podnositelja predstavke i da podnositelj predstavke nikada nije izrazio želju za izgradnjom džamije sa minaretom, on ne može da tvrdi da je „žrtva” navodnog kršenja (*Ouardiri protiv Švajcarske* (odl.), 2011).

167. Komisija je proglasila prihvatljivim prigovor na osnovu člana 9. koji se sastojao od tvrdnje da su poništenje vlasničkih listova rimokatoličke ustanove pod nazivom *Institut de prêtres français*, koja je osnovana na osnovu kanonskog prava i nalazi se u Turskoj, a zaštićena je Ugovorom iz Lozane iz 1923. godine, i upis te imovine na ime državne blagajne, doveli do toga da je ustanova ostala odsečena od svojih ključnih resursa i dovedena je u položaj da ne može da održava vjerske službe ni da osigura opstanak crkve (*Institut de prêtres français i drugi protiv Turske* (odl.), 1998). Postupak pred Sudom u ovom predmetu završio je prijateljskim poravnanjem (*Institut de prêtres français i drugi protiv Turske* (prijateljsko poravnanje), 2000).

C. Sloboda vjeroispovijesti i imigracija

1. Prebivalište i zapošljavanje stranih državljana na državnoj teritoriji i sloboda vjeroispovijesti

168. Konvencija ne garantuje kao takvo pravo na ulazak ili boravak u državi osobama koje nisu njeni državljani. Prema dobro utvrđenom načelu međunarodnog prava, države ugovornice imaju pravo da kontrolišu ulazak, boravak i udaljavanje osoba koje nisu državljani (*Perry protiv Latvije*, 2007, stav 51). Shodno tome, član 9. Konvencije *ne garantuje kao takvo pravo stranog državljanina da ostane u određenoj državi*. Stoga protjerivanje kao takvo ne predstavlja miješanje u prava garantovana tom odredbom, osim kada se može utvrditi da je svrha naloga o protjerivanju bila da se suzbije ostvarivanje tih prava i zaustavi širenje vjeroispovijesti ili filozofije podnositelja predstavke i njegovih sljedbenika (*Omkarananda i Divine Light Zentrum protiv Švajcarske*, Odluka Komisije od 19. marta 1981).

169. Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. u sljedećim predmetima:

- prvobitno odbijanje nadležne domaće vlasti da produži boravišnu dozvolu podnositelju predstavke, američkom evangelističkom pastoru, nakon kojeg je uslijedilo izdavanje drugačije vrste dozvole uz djelimično nezvanično obrazloženje da više nema pravo da obavlja javne vjerske aktivnosti; predmetno ograničenje nije imalo nikakav osnov u domaćem pravu (*Perry protiv Latvije*, 2007);
- *prisilno protjerivanje* podnositelja predstavke, državljanina Amerike aktivnog u Crkvi ujedinjenja prečasnog Moona, ukidanje njegove vize i zabrana ulaska u Rusiju, ili iznenadno protjerivanje iz Rusije druge dvije osobe aktivne u istoj organizaciji, iako su godinama zakonito boravili u toj državi sa svojim suprugama i/ili djecom; ove mjere su očigledno bile podstaknute vjerskim aktivnostima podnositelja predstavke u Rusiji (*Nolan i K. protiv Rusije*, 2009; *Corley i drugi protiv Rusije*, 2021). Tužena Vlada je tvrdila da je podnositelj predstavke ugrožavao nacionalnu sigurnost, što predstavlja osnov koji nije predviđen članom 9. stav 2. Konvencije, ali nije potvrdila tu tvrdnju argumentima (*Nolan i K. protiv Rusije*, 2009, stav 73). Naročito, sistemsko uključivanje bezbjednosnih službi u prinudno udaljavanje članova Crkve ujedinjenja iz Rusije ukazivalo je na to da su predmetne mjere usvojene u cilju sprječavanja ostvarivanja prava na slobodu vjeroispovijesti i sprječavanja širenja učenja Crkve ujedinjena u Rusiji (*Corley i drugi protiv Rusije*, 2021, stav 87).

170. Sud je također proglasio prihvatljivim i sljedeće prigovore iako je na kraju utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9:

- ukidanje dozvole za prebivalište podnositelju predstavke, propovjedniku i učitelju islamske vjeroispovijesti palestinskog porijekla, kojeg je potvrdio Veliki muftija bugarski, i njegovo protjerivanje sa državne teritorije zbog toga što su njegove vjerske aktivnosti bile usmjerene na nametanje fundamentalističke verzije islama i dovodile ga u vezu s ekstremističkom organizacijom „Muslimanska braća” (*Al-Nashif protiv Bugarske* (odl.), 2001). Budući da je utvrdio kršenje člana 8. Konvencije (pravo na poštovanje porodičnog života), Sud nije smatrao da je potrebno ispitati ostale tvrdnje o kršenju slobode vjeroispovijesti podnositelja predstavke (*Al-Nashif protiv Bugarske*, 2002, stavovi 139–142);
- ukidanje boravišnih dozvola za dvoje podnositelja predstavke, muškarca i ženu pripadnika Jehovinih svjedoka, austrijskih državljana, zbog navodnih vjerskih aktivnosti u Bugarskoj (*Lotter protiv Bugarske* (odl.), 2003). Ovaj predmet je završio prijateljskim poravnanjem (*Lotter i Lotter protiv Bugarske* (prijateljsko poravnanje), 2004).

171. S druge strane, Komisija je proglasila neprihvatljivom kao očigledno neosnovanu predstavku koja se odnosila na nalog o protjerivanju indijskog monaha i filozofa koji je proglašen krivim za ugrožavanje javnog reda zbog neprestanog narušavanja mira u lokalnom susjedstvu; taj nalog nije izvršen jer je podnositelj predstavke u međuvremenu proglašen krivim za niz krivičnih djela i osuđen na kaznu zatvora od četrnaest godina i protjerivanje iz Švajcarske na petnaest godina (*Omkananda i Divine Light Zentrum protiv Švajcarske*, Odluka Komisije od 19. marta 1981).

172. Osim toga, članom 9. Konvencije se ne garantuje pravo stranih državljana na dobijanje boravišne dozvole za potrebe *zaposlenja* u državi ugovornici, čak ni kada je poslodavac vjerska organizacija (*Öz protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 3. decembra 1996; *Perry protiv Latvije*, 2007; *El Majjaoui i Stichting Toubia Moskee protiv Nizozemske* (brisanje) [VV], 2007, stav 32). U skladu s tim načelom, Komisija je odbacila predstavku u kojoj je uložen prigovor na odbijanje obnove boravišne dozvole muslimanskom vjerskom službeniku i vjeroučitelju (imamu), državljaninu Turske, čiji je ugovor o radu u lokalnom islamskom udruženju raskinut, a koji je izrazio želju da ostane u Njemačkoj kako bi i dalje radio kao imam u jednom drugom udruženju, a ne onom koje ga je prvobitno pozvalo u državu (*Öz protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 3. decembra 1996).

173. Nedavno je Sud proglasio prihvatljivim predstavku koja se odnosila na odbijanje nizozemskih vlasti da marokanskom državljaninu izdaju boravišnu dozvolu, koja mu je bila potrebna da bi mogao da se zaposli kao imam u jednoj vjerskoj fondaciji, konkretno zbog toga što ta fondacija nije uložila dovoljno napora da pronađe druge kandidate na državnom i evropskom tržištu rada a nije ni pokušala da zaposli nekog od imama koji su obučavani u Nizozemskoj (*El Majjaoui i Stichting Toubia Moskee protiv Nizozemske* (odl.), 2006). Međutim, nakon što je fondacija ponovo podnijela svoj zahtjev, podnositelju predstavke su napokon izdate dozvola za rad i boravišna dozvola za boravak u Nizozemskoj; Sud je stoga smatrao da je spor riješen i izbrisao je pritužbu s liste predmeta u skladu sa članom 37. stav 1. tačka b) Konvencije (*El Majjaoui i Stichting Toubia Moskee protiv Nizozemske* (brisanje) [VV], 2007, stav 32).

174. Sud je zaključio da je došlo do kršenja člana 14 (zabrana diskriminacije) u vezi sa članom 9. u predmetu u kojem su austrijske vlasti odbile da izuzmu zajednicu Jehovinih svjedoka iz primjene Zakona o zapošljavanju stranih državljana, što bi omogućilo izdavanje boravišne dozvole paru propovjednika, filipinskih državljana, koje je zajednica podnositeljica predstavke željela da zaposli u Austriji. Zapravo, prema domaćem pravu, takvo izuzeće je bilo predviđeno samo za „priznata vjerska udruženja”, ali ne i za „registrovane” vjerske organizacije kao što je zajednica podnositeljice predstavke (*Jehovas Zeugen in Österreich protiv Austrije*, 2012).

2. Protjerivanje u zemlju koja krši slobodu vjeroispovijesti

175. Da li država ugovornica može da *protjera* strane državljane u treću zemlju u kojoj će im ostvarivanje njihovog prava na slobodu vjeroispovijesti vjerovatno biti znatno otežano? Činjenica je da država ugovornica može indirektno da snosi odgovornost ako pojedince izloži stvarnom riziku od kršenja njihovih prava u zemlji van njene nadležnosti. Sud je potvrdio takvu odgovornost u predmetima koji su uključivali rizik od kršenja članova 2 (pravo na život) i 3. (zabrana mučenja). Sudska praksa Suda u tom pogledu se zasniva na suštinskom značaju tih članova, čije mjere zaštite moraju da budu sprovodive u praksi, kao i na apsolutnoj prirodi zabrane mučenja i činjenici da je ta zabrana međunarodno priznata norma; Sud je također istakao ozbiljnost i nenadoknadivost mogućih patnji. Kasnije je Sud u određenim okolnostima proširio navedeno načelo na garancije iz članova 6 (pravo na pravično suđenje) i 5 (pravo na slobodu i sigurnost). Ipak, ova opšta razmatranja nisu automatski primjenjiva prema drugim odredbama Konvencije. Isključivo na pragmatičnom osnovu, država ugovornica ne može biti dužna da stranog državljanina protjera isključivo u državu u kojoj su u potpunosti i djelotvorno obezbijeđene mjere zaštite prava i sloboda iz Konvencije. Iako su prava iz člana 9. garantovana kao „jedan od temelja demokratskog društva”, riječ je prvenstveno o normi koja se primjenjuje u državama ugovornicama koje su posvećene demokratskim idealima, vladavini prava i ljudskim pravima. Naravno, prema navedenoj sudskoj praksi garantuje se zaštita onima koji su argumentovali tvrdnju da će biti izloženi progonu iz, između ostalog, vjerskih razloga ili da će biti u realnom riziku od smrti ili zlostavljanja, a možda i sigurnog uskraćivanja pravičnog suđenja ili proizvoljnog pritvaranja, zbog svoje vjerske pripadnosti (ili iz bilo kog drugog razloga). Kada pojedinac tvrdi da bi mu po povratku u matičnu državu bilo onemogućeno da praktikuje svoju vjeroispovijest na način koji je u skladu s tim propisanim nivoima, član 9. može tek neznatno ili uopšte ne može da bude od pomoći. U suprotnom bi države ugovornice praktično bile dužne da budu indirektni jemci slobode bogoslužnja u ostatku svijeta. Ako, primjera radi, država koja nije potpisnica Konvencije zabrani vjeroispovijest, ali bez sprovođenja mjera protjerivanja, krivičnog procesuiranja, lišenja slobode ili zlostavljanja, upitno je da li se može protumačiti da Konvencija obavezuje državu ugovornicu da pripadnicima takve zabranjene sekte omogući slobodno i otvoreno praktikovanje te vjeroispovijesti na svojoj državnoj teritoriji (*Z. i T. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2006).

176. Ipak, Sud nije odbacio mogućnost da se odgovornost države koja protjeruje pojedinca može izuzetno aktivirati na osnovu člana 9. Konvencije ako je podnositelj predstavke u stvarnoj opasnosti od očigledne povrede ovog člana u zemlji prijema; međutim, Sud smatra da je teško zamisliti predmet u kojem dovoljno očigledna povreda člana 9. ne bi podrazumijevala i postupanje koje predstavlja kršenje člana 3. Konvencije (*Z. i T. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2006).

177. U svjetlu navedenog, Sud je proglasio očigledno neosnovanom predstavku koju su podnijele dvije hrišćanke, pakistanske državljanke, koje su tvrdile da ne bi mogle u potpunosti da ostvare svoje pravo na slobodu vjeroispovijesti kada bi bile protjerane u Pakistan. Sud je napomenuo da podnositeljice predstavke nisu uspjele da izgrade slučaj o progonu iz vjerskih razloga niti su argumentima potvrdile da su u riziku od kršenja člana 2. ili 3. Nijedna podnositeljica predstavke nije bila izložena fizičkom napadu niti spriječena da praktikuje svoju vjeru. Prilikom ocjene opšte situacije u Pakistanu, Sud je primijetio da, uprkos nedavnim napadima na crkve i hrišćane, hrišćanska zajednica u Pakistanu nije zvanično zabranjena i da ima sopstvene predstavnike u parlamentu, a pakistanski organi za sprovođenje zakona i pravosudni organi preduzimaju korake za zaštitu crkava i škola, kao i za hapšenje, gonjenje i kažnjavanje osoba odgovornih za te napade. U takvim okolnostima, Sud je utvrdio da podnositeljice predstavke nisu dokazale da su one lično u takvoj opasnosti ni da su članice tako ranjive ili ugrožene grupe, kao ni da su kao hrišćanke u tako nepovoljnom položaju da bi se moglo utvrditi očigledno kršenje člana 9. Konvencije (*Z. i T. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2006; vidjeti također *Razaghi protiv Švedske* (odl.), 2003).

III. Obaveze države kao jemca slobode vjeroispovijesti

A. Negativne obaveze: obaveza neometanja normalnog funkcionisanja vjerskih organizacija

1. Pravni status vjerskih organizacija u državama ugovornicama

178. U Evropi ne postoji jedinstven model za odnose između države i vjerskih zajednica; zapravo je suprotno: Evropa ima mnoštvo različitih ustavnih modela kojima se uređuju takvi odnosi (*Sindicatul „Păstorul cel Bun” protiv Rumunije* [VV], 2013, stav 138). Postojeći sistemi mogu se podijeliti u tri kategorije: a) postojanje državne crkve, b) potpuna odvojenost države i svih vjerskih organizacija, i c) odnos na osnovu konkordata (ovaj model preovladava u evropskim zemljama). Sud je potvrdio da su sve tri vrste sistema kao takve spojive sa članom 9. Konvencije i da Sud nema pravo da obaveže tuženu državu na određeni oblik saradnje sa različitim vjerskim zajednicama (*Izzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 183).

179. U nekim evropskim državama postoji *državna crkva* (ili zvanična crkva) kojoj je dodijeljen poseban ustavni status. Takav sistem sam po sebi nije u suprotnosti sa članom 9. Konvencije; zapravo, već je bio na snazi u navedenim državama kada je Konvencija izrađena i kada su te države postale njene potpisnice. Štaviše, Sud je presudio da se ne može tumačiti da je vjerovatno da će dužnost države u pogledu neutralnosti u vjerskim pitanjima umanjiti ulogu vjere ili crkve s kojom se stanovništvo određene države historijski i kulturno povezuje (*Članovi zajednice Gldani Jehovinih svjedoka i drugi protiv Gruzije*, 2007, stav 132); zaista, u određenim državama, nezavisnost i jedinstvo historijski prevladavajuće crkve su pitanja od najvećeg značaja za društvo u cjelini (*Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2017, stav 118). Pravni subjektivitet takve crkve može da bude priznat zakonom (*Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) i drugi protiv Bugarske*, 2009, stav 157). U svakom slučaju, odluke o tome da li se želi nastaviti tradicija su, u načelu, u granicama polja slobodne procjene tužene države. Štaviše, Sud mora da uzme u obzir veliku raznolikost država koje čine Evropu, naročito u sferi kulturnog i historijskog razvoja. Međutim, pozivanje na tradiciju ne može da oslobodi državu ugovornicu od obaveze poštovanja prava i sloboda sadržanih u Konvenciji i njenim Protokolima (*Lautsi i drugi protiv Italije* [VV], 2011, stav 68). Da bi zadovoljio zahtjeve iz člana 9, sistem državne crkve mora da sadrži posebne mjere zaštite za zaštitu slobode vjeroispovijesti pojedinca. Konkretno, niko ne smije biti primoran da se pridruži državnoj crkvi niti mu može biti zabranjeno da je napusti (*Ásatrúarfélagið protiv Islanda* (odl.), 2012, stav 27; vidjeti također *Darby protiv Švedske*, Izvještaj Komisije od 9. maja 1989, stav 45).

180. Osim toga, čak i u državama koje imaju državnu crkvu, odluke koje ta crkva donosi na oblastima za koje je odgovorna ne podrazumijevaju odgovornost države po osnovu Konvencije. Primjera radi, Komisija je razmatrala prigovor koji je podnijela parohija u kojoj se govori finski jezik, a koja pripada Švedskoj crkvi (koja je u relevantnom periodu bila državna crkva), u vezi s odlukom Skupštine Crkve kojom joj se zabranjuje upotreba liturgije finske luteransko-evangelističke crkve i nameće upotreba švedske liturgije prevedene na finski. Komisija je smatrala da su Crkva i njene parohije „nevladine organizacije” i da se država ne može smatrati odgovornom za navodno kršenje nastalo odlukom Skupštine Crkve. S obzirom na to da ništa ne bi spriječilo parohiju podnositeljicu predstavke da napusti Švedsku crkvu, država ni na koji način nije prekršila svoju obavezu zaštite slobode vjeroispovijesti predmetne parohije (*Finska Församlingen i Stockholm i Hautaniemi protiv Švedske*, Odluka Komisije od 11. aprila 1996).

181. Ustavni model u drugim državama zasniva se na načelu *sekularizma*, koji podrazumijeva potpuno odvajanje države i svih vjerskih zajednica. Sud je potvrdio da je i takav model također spojiv sa vrijednostima na kojima se Konvencija zasniva (*Leyla Şahin protiv Turske* [VV], 2005, stav 108; *Dogru*

protiv Francuske, 2008, stav 72). Načela sekularizma i neutralnosti su odraz jednog od pravila kojim se uređuju odnosi države sa vjerskim organima, pravila koje podrazumijeva nepristrasnost prema svim vjerskim uvjerenjima na osnovu poštovanja pluralizma i različitosti (*Ebrahimian protiv Francuske*, 2015, stav 67).

182. Na kraju, postoje države čiji ustavni model im omogućava da zaključuju *sporazume o saradnji* s određenom crkvom (ili nekoliko crkava) kojima se takvoj crkvi odobrava poseban (poreski ili drugi) status, pod uslovom da postoji objektivno i razumno opravdanje za različito postupanje i da se slični sporazumi mogu zaključiti s drugim crkvama koje to žele (*Alujer Fernández i Caballero García protiv Španije* (odl.), 2001; *Savez crkava „Riječ života” i drugi protiv Hrvatske*, 2010, stav 85). Država također može da propiše poseban režim za vjersku organizaciju koji se razlikuje od drugih time što je oslobođa obavezne registracije ili prijave i priznaje njen pravni subjektivitet *ex lege* (*Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) i drugi protiv Bugarske*, 2009). Zaista, država može da ima druge legitimne razloge za ograničavanje dostupnosti određenog sistema određenim vjeroispovijestima. U određenim okolnostima može i opravdano da pravi razliku između različitih kategorija vjerskih zajednica ili da ponudi drugačije oblike saradnje (*İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 175). Međutim, ako država uspostavi okvir kojim se uz pravni subjektivitet vjerskim grupama dodjeljuje i poseban status, sve vjerske grupe koje to žele moraju da dobiju pravičnu mogućnost da podnesu zahtjev za odobravanje takvog statusa, a utvrđeni kriteriji moraju da se primjenjuju bez diskriminacije (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i drugi protiv Austrije*, 2008; *İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 175); *Ancient Baltic religious association „Romuva” protiv Litvanije*, 2021, stav 126). Sloboda vjeroispovijesti ni na koji način ne podrazumijeva da se vjerskim grupama ili pripadnicima određene vjeroispovijesti mora odobriti poseban pravni status koji se razlikuje od pravnog statusa drugih postojećih organa; međutim, ako se uredi odobravanje takvog statusa, on se mora odobravati bez diskriminacije (*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı protiv Turske*, 2014, stav 45). Nije na Sudu da određuje da li bi udruženje podnositelja predstavke trebalo da bude priznato od strane države ili ne, već da li je udruženje dobilo pravičnu šansu da podnese zahtjev za takav status i da li su kriteriji propisani zakonom primijenjeni na nediskriminatoran način (*Ancient Baltic religious association „Romuva” protiv Litvanije*, 2021, stav 136).

183. Država također može da *delegira određene javne zadatke i funkcije jednoj vjerskoj organizaciji ili više njih*, pri čemu delegiranje takvih zadataka i funkcija, kao i način na koji se finansiraju, predstavljaju pitanje polja slobodne procjene države (*Bruno protiv Švedske* (odl.), 2001; *Lundberg protiv Švedske* (odl.), 2001).

184. Na kraju, ne smije se zaboraviti da država u ovoj složenoj sferi uspostavljanja odnosa između vjeroispovijesti i države, u načelu, ima široko polje slobodne procjene (*Cha'are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske* [VV], 2000, stav 84). Međutim, to polje nije neograničeno, pa je Sud u nekim predmetima napomenuo da je tužena država prekoračila svoja ovlaštenja pri odabiru načina saradnje s različitim vjerama (*İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 132).

2. Priznavanje, registracija i gašenje vjerskih organizacija

185. Način na koji nacionalno zakonodavstvo uređuje slobodu udruživanja i način na koji je vlasti primjenjuju u praksi otkriva stanje demokratije u predmetnoj državi. Potpuno je prirodno da se u društvu u kojem civilno društvo normalno funkcioniše, učešće građana u demokratskom procesu u velikoj mjeri postiže kroz članstvo u udruženjima u kojima se mogu međusobno povezati i zajedno težiti zajedničkim ciljevima. Ovlaštenja države da zaštiti svoje ustanove i građane od udruženja koja ih mogu ugroziti mora se pažljivo koristiti jer se izuzeci od pravila slobode udruživanja moraju tumačiti striktno, a samo ubjedljivi i uvjerljivi razlozi mogu da opravdaju ograničenja te slobode (*Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2017, stavovi 94–96).

186. Jedan od najradikalnijih oblika miješanja u kolektivni aspekt slobode vjeroispovijesti je *gašenje* postojećih vjerskih organizacija. Tako drastična mjera zahtjeva da bude opravdana vrlo ozbiljnim razlozima kako bi bila priznata kao „neophodna u demokratskom društvu” (*Biblical Centre of the Chuvash Republic protiv Rusije*, 2014, stav 54).

187. Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. u vezi sa članom 11. Konvencije u sljedećim predmetima:

- gašenje lokalnog ogranka Jehovinih svjedoka i zabrana njegovih aktivnosti po nalogu ruskih sudova na zahtjev javnog tužioca. Nakon što je ispitao sve zaključke domaćih sudova (navodni pritisak na porodice vjernika radi njihovog uništenja; navodno miješanje u privatni život vjernika i njihovo pravo na odabir zanimanja; navodno kršenje roditeljskih prava roditelja koji nisu pripadnici Jehovinih svjedoka; navodi o „ispiranju mozga” i „kontroli uma”; navodno podsticanje na samoubistvo ili odbijanje liječenja, uključujući zabranu transfuzija krvi; navodno namamljivanje maloljetnika u organizaciju; podsticanje na odbijanje služenja vojne službe; nepoštovanje državnih simbola i odbijanje učešća u državnim proslavama), Sud je utvrdio da sve te tvrdnje ili nisu potkrijepljene konkretnim dokazima ili se odnose na potpuno normalne oblike iskazivanja slobode vjeroispovijesti koju su pripadnici svojevrijedno izabrali u okviru svoje lične autonomije koja je zaštićena članom 9. Štaviše, ti oblici iskazivanja su veoma slični praksama drugih „tradicionalnih” svjetskih vjeroispovijesti (post, asketizam, ograničavajuća pravila u privatnom životu itd.). Gašenje organizacije je stoga bilo očigledno nesrazmjerno legitimnim ciljevima kojima se težilo, naročito imajući u vidu da je zakonodavstvo primijenjeno u ovom predmetu izuzetno strogo i da ne predviđa nijednu drugu blažu kaznu za moguće presteupe vjerskih zajednica osim gašenja (*Jehovah’s Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010);
- različite mjere koje je tokom perioda od deset godina preduzimala država Rusija protiv vjerskih organizacija Jehovinih svjedoka u Rusiji, naročito u smislu uvođenja obaveze ponovne registracije, promjena zakonodavstva o borbi protiv ekstremizma koje su dovele do zabrane njihove vjerske literature i međunarodne internet stranice, i povlačenju dozvole za distribuciju vjerskog časopisa, što je na kraju dovelo do nacionalne zabrane i gašenja njihove organizacije, krivičnog procesuiranja stotina pripadnika Jehovinih svjedoka i zaplijene njihove imovine (*Taganrog LRO i drugi protiv Rusije*, 2022);
- gašenje protestantskog (pentekostnog) biblijskog centra po nalogu ruskih sudova zbog održavanja nedjeljne škole za djecu i biblijske škole za odrasle (i izdavanja potvrda ili „diploma” o završetku obrazovanja) koje nisu imale status pravnog subjekta. Razlozi za gašenje bili su, prije svega, činjenica što je biblijska škola otvorena bez prethodne dozvole i, drugo, činjenica što su dva predmetna organa propustila da zadovolje zdravstvene i sigurnosne zahtjeve propisane relevantnim zakonodavstvom. Sud je napomenuo da vlasti nisu prethodno upozorile organizaciju podnositeljicu predstavke o situaciji, što bi joj omogućilo da ispuni sve relevantne pravne ili zakonske zahtjeve. Osim toga, organizacija podnositeljica predstavke nije mogla razumno da predvidi posljedice svog djelovanja zbog kontradiktornosti u sudskoj praksi ruskih sudova, koji su u određenim predmetima presudili da obrazovnim centrima, kao što je predmetna nedjeljna škola, nije potrebna posebna dozvola (*Biblical Centre of the Chuvash Republic protiv Rusije*, 2014).
- odbijanje moldavskih vlasti da izvrše dvije presude nacionalnog Vrhovnog suda kojima se potvrđuje kršenje članova 9. i 11. Konvencije u odnosu na dva udruženja koja praktikuju Falun Gong po osnovu njihovog gašenja i zabrane njihovih vjerskih simbola, kao i odbijanje istog Vrhovnog suda da dodijeli odgovarajuću naknadu udruženjima podnositeljima predstavke (*A.O. Falun Dafa i drugi protiv Moldavije*, 2021).

188. Postoje i drugi oblici miješanja koji se mogu svrstati u istu kategoriju kao gašenje. Vjerska društva tradicionalno i univerzalno postoje u obliku organizovanih organa. Shodno tome, tumačeći član 9. u

svjetlu člana 11. Konvencije, Sud je presudio da sposobnost osnivanja pravne osobe, koju država priznaje kako bi se garantovala mogućnost kolektivnog djelovanja u vjerskoj sferi, predstavlja jedan od najvažnijih aspekata slobode vjeroispovijesti bez kojeg bi ta sloboda bila lišena smisla. Shodno tome, odbijanje priznavanja ili odobravanja *pravnog subjektiviteta* vjerskoj zajednici predstavlja miješanje u ostvarivanje prava garantovanih članom 9. u njihovoj spoljnoj i kolektivnoj dimenziji, kako u pogledu same zajednice, tako i u pogledu njenih članova (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001, stav 105; *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i drugi protiv Austrije*, 2008, stav 62). Zaista, Sud je na osnovu člana 11. utvrdio da je mogućnost da se osnuje pravno lice kako bi se djelovalo kolektivno u polju zajedničkog interesa jedan od najvažnijih aspekata slobode udruživanja, bez kojeg bi to pravo bilo lišeno svakog smisla. Odbijanje domaćih vlasti da udruženju pojedinaca, bilo da je vjersko ili drugačije, dodijele status pravnog lica predstavlja miješanje u ostvarivanje prava na slobodu udruživanja. U tom pogledu, odbijanje vlasti da registruju grupu ima direktan uticaj na grupu kao takvu, kao i na njene predsjednike, osnivače ili pojedinačne članove (*Kimlya i drugi protiv Rusije*, 2009, stav 84). Ista načela se u cijelosti primjenjuju prema članu 9 (*Genov protiv Bugarske*, 2017, stav 35).

189. Štaviše, kada grupa vjernika prigovori na odbijanje domaćih vlasti da registruju njihovu vjersku organizaciju, svaki pojedinačni član organizacije može da tvrdi da je „žrtva” kršenja u smislu člana 34. Konvencije; stoga, nema razloga da se status žrtve dodijeli samo osobama koje su podnijele zahtjev za registraciju (*Metodiev i drugi protiv Bugarske*, 2017, stav 24).

190. Bilo bi suštinski nedosljedno sa logikom člana 9. kada bi se prava garantovana ovom odredbom ograničila isključivo na vjerske organizacije koje je država registrovala ili priznala i na njihove članove (*Hamzayan protiv Armenije*, 2024). Istovremeno, to što domaće vlasti tolerišu aktivnosti nepriznate vjerske organizacije ne predstavlja zamjenu za priznavanje ako se jedino priznavanjem mogu prenijeti prava na osobe na koje se ona odnose (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001, stav 129; *İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 127). Čak i kada zakonodavstvo izričito dozvoljava rad neregistrovanih vjerskih grupa, to nije dovoljno ako se u domaćem pravu predviđa čitav niz prava ključnih za vršenje vjerskih aktivnosti za registrovane organizacije s pravnim subjektivitetom (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine*, 2007, stav 122). Ta prava uključuju prava na posjedovanje nekretnine ili na njen zakup, na otvaranje bankovnih računa, zapošljavanje zaposlenih, osiguranje sudske zaštite zajednice, njenih članova i imovine, uspostavljanje mjesta za bogoslužjenje, održavanje vjerskih obreda na javno dostupnim mjestima, izradu, nabavku i distribuciju vjerske literature, osnivanje obrazovnih ustanova i održavanje kontakata za potrebe međunarodnih razmjena i konferencija (*Kimlya i drugi protiv Rusije*, 2009, stavovi 85–86; *Genov protiv Bugarske*, 2017, stav 37). Osim toga, jedan od načina ostvarivanja prava na iskazivanje vjeroispovijesti, naročito u slučaju vjerske zajednice u njenoj kolektivnoj dimenziji, je mogućnost garantovanja sudske zaštite za zajednicu, njene članove i imovinu, što znači da se član 9. mora tumačiti ne samo u svjetlu člana 11, nego i u svjetlu člana 6. stav 1. Konvencije o pravu na pravično suđenje i pristup sudu (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine*, 2007, stav 152; *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i drugi protiv Austrije*, 2008, stav 63).

191. Sva razmatranja iz prethodnog stava naročito važe u predmetima u kojima domaćim pravom vjerskim udruženjima nije omogućeno sticanje pravnog subjektiviteta kroz registraciju ili priznavanje kao nevjerske organizacije prema opštim propisima koji uređuju udruženja (*Genov protiv Bugarske*, 2017, stav 37; *Metodiev i drugi protiv Bugarske*, 2017, stav 36). Osim toga, činjenica da vjerska zajednica može djelimično da nadoknadi odsustvo pravnog subjektiviteta osnivanjem pomoćnih udruženja nije odlučujuća i ne rješava problem (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i drugi protiv Austrije*, 2008, stav 67; *İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 130).

192. Što se tiče registracije i priznavanja vjerskih zajednica, države imaju ovlaštenje da provjere da li pokret ili udruženje, radi postizanja očiglednih vjerskih ciljeva, sprovodi aktivnosti koje su štetne za stanovništvo ili koje ugrožavaju javnu sigurnost. S obzirom na to da se ne može isključiti mogućnost da program organizacije prikriva ciljeve i namjere koje se razlikuju od onih koji se javno iskazuju, kako

bi se utvrdilo da to nije slučaj, sadržaj programa može da se uporedi s aktivnostima organizacije i stavovima koje zastupa (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001, stavovi 105. i 125). Država također može da zahtijeva da se u statutu vjerskog udruženja jasno definišu njegova uvjerenja i obredi kako bi javnost mogla da razlikuje različite denominacije i kako bi se izbegli sukobi između različitih vjerskih zajednica (*Metodiev i drugi protiv Bugarske*, 2017, stavovi 40. i 45; *Föderation der Aleviten Gemeinden in Österreich protiv Austrije*, 2024, stav 55). Stoga se odbijanje registracije vjerske organizacije po osnovu toga što vlastima nije dostavila opis osnovnih načela predmetne vjeroispovijesti može opravdati potrebom za utvrđivanjem da li ta organizacija predstavlja bilo kakvu opasnost za demokratsko društvo i osnovne interese priznate članom 9. stav 2 (*Cârnuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova protiv Moldavije* (odl.), 2005; *Church of Scientology of Moscow protiv Rusije*, 2007, stav 93; *Lajda i drugi protiv Češke Republike* (odl.), 2009). Isto važi i u pogledu odbijanja vjerske zajednice da sarađuje sa javnim organima i da im omogući da istraže tvrdnje o zloupotrebama koje su, prije svega, bile vjerodostojne (*Ilyin i drugi protiv Ukrajine*, 2022, stav 66). Ipak, iako države imaju pravo da vrše nadzor usklađenosti ciljeva i aktivnosti vjerskog udruženja s pravilima utvrđenima zakonom, one moraju da ga koriste pažljivo, na način koji je spojiv s njihovim obavezama prema Konvenciji i koji je u području nadležnosti organa Konvencije (*Jehovah's Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010, stav 100; *Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2017, stav 94; *Föderation der Aleviten Gemeinden in Österreich protiv Austrije*, 2024, stav 55).

193. Vrijeme čekanja da vlasti razmotre zahtjev za priznavanje ili registraciju i da provjere prethodno navedenu usklađenost mora da bude razumno kratko (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i drugi protiv Austrije*, 2008, stav 79). Slično tome, kada u pravnom sistemu određene države postoje vjerske organizacije koje imaju posebne povlastice u poređenju sa drugima (na primjer, imaju status pravne osobe), država izuzetno može da odredi duži rok za čekanje i provjeru, naročito u slučaju novoosnovanih i nepoznatih vjerskih grupa. Međutim, teško se može reći da je takav rok opravdan u slučaju vjerskih grupa s dugom međunarodnom tradicijom i dugom historijom postojanja u predmetnoj državi i s kojima su nadležni organi stoga već upoznati (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i drugi protiv Austrije*, 2008, stavovi 97–98).

194. Država može legitimno da odredi posebne uslove u pogledu naziva vjerske organizacije, uključujući zahtjev da se jasno razlikuje od naziva postojećih organizacija. Isti ili suviše slični nazivi mogu da izazovu zabunu i zabludu u široj javnosti, čime se stvara rizik od ozbiljnog zadiranja u prava i interese drugih (*Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2017, stav 111; *Bektashi Community i drugi protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2018, stav 71). Stoga, zahtjev stavljen pred novoosnovane pravne osobe da izaberu naziv koji javnost vjerovatno neće dovesti u zabludu i koji će omogućiti razlikovanje takve pravne osobe od drugih sličnih organizacija može u načelu da se smatra opravdanim ograničenjem prava vjerske organizacije na slobodan izbor naziva (*Genov protiv Bugarske*, 2017, stav 43; *Ilyin i drugi protiv Ukrajine*, 2022, stav 77).

195. Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. Konvencije (uzetog zasebno i/ili u vezi sa članom 14) u sljedećim predmetima:

- odbijanje moldavskih vlasti da pravno priznaju Crkvu besarabijske mitropolije, autonomnu pravoslavnu crkvu koja djeluje pod nadležnošću Bukureštanske patrijaršije (rumunska pravoslavna crkva), zbog toga što bi tim priznavanjem došlo do kršenja interesa Mitropolitske crkve Moldavije, koja je u nadležnosti Moskovske patrijaršije (ruska pravoslavna crkva) a koju je Vlada već priznala. Bez tog pravnog priznanja, crkva podnositeljica predstavke ne može da se bavi svojim aktivnostima; njeni sveštenici ne mogu da vrše bogoslužjenje, a njeni članovi ne mogu da se sastaju radi praktikovanja svoje vjeroispovijesti; štaviše, bez pravnog subjektiviteta, ona nema pravo na sudsku zaštitu svoje imovine niti joj je omogućena odbrana od zastrašivanja. Time što je odbila da prizna crkvu podnositeljicu predstavke po osnovu toga što je predmetna grupa samo „raskolnička grupa”

u okviru pravoslavne crkve, moldavska Vlada nije ispunila svoju dužnost u pogledu neutralnosti i nepristrasnosti. Kad je riječ o ostatku predstavke, podnesci Vlade u kojima se crkva podnositeljica predstavke optužuje da ugrožava teritorijalni integritet i društvenu stabilnost u državi bili su očigledno neosnovani (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001);

- u istom kontekstu kao u prethodnom predmetu: odbijanje lokalnih vlasti da podnositeljima predstavke izdaju potvrdu koja im je bila potrebna za registraciju Crkve besarabijske mitropolije, zbog toga što je Crkva moldavske mitropolije već registrovana i djeluje na predmetnom području; Sud je utvrdio da sporno miješanje nije bilo „propisano zakonom” (*Fusu Arcadie i drugi protiv Republike Moldavije*, 2012);
- odbijanje nadležnog upravnog organa da registruje crkvu podnositeljicu predstavke usprkos presudi kojom je naložena takva registracija; u ovom predmetu, Sud je utvrdio da sporno miješanje nije bilo „propisano zakonom” (*Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova i drugi protiv Moldavije*, 2007);
- odbijanje bugarskih vlasti da registruju novo vjersko udruženje pod nazivom „Muslimanska zajednica Ahmadija” kao denominaciju zbog toga što njegovi statuti ne definišu dovoljno jasne i potpune informacije o uvjerenjima i obredima denominacije Ahmadija, što otežava razlikovanje ovog udruženja od već priznate muslimanske vjeroispovijesti. U tom predmetu, bugarski zakon nije predviđao nikakve posebne odredbe o tome koliko detaljan mora da bude opis uvjerenja i obreda, kao ni o tome koje se tačno informacije moraju unijeti u obrazac zahtjeva za registraciju, a to bi u praksi omogućilo vlastima da odbiju registraciju svih novih vjerskih udruženja koja imaju iste doktrine kao neka već priznata denominacija (*Metodiev i drugi protiv Bugarske*, 2017);
- protok perioda od dvadeset godina od trenutka kada su austrijskim vlastima podnijeti zahtjevi za pravno priznavanje kongregacije Jehovinih svjedoka do trenutka konačne odluke vlasti o dodjeli statusa „registrovane” vjerske organizacije. Sud je utvrdio i diskriminaciju u suprotnosti sa članom 14. do koje je došlo jer je zajednici podnositeljici predstavke odbijen zahtjev za odobravanje statusa „priznatog vjerskog društva”, koji je podrazumijevao pravni subjektivitet i čitav niz privilegija utvrđenih domaćim pravom, zbog toga što nije djelovala u Austriji kao „registrovana” organizacija najmanje deset godina. Tužena Vlada nije dokazala da postoji objektivno i razumno opravdanje za takvo drugačije postupanje, posebno uzimajući u obzir da taj „desetogodišnji” zahtjev nije primijenjen u slučaju druge vjerske zajednice u situaciji sličnoj onoj kod Jehovinih svjedoka (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i drugi protiv Austrije*, 2008);
- dugotrajno odbijanje austrijskih vlasti da registruju udruženje, koje je bilo krovna organizacija za nekoliko alevitskih udruženja, kao „registrovanu” vjersku organizaciju, suštinski po osnovu sličnosti između njegovih statuta i statuta druge vjerske grupe koja je u istom periodu također podnijela zahtjev za registraciju (*Föderation der Aleviten Gemeinden in Österreich protiv Austrije*, 2024);
- odbijanje ruskih vlasti da registruju dva lokalna ogranka Sajentološke crkve kao „vjerske organizacije”, čime bi im automatski bio dodijeljen status pravne osobe, zbog toga što nisu djelovali u Rusiji kao „vjerska grupa” (bez pravnog subjektiviteta) najmanje petnaest godina. Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. tumačenog u svjetlu člana 11. i pritom je primijetio da tužena Vlada nije navela nijednu goruću društvenu potrebu kojom bi se opravdalo sporno ograničenje, kao ni nijedan relevantan i dovoljan razlog kojim bi se opravdao tako dug period čekanja; konkretno, država ni u jednom trenutku nije tvrdila da su podnositelji predstavke, bilo kao grupa ili kao pojedinci, obavljali ili namjeravali da obavljaju nezakonite aktivnosti ili da su težili i drugim ciljevima osim vjerskih obreda, podučavanja, praktikovanja i poštovanja. Razlog za odbijanje registracije bio je isključivo formalan i nepovezan sa djelovanjem predmetnih grupa, a jedini „prestup” koji je podnositeljima

predstavke stavljen na teret bila je njihova namjera da podnesu zahtjev za registraciju kao udruženje „vjerske prirode” koje nije postojalo na tom području najmanje petnaest godina (*Kimlya i drugi protiv Rusije*, 2009). U drugom veoma sličnom predmetu, jedan od razloga navedenih za odbijanje zahtjeva za registraciju bila je činjenica da lokalno opštinsko vijeće nema ovlaštenje za izdavanje takve potvrde. Za razliku od predmeta *Kimlya i drugi protiv Rusije*, Sud je utvrdio da miješanje nije bilo „propisano zakonom” i da je stoga nepotrebno razmatrati pitanje njegove proporcionalnosti (*Church of Scientology of St Petersburg i drugi protiv Rusije*, 2014);

- proizvoljno i diskriminatorno odbijanje hrvatske Vlade da sa podnositeljicama predstavke, nekoliko reformističkih crkava, zaključi ugovor o saradnji u pitanjima od javnog interesa koji bi tim crkvama omogućio da održavaju nastavu vjeronauke u državnim školama i garantovao im da brakovi zaključeni pred njihovim vjerskim službenicima imaju dejstvo građanskog braka. Vlada je u ovom predmetu opravdala svoje odbijanje činjenicom da podnositelji predstavke, kao pojedinci i kao zajednica, nisu zadovoljili kriterije utvrđene u uputstvu Vlade za potrebe zaključenja takvih ugovora. Ipak, nekoliko drugih zajednica je oslobođeno numeričkog kriterija, a što se tiče historijskog kriterija („historijske vjerske zajednice evropskog kulturnog kruga”), Vlada nije objasnila zašto ga crkve podnositeljice predstavke, koje pripadaju protestantskoj reformističkoj tradiciji, nisu ispunile. Sud je stoga utvrdio da je došlo do kršenja člana 14. Konvencije (*Savez crkava „Riječ života” i drugi protiv Hrvatske*, 2010).
- diskriminatorno odbijanje litvanskog parlamenta da odobri status vjerskog udruženja „priznatog od strane države” neopaganskom udruženju (čime bi bile odobrene privilegije slične onima koje su navedene u opisanom predmetu iz Hrvatske), iako se uvjerio da su ispunjeni pravni uslovi za odobravanje takvog statusa. U ovom predmetu, iz izjava različitih poslanika može se zaključiti da je odbijanje bilo motivisano argumentima koji su se odnosili na suštinu predmetnih vjerskih uvjerenja (nepotkrijepljeni argumenti u pogledu nacionalne sigurnosti; sumnje u „vjersku” prirodu aktivnosti udruženja podnositelja predstavke i u samo postojanje uvjerenja koje tvrde da poštuju; navodni napadi na hrišćansku vjeru od strane većeg dijela stanovništva i interesi rimokatoličke crkve). Imajući u vidu da su osnovi očigledno bili nespojivi sa dužnostima države u pogledu neutralnosti i nepristrasnosti, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 14. Konvencije (*Ancient Baltic religious association „Romuva” protiv Litvanije*, 2021).

196. Sud je također utvrdio da je došlo do:

- kršenja člana 11. tumačenog u svjetlu člana 9. u predmetu udruženja makedonskih pravoslavnih hrišćana koje je u kanonskoj zajednici sa Srpskom pravoslavnom crkvom, za razliku od Pravoslavne crkve Makedonije koja se proglasila autokefalnom. Udruženje podnositelj predstavke podnijelo je dva zahtjeva za registraciju pod dva neznatno različita naziva i objasnilo da je poštovalo kanonsku nadležnost Srpske crkve. Oba zahtjeva za registraciju su odbačena suštinski iz formalnih razloga. Nadležni organi su naveli još dva razloga, konkretno sljedeće: da je udruženje podnositelj predstavke osnovala strana crkva ili država, što ga čini neprihvatljivim za registraciju; i da su nazivi koje je udruženje predložilo bili problematični. Konkretno, predloženi nazivi su bili previše slični nazivu „Makedonska pravoslavna ohridska mitropolija”, koja ima „historijsko, vjersko, moralno i materijalno pravo” na korištenje naziva „Ohridska mitropolija”. Sud je zauzeo stav da brojni nedostaci navedeni u odbijanju registracije udruženja podnositelja predstavke nisu bili mjerodavni ni dovoljni. Isto je važno i za „strano porijeklo” udruženja s obzirom na to da su njegovi osnivači državljani tužene države, a relevantnim zakonodavstvom nije zabranjena registracija vjerskih organizacija koje prihvataju nadležnost vjerskog centra u inostranstvu. Što se tiče naziva udruženja, on je bio dovoljno specifičan da se razlikuje od naziva drugih crkava. Sporno miješanje je stoga bilo neproporcionalno (*Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox*

Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, 2017);

- kršenja člana 9. tumačenog u svjetlu člana 11. zbog odbijanja bugarskih vlasti da registruju novo udruženje pripadnika pokreta Hare Krišna zbog toga što se uvjerenja i obredi predmetnog udruženja ne razlikuju od uvjerenja i obreda drugog udruženja koje je već registrovano; zbog toga što su njihovi statuti i iskazani ciljevi bili jednaki; zbog toga što su im nazivi bili previše slični; zbog toga što je zakonom bila zabranjena registracija dvije vjerske organizacije sa sjedištem u istom naselju ili gradu; i na kraju zbog toga što se novo udruženje moglo priznati kao ogranak „matične organizacije” (već registrovanog udruženja), ali isključivo na zahtjev matične organizacije. Sud je napomenuo da navodna sličnost naziva na kraju nije bila korištena kao jedan od glavnih razloga za odbijanje a da ostali razlozi nisu bili dovoljni da bi se sporno miješanje moglo smatrati „neophodnim u demokratskom društvu” (*Genov protiv Bugarske*, 2017);
- kršenje člana 9. tumačenog u svjetlu člana 11. po osnovu odbijanja nadležnih organa „Republike Nagorno-Karabah” („RNK”), subjekta koji nije priznat na međunarodnom nivou, ali je u relevantno vrijeme bio u nadležnosti Armenije, da registruju lokalnu zajednicu Jehovinih svjedoka kao vjersku organizaciju, na osnovu očigledno pristrasnog izvještaja vještaka u kojem su iznijete tvrdnje koje nisu bile potkrijepljene konkretnim činjenicama (*Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses in the NKR protiv Armenije*, 2022).

197. S druge strane, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9. ili je proglasio očigledno neosnovanim prigovore koje su u tri predmeta podnijele grupe pripadnika Crkve ujedinjenja Suna Myunga Moona u Češkoj Republici, Bugarskoj i Ukrajini:

- U prvom predmetu, koji je Sud razmatrao na osnovu člana 11. u vezi s članom 9, podnositelji predstavke su prigovorili na odbijanje čeških vlasti da registruju njihovu organizaciju kao crkvu sa pravnim subjektivitetom iz dva različita razloga: prvi je bio odbijanje podnositelja predstavke da vlastima dostave osnovni dokument u kojem je objašnjeno njihovo učenje, a drugi je bio činjenica da su prekršili opšte propise o prikupljanju potpisa „osoba koje prihvataju doktrinu crkve”. Nakon što su izvršile dodatne provjere, vlasti su odbacile velik broj prikupljenih potpisa tvrdeći da su to potpisi simpatizera, a ne vjernika sa teološkom vezom s crkvom; Sud je prihvatio da je takvo tumačenje zakona bilo razumno i da nije bilo proizvoljno. Međutim, broj preostalih potpisa bio je manji od ukupnog broja od 10.000 potpisa koji su prema zakonu potrebni za registraciju crkve. Iako prihvata da ta cifra može djelovati nesrazmjerno, Sud je napomenuo da je novim zakonom koji je u međuvremenu donijet predmetna cifra smanjena na 300 i da ništa ne sprječava podnositelje predstavke da ponovo podnesu zahtjev za registraciju njihove crkve (*Lajda i drugi protiv Češke Republike* (odl.), 2009);
- U drugom predmetu, koji je Sud razmatrao na osnovu člana 9, podnositelji predstavke su prigovorili na navodno prećutno odbijanje bugarske Vlade da registruje njihovu organizaciju. Sud je napomenuo da podnositelji predstavke nisu primili zvanični dopis o odbijanju registracije, nego dopis u kojem ih Vlada poziva da dopune i obrazlože dostavljene dokumente, ali su oni odlučili da se ogluše na ta uputstva. Uzimajući u obzir okolnosti slučaja, Sud je zaključio da stav Vlade nije ukazivao ni na odugovlačenje ni prećutno odbijanje (*Boychev i drugi protiv Bugarske*, 2011);
- u trećem predmetu, koji je Sud razmatrao prema članu 9. u vezi sa članom 11, ukrajinske vlasti su odbile da registruju zajednicu koju su činili podnositelji predstavke kao vjersku organizaciju, naročito iz razloga što se originalni naziv ove zajednice mogao tumačiti kao opisivanje međuvjerskog (ekumenskog) hrišćanskog subjekta, a ne kao konkretna vjera. Prije svega, međutim, takav naziv bi vjerovatno bio obmanjujući za vjernike i širu javnost; osim toga, domaće pravo ne predviđa mogućnost da se kao vjerska organizacija registruje udruženje unutar denominacije ili vjere. Prema mišljenju Suda, odbijanje registracije

zajednice u takvim okolnostima samo po sebi nije suprotno zahtjevima Konvencije (*Ilyin i drugi protiv Ukrajine*, 2022, stav 72–79).

198. Kada je riječ o odbijanju obnavljanja registracije za vjersku organizaciju koju je država već priznala, čime se organizaciji oduzima pravni subjektivitet ili se degradira na niži pravni status, Sud se u takvim predmetima u načelu odlučuje za ispitivanje na osnovu člana 11. Konvencije (sloboda udruživanja) u vezi sa članom 9. Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 11. u sljedećim predmetima:

- odbijanje ruskih vlasti da obнове registraciju lokalnog ogranka Vojske spasa, čime su joj oduzeli pravni subjektivitet, iz razloga za koje je Sud smatrao da nemaju nikakvu pravnu osnovu u domaćem pravu ili da su proizvoljni i nerazumni („strano porijeklo” podnositelja predstavke; navodna nedovoljnost podataka o njegovoj vjerskoj pripadnosti; navodni „paravojni” karakter podnositelja predstavke; njegova navodna namjera da krši rusko zakonodavstvo itd.) (*Moscow Branch of the Salvation Army protiv Rusije*, 2006, stavovi 74–75);
- odbijanje ruskih vlasti da obнове registraciju lokalnog ogranka Sajentološke crkve, pri čemu su odbile najmanje jedanaest zahtjeva za obnovu registracije iz međusobno suprotstavljenih i proizvoljnih razloga (navodna nepotpunost dokumentacije bez naznake o tome koji dokumenti nedostaju; zahtjev za dostavljanje originalne isprave umjesto kopija iako to nije propisano zakonom itd.) (*Church of Scientology of Moscow protiv Rusije*, 2007). U drugom veoma sličnom predmetu, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 11. zbog odbijanja da se obnovi registracija lokalnog ogranka Jehovinih svjedoka (*Jehovah’s Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010);
- odbijanje makedonskih vlasti, nakon stupanja na snagu novog zakona, da zajednici Bektaša (red sufija) potvrde status vjerske zajednice, iako je ta zajednica taj status imala petnaest godina, iz isključivo formalnih razloga, i nakon toga odbijanje novog zahtjeva za registraciju zbog toga što su naziv udruženja i izvori doktrine bili jednaki nazivu i izvorima doktrine jedne druge već registrovane vjerske organizacije, što bi izazvalo zbunjenost među vjernicima (*Bektashi Community i drugi protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2018);
- promjena zakona prema kojoj je određenim vjerskim organizacijama koje su u Mađarskoj već priznate kao „crkve” status degradiran u „udruženja”, što predstavlja znatno niži status s manjim brojem prednosti u pogledu prava i privilegija (*Magyar Keresztény Mennonita Egyház i drugi protiv Mađarske*, 2014).

199. Članom 9. stav 1. Konvencije ne obavezuju se države ugovornice da vjerskim brakovima odobre isti status i iste pravne posljedice kao građanskom braku (*X. protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 18. decembra 1974; *Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 7. jula 1986; *Spetz i drugi protiv Švedske*, Odluka Komisije od 12. oktobra 1994; *Serif protiv Grčke*, 1999, stav 50; *Serife Yiğit protiv Turske* [VV], 2010, stav 102). Štaviše, članom 9. nisu obuhvaćeni različiti modaliteti vjerskih brakova, u smislu da se svaka vjera sama odlučuje za željeni modalitet. Konkretno, na svakoj vjeri je da donese odluku da li će i u kojoj mjeri dozvoliti istospolne zajednice (*Parry protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odl.), 2006). Nije suprotno članu 9. ako država zahtijeva da najave vjenčanja budu objavljene u skladu sa građanskim pravom i da odbije da prizna važenje vjerskog objavljivanja najava vjenčanja u smislu problema koji se tiču zapošljavanja (*Von Pelser protiv Italije*, Odluka Komisije od 9. novembra 1990).

200. Komisija je odbila prigovor državljanina Belgije koji se odnosio na činjenicu da belgijski sistem prema kojem se u poreske svrhe razmatra kumulativni dohodak supružnika ide na štetu bračnih parova; podnositelj predstavke je tvrdio da parovi kojima je vjerski brak sveti sakrament nemaju mogućnosti da izbjegnu negativne poreske posljedice braka životom u vanbračnoj zajednici. Komisija je utvrdila da nije došlo do kršenja prava na slobodu vjeroispovijesti podnositelja predstavke jer je smatrala da je neprirodno uporediti situaciju bračnog para sa situacijom para koji živi u vanbračnoj

zajednici tako da se fokusira, kao što je to činio podnositelj predstavke, isključivo na porez na dohodak a pritom zanemare ostala prava i obaveze supružnika koje nastaju zaključenjem braka, bilo u profesionalnom, bilo u moralnom smislu (*Hubaux protiv Belgije*, Odluka Komisije od 9. maja 1988).

201. Država nije dužna da prizna odluke *vjerskih sudova* u okviru domaćeg pravnog sistema (*Serif protiv Grčke*, 1999, stav 50).

202. Osim toga, pravo na iskazivanje vjeroispovijesti kroz „propovijedanje” ne ide tako daleko da podrazumijeva obavezu država da dozvole *vjeronauku u državnim školama* (*Savez crkava „Riječ života” i drugi protiv Hrvatske*, 2010, stav 57). Ipak, ako država odluči da odobri takvu vrstu privilegije određenim vjerskim zajednicama, ta posebna prava i privilegije ulaze u područje primjene člana 9, tako da će se zabrana diskriminacije propisana članom 14. Konvencije primjenjivati na njih (*ibid.*, stav 58).

203. Osim toga, ako je domaćim pravom sveštenim licima određenih denominacija dozvoljeno zaključenje brakova sa pravnim dejstvom građanskog braka ili odlučivanje u građanskim sporovima (na primjer, u pitanjima porodičnog i nasljednog prava), država ima legitiman interes da preduzima posebne mjere kojima će od prevare zaštititi one osobe na čije pravne odnose može da utiče postupanje vjerskih službenika (*Serif protiv Grčke*, 1999, stav 50).

3. Upotreba uvredljivih izraza za vjersku zajednicu od strane države

204. Upotreba pogrdnih izraza za vjersku zajednicu u zvaničnim dokumentima ili dokumentima koje izdaju javne vlasti može da predstavlja miješanje u prava garantovana članom 9. kada to može da ima negativne posljedice po ostvarivanje prava na slobodu vjeroispovijesti (*Leela Förderkreis e.V. i drugi protiv Njemačke*, 2008, stav 84); *Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia and Frolov protiv Rusije*, 2021, stav 38; *Tonchev i drugi protiv Bugarske*, 2022, stavovi 52–53 i stav 55). Takvo miješanje može da postoji čak i u odsustvu direktnih i dokazanih mjera za sprječavanje manifestovanja vjeroispovijesti kroz bogoslužje ili obrede (*Tonchev i drugi protiv Bugarske*, 2022, stav 53). Član 9. Konvencije ne zabranjuje javnim vlastima da daju kritične izjave o predstavnicima ili članovima vjerskih zajednica. Međutim, kako bi bile spojive sa Konvencijom, takve tvrdnje moraju, prije svega, da budu potkrijepljene dokazima za konkretne radnje koje predstavljaju prijetnju po javni red ili interese drugih; drugo, moraju da izbjegnu dovođenje u sumnju legitimnosti predmetnih uvjerenja; i, na kraju, moraju da ostanu proporcionalne okolnostima slučaja (*Tonchev i drugi protiv Bugarske*, 2022, stav 61).

205. Komisija i Sud su proglasili neprihvatljivim predstavke koje se tiču sljedećih situacija:

- Nadležni domaći sud je odbacio zahtjev udruženja podnositelja predstavke da se njemačkoj saveznoj Vladi zabrani navođenje predmetnog udruženja u vladinoj publikaciji pod nazivom „Takozvane sekte mladih i psihogrupe u Saveznoj Republici Njemačkoj”. Komisija je napomenula da nije došlo do kršenja prava udruženja podnositelja predstavke na iskazivanje vjeroispovijesti jer sporna publikacija nije imala nikakve direktne posljedice na ostvarivanje tog prava. Publikacija je objavljena isključivo u informativne svrhe za širu javnost, naročito jer su domaći sudovi utvrdili da određene aktivnosti udruženja podnositelja predstavke - na primjer, zalaganje da se medicinsko liječenje zamijeni vjerom - opravdavaju upozoravanje javnosti na to udruženje (*Universelles Leben e.V. protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 27. novembra 1996);
- Bavarsko Ministarstvo obrazovanja objavilo je članak u obrazovnom časopisu u kojem je učenike upozorilo na navodne opasnosti sajentologije, a sud je odbio da odobri privremenu zabranu distribucije tog članka. Komisija je smatrala da se sporni članak odnosio uopšteno na sajentologiju kao pokret koji postoji na globalnom nivou, a ne na pojedinačne pripadnike tog pokreta kao što su podnositelji predstavke. Iako su podnositelji predstavke prigovorili na negativan stav njihovih susjeda i lokalnih medija prema njima, nije utvrđena nikakva uzročno-posljedična veza između spornog člana i tih činjenica; u svakom slučaju, uticaji člana

su bili previše indirektni i udaljeni da bi imali ikakav uticaj na njihova prava iz člana 9; stoga, prigovor je bio nespojiv *ratione personae* sa Konvencijom (*Keller protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 4. marta 1998).

- objavljivanje parlamentarnog izvještaja u kojem se Jehovini svjedoci navode među pokretima koji bi se mogli opisati kao „sekte” po osnovu brojnih kriterija, uključujući mentalnu destabilizaciju, pretjerane finansijske zahtjeve, tjelesne povrede, indoktrinaciju djece ili javni red pun predrasuda, i mjera koje, prema udruženju podnositelja predstavke, potiču iz predmetne publikacije. Imajući u vidu da podnositelj predstavke nije pokazao da su predmetne mjere bile direktno povezane sa predmetnim parlamentarnim izvještajem niti da su predstavljale kršenje prava i sloboda garantovanih Konvencijom, Sud je odbacio predstavku iz razloga što podnositelj predstavke nije imao status „žrtve” u smislu člana 34. Konvencije (*Fédération chrétienne des témoins de Jéhovah de France* (odl.), 2001).

206. Međutim, Sud je napomenuo da je njegova sudska praksa nakon citirane odluke u predmetu *Fédération chrétienne des témoins de Jéhovah de France* označila prekretnicu u pogledu da li bi korištenje neljubaznih termina o vjerskoj zajednici moglo, u načelu, da se smatra miješanjem u prava garantovana članom 9. Konvencije (*Tonchev i drugi protiv Bugarske*, 2022, stav 52). Sud je odlučio potvrdno u predmetu u kojem su udruženja podnositelji predstavke koji prihvataju učenja pokreta Bhagwana Shreea Rajneesha (Osho) prigovorila na to što njemačka savezna Vlada i njeni članovi u određenim zvaničnim dokumentima uporno koriste termine poput „sektu”, „sektu mladih”, „psihosektu”, „pseudoreligiju”, „destruktivan vjerski pokret”, „pokret koji manipuliše svojim članovima” itd. kada upućuju na ta učenja. Njemački Savezni ustavni sud presudio je da Vlada ima pravo da koristi većinu predmetnih termina, ali da je korištenje izraza „pseudoreligija” i „destruktivan vjerski pokret” i drugih insinucija o manipulaciji protivustavno. Pretpostavivši da je došlo do miješanja u prava garantovana članom 9, Evropski sud za ljudska prava je zaključio da je miješanje težilo legitimnim ciljevima (javna sigurnost, zaštita javnog reda i prava i sloboda drugih) i da je bilo proporcionalno navedenim ciljevima; stoga, nije utvrđeno nikakvo drugo kršenje ove odredbe. Zaista, pri ispunjavanju dužnosti da informišu javnost o pitanjima od javnog interesa, savezne vlasti su samo htjele da skrenu pažnju građana na fenomen koji su smatrali zabrinjavajućim, odnosno na pojavu velikog broja novih vjerskih pokreta i njihovu privlačnost među mlađim stanovništvom. Jedini cilj vlasti bio je da omogući građanima da, po potrebi, postupaju na osnovu svih činjenica i da izbjegnu upadanje u probleme isključivo zbog neznanja. Osim toga, postupanje Vlade ni na koji način nije spriječilo udruženja podnositelje predstavke u ostvarivanju njihovih prava garantovanih članom 9. Konvencije; štaviše, njemačke vlasti su na kraju prestale da koriste sporne termine na osnovu preporuka iz izvještaja vještaka (*Leela Förderkreis e.V. i drugi protiv Njemačke*, 2008).

207. Sa druge strane, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. u sljedećim okolnostima:

- objavljivanje brošure pod nazivom „Čuvaj se sekta!” od strane jedne od regionalnih vlada u Rusiji, u kojoj se pokret Hare Krišna opisuje kao „totalitaristička sekta” i „destruktivan pokret”, i optužuje za „psihološku manipulaciju” i „zombifikaciju” mladih. Brošura je objavljena u okviru regionalnog programa borbe protiv kriminala koji je bio usmjeren, između ostalog, na „strane misionare” i „netradicionalna vjerska udruženja”. Sud je napomenuo da je predmetni program predstavljao kampanju „protiv sekta” usmjerenu ka isključenju i marginalizaciji novih ili manjinskih vjerskih pokreta; dok su predstavnici „tradicionalnih” vjeroispovijesti pozvani da izraze svoja mišljenja o takvim pokretima, samim pokretima nikada nije pružena šansa da izraze svoje stavove ni da odbrane svoja uvjerenja. S obzirom na navedeno, regionalne vlasti nisu odigrale svoju ulogu kao neutralni i nepristrasni organizatori praktikovanja različitih denominacija i vjera i nisu uspjele da obezbijede poštovanje svih uvjerenja. Što se tiče veoma pogrdnih termina nabijenih emocijama koji su korišteni u brošuri, vlasti nisu pokušale da pokažu da su takvi termini bili opravdani, ni kad je publikacija objavljena niti tokom postupka pred sudom. Na kraju, bilo je izuzetno šokantno što su takve optužbe bile izjednačene sa uvjerenjima organizacije koja je

bila zvanično registrovana i koja je zakonito funkcionisala u Rusiji (*Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia i Frolov protiv Rusije*, 2021, stavovi 41–43);

- širenje cirkularnog pisma i informativnog obavještenja u gradskim školama od strane bugarskih opštinskih vlasti, u kojima su navedene pogrdne i neprijateljske tvrdnje o protestantskoj evangelističkoj vjeroispovijesti i aktivnostima njenih pastora. Iako mjere koje su predmet prigovora nisu direktno ograničile pravo podnosioca predstavke da manifestuju vjeroispovijest, takve mjere su bile odgovorne za negativne posljedice na korištenje prava prema članu 9. među vjernicima predmetnih crkvi. Domaće vlasti su opravdale sporne mjere navođenjem nekih incidenata koji su uključivali neprimjeren prozelitizam, od kojih su neki doveli do prigovora policiji. Ipak, umjesto poštovanja dužnosti u pogledu neutralnosti i nepristrasnosti, šireni dokumenti su sadržali nekvalifikovane negativne tvrdnje, koje su nedozvoljeno opisivale dokazane slučajeve neprimjerenog prozelitizma kao odraza uobičajenih praksi evangelističkih crkvi. Štaviše, izvršili su poređenje sa preovladavajućom pravoslavnom vjerom i iznijeli su primjedbe - povezujući odsustvo poštovanja „nacionalnih svetaca” sa dijelom bugarskog stanovništva - koje bi se mogle tumačiti kao dovođenje u sumnju legitimnosti uvjerenja i praksi predmetnih crkvi. Iako su vlasti pokušale da umanje značaj incidenta i izrazile svoju odlučnost da poštuju slobodu vjeroispovijesti, klevetničke izjave nikada nisu formalno povučene (*Tonchev i drugi protiv Bugarske*, 2022, stav 52).

208. S druge strane, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. i u predmetu u kojem je ženi, koja se bavila meditacijom u okviru vjerskog pokreta Osho i koja je prisilno smještena u psihijatrijsku bolnicu, dijagnostikovana akutna psihoza zbog čega je tamo zadržana 52 dana, a tokom tog perioda su ljekari pokušali da „poprave” njena uvjerenja tako što su ih obezvrjeđivali i podsticali je da kritikuje meditaciju i pokret Osho. Sud je izričito uporedio ovaj predmet sa prethodno citiranim predmetom *Leela Förderkreis e.V. i drugi*, 2008, i pritom istakao veoma veliku zavisnost, ranjivost i nemoć podnositeljice predstavke u odnosu na bolničko osoblje koje je bilo odgovorno i za njenu dijagnozu i njeno dugotrajno zadržavanje u bolnici. Sud je utvrdio da je došlo do miješanja u slobodu vjeroispovijesti podnositeljice predstavke i da to miješanje nije bilo „propisano zakonom” (*Mockuté protiv Litvanije*, 2018, stavovi 107–131).

209. Sud je proglasio neprihvatljivim predstavku koju je podnijela grupa Jehovinih svjedoka i prigovorila da je francuska Vlada prekršila njihovo pravo na slobodu vjeroispovijesti kada je udruženju poznatom pod nazivom „Nacionalni savez udruženja za odbranu porodice i pojedinca” (UNADFI) odobrila status udruženja od javnog interesa, a riječ je o udruženju čiji je cilj „borba protiv kršenja ljudskih prava i osnovnih sloboda” čiji su počiniooci „destruktivne sekte” i koje su podnositelji predstavke optužili da je otvoreno neprijateljski nastrojeno prema njihovoj vjerskoj zajednici. Sud je smatrao da se država ne može smatrati odgovornom za svako postupanje udruženja kojima je po osnovu njihovih statuta dodijelila status tijela od javnog interesa. Činjenica da je takav status odobren ne prenosi nikakva javna ovlaštenja, a Konvencijom je utvrđeno da država ima isključivu odgovornost za takav prenos. Iako su podnositelji predstavke smatrali da su postupanjem UNADFI-ja prekršena njihova prava, te tvrdnje su se morale riješiti primjenom odgovarajućih pravnih lijekova pred nadležnim domaćim sudovima. Sud je konačno utvrdio da podnositelji predstavke ne mogu da tvrde da su „žrtve” navodnog kršenja i da njihovi prigovori prevazilaze njegove nadležnosti *ratione personae* (*Gluchowski i drugi protiv Francuske* (odl.), 1999).

210. Sud je također, u ovom slučaju kao očigledno neosnovan, odbacio prigovor udruženja Hare Krišna koji se odnosio na verbalne napade iznijete tokom intervjua sa pojedincem (pravoslavnim sveštenikom) koji je objavljen na internet stranici Pravoslavni hrišćanin, a time i od strane privatne novinske agencije (*Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia i Frolov protiv Rusije*, 2021, stav 31).

4. Finansijske i poreske mjere

211. Na evropskom nivou ne postoji zajednički standard za finansiranje i oporezivanje crkava i vjerskih zajednica jer su ta pitanja usko vezana za historiju i tradicije svake pojedinačne zemlje. Stoga, države imaju vrlo široko polje slobodne procjene u ovoj sferi (*Alujer Fernández i Caballero García protiv Španije* (odl.), 2001).

212. Vjerska organizacija ne može da se pozove na član 9. Konvencije kako bi zahtijevala poseban poreski status na osnovu slobode vjeroispovijesti (*Association Sivananda de Yoga Vedanta protiv Francuske*, Odluka Komisije od 16. aprila 1998). S obzirom na navedeno, sloboda vjeroispovijesti ne podrazumijeva odobravanje drugačijeg poreskog statusa crkvama ili njihovim članovima u odnosu na druge poreske obveznike (*Alujer Fernández i Caballero García protiv Španije* (odl.), 2001). Osim toga, član 9. se ne može tumačiti kao da se njime odobrava pravo na oslobođanje od poreza u pogledu mjesta korištenih za bogoslužjenje (*Iglesia Bautista „El Salvador” i Ortega Moratilla protiv Španije*, Odluka Komisije od 11. januara 1992). Međutim, ekonomske, finansijske ili fiskalne mjere preduzete protiv vjerskih organizacija mogu ponekad da predstavljaju miješanje u ostvarivanje prava garantovanih članom 9. Konvencije ako se pokaže da se njima stvara stvarna i teška prepreka za ostvarivanje tih prava. Dakle, u određenim okolnostima, pitanja povezana s održavanjem i korištenjem vjerskih objekata, uključujući troškove nastale zbog statusa oporezivanja tih objekata, mogu da imaju velike posljedice na ostvarivanje prava članova vjerskih grupa na iskazivanje vjerskih uvjerenja (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2014, stav 30; *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı protiv Turske*, 2014, stav 41).

213. Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. u sljedećim predmetima:

- oporezivanje pojedinačnih donacija koje je primilo udruženje *Association des Témoins de Jéhovah de France*, a na koje su obračunati zatezna kamata i druge dažbine, što znači da je udruženje podnositelj predstavke bilo obuhvaćeno standardnim sistemom oporezivanja udruženja i da su mu bile uskraćene poreske olakšice predviđene za neka druga udruženja, uključujući vjerska udruženja. Spornom mjerom, koja je obuhvatila sve pojedinačne donacije koje je udruženje podnositelj predstavke primilo a koje su činile 90% resursa udruženja, udruženju su oduzeti njegovi ključni resursi, što ga je spriječilo da svojim pripadnicima garantuje slobodu iskazivanja svojih vjerskih uvjerenja. Sud je smatrao da miješanje koje je predmet prigovora ne ispunjava zahtjev zakonitosti zbog vrlo nejasne formulacije primijenjenog člana Opšteg poreskog zakonika (*Association Les Témoins de Jéhovah protiv Francuske*, 2011; vidjeti također veoma sličan predmet sa istim ishodom, *Église Évangélique Missionnaire i Salaûn protiv Francuske*, 2013);
- oporezivanje pojedinačnih donacija koje su primila dva udruženja za potrebe aumističke zajednice i izgradnju hramova u manastiru zajednice Mandaroma. Prije usklađivanja vrijednosti poreza, ta dva udruženja su raspuštena i sva njihova imovina prenijeta je udruženju s vrlo sličnim ciljevima kako bi ono moglo da nastavi javne aktivnosti predmetne sekte; poreski organi su tada pokrenuli postupak pred nadležnim sudom koji je odobrio poništenje finansijskog prenosa. Sud je potvrdio da je sporna mjera predstavljala miješanje u ostvarivanje prava zaštićenih članom 9. Konvencije jer je bila usmjerena na obrede i mjesto za bogoslužjenje predmetne vjere; Sud je utvrdio da je došlo do kršenja po istom osnovu kao u predmetu *Association Les Témoins de Jéhovah protiv Francuske*, 2011 (*Association Cultuelle du Temple Pyramide protiv Francuske*, 2013; *Association des Chevaliers du Lotus d’Or protiv Francuske*, 2013).

214. S druge strane, Sud je proglasio neprihvatljivim predstavku koja je bila slična prethodno navedenim predstavkama u svemu osim po činjenici da, iako je djelimično ostvarivalo prihode od pojedinačnih donacija, udruženju podnositelju predstavke oporezivanjem nisu oduzeti ključni resursi niti mu je onemogućeno da obavlja svoje vjerske aktivnosti (*Sukyo Mahikari France protiv Francuske* (odl.), 2013, stav 20).

215. Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 14. Konvencije (zabrana diskriminacije) u vezi sa članom 9. u sljedećim predmetima:

- odbijanje da se zajednici Jehovinih svjedoka odobri oslobođanje od poreza jer se prema domaćem pravu takvo oslobođanje može odobriti samo „priznatim vjerskim društvima”; relevantni predmeti su se odnosili na oslobođanje od poreza na nasljedstvo i poklon (*Jehovas Zeugen in Österreich protiv Austrije*, 2012; i godišnji porez na imovinu za objekte koje predmetna zajednica koristi kao mjesta za javno bogosluženje (*Anderlecht Christian Assembly of Jehovah's Witnesses i drugi protiv Belgije*, 2022);
- odbijanje turske Uprave za vjerska pitanja da plati račun za električnu energiju za alevitski vjerski centar u kojem se nalazio cemevi (alevitsko mjesto okupljanja za bogosluženje) iako plaća račune za električnu energiju za džamije, crkve i sinagoge. Ovo odbijanje se zasnivalo na nepriznavanju cemevija kao „mjesta za bogosluženje”, do čega je došlo zbog odbijanja turskih vlasti da priznaju alevizam kao zasebnu vjeru, a ne samo kao ogranak islama. Sud je utvrdio da takvo nejednako postupanje nije imalo objektivno i razumno opravdanje (*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı protiv Turske*, 2014; *İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016).

216. S druge strane, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 14. u vezi s članom 9. u predmetu u kojem su vlasti Ujedinjenog Kraljevstva odbile da za mormonski hram (koji je zatvoren za javnost i dostupan samo mormonima koji su dobili posebnu „preporuku”) odobre potpuno oslobođanje od predviđenih poreza iako je takvo oslobođanje odobreno mormonskim kapelama i „centrima” koji su otvoreni za javnost. Sud je izrazio sumnje u to da li je predmetni spor uopšte obuhvaćen područjem primjene člana 9. Međutim, čak i da je ta odredba primjenjiva, navodno drugačije postupanje imalo je objektivno i razumno opravdanje: zasnivalo se na ideji da je mogućnost pristupa šire javnosti vjerskim obredima korisna za društvo kao cjelinu jer bi pomogla u uklanjanju sumnji i razbijanju predrasuda u multivjerskom društvu. Osim toga, prema Mormonskoj crkvi se nije postupalo drugačije nego prema drugim vjerskim zajednicama, uključujući zvaničnu anglikansku crkvu, na čije privatne kapele se primjenjuje isti poreski zakon kao i na mormonske hramove. Štaviše, kao mjesto za bogosluženje, predmetni hram je ipak plaćao 80% niže cijene (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 2014).

217. Isto tako, organi Konvencije odbacili su prigovore koji su se odnosili na sljedeće situacije:

- odbijanje španskih poreskih organa da oslobode evangelističku protestantsku crkvu od poreza na zemljište na kojem se nalazi njeno mjesto za bogosluženje iako je takva povlastica odobrena rimokatoličkoj crkvi. Komisija je utvrdila da u ovom predmetu nije došlo do vidljive diskriminacije jer je oslobođanje od poreza za rimokatoličku crkvu utvrđeno u sporazumima koji su zaključeni između tužene države i Svete Stolicе, a kojima su obje strane preuzele uzajamne obaveze. S druge strane, s obzirom na to da zajednica podnositeljica predstavke nikada nije tražila zaključenje takvog sporazuma sa državom, ona nije imala iste obaveze prema državi kao rimokatolička crkva (*Iglesia Bautista „El Salvador” i Ortega Moratilla protiv Španije*, Odluka Komisije od 11. januara 1992);
- naplata poreza na dobit od udruženja podnositelja predstavke koje se bavi podučavanjem joge zbog toga što je održavalo kurseve joge u cilju sticanja profita. Osim toga, Komisija je odbacila tvrdnju udruženja podnositelja predstavke da je izložen diskriminaciji u poređenju s vjerskim aktivnostima drugih zajednica, naročito rimokatoličke crkve, kojima je država priznala neprofitni status. Imajući u vidu da udruženje podnositelj predstavke nema status vjerskog udruženja, njegova situacija nije ista, čak ni uporediva sa situacijom vjerskih udruženja (*Association Sivananda de Yoga Vedanta protiv Francuske*, Odluka Komisije od 16. aprila 1998);
- odluka njemačkih vlasti i sudova da upravljanje donacijom koju je podnositelj predstavke, islamsko udruženje, dobio od Stranke demokratskog socijalizma u vrijeme režima bivše

Njemačke Demokratske Republike (NDR) prebaci Agenciji za privatizaciju, i da zaplijeni relevantnu imovinu. Sud je napomenuo da je sprovođenje sporne mjere naloženo u vanrednim okolnostima povezanim s ujedinjenjem Njemačke; konkretno, mjera je sprovedena na osnovu opštih propisa koji su u NDR-u usvojeni u periodu prije ujedinjenja kako bi se provjerilo porijeklo imovine koja pripada političkim partijama i srodnim organizacijama. Nakon što je utvrdio da je sporno miješanje bilo u skladu sa članom 1. Protokola br. 1 (zaštita imovine), Sud je došao do istog zaključka o članu 9. Izrazio je sumnje u postojanje miješanja u ostvarivanje prava na slobodu vjeroispovijesti jer se sporna mjera nije odnosila ni na unutrašnju organizaciju udruženja podnositelja predstavke niti na njegovo zvanično priznavanje od strane države. U svakom slučaju, predmetna mjera je bila propisana zakonom, imala je legitimne ciljeve zaštite javnog morala, prava i sloboda drugih, te nije bila neproporcionalna tim ciljevima (*Islamische Religionsgemeinschaft in Berlin e.V. protiv Njemačke* (odl.), 2002).

218. U nekim evropskim državama postoji *vjerski porez* (crkveni porez, denominacioni porez itd.) koji naplaćuju ili država, koja ga potom prebacuje relevantnim vjerskim organizacijama, ili direktno vjerske organizacije, koje tada mogu da pokrenu postupak naplate pred domaćim sudovima. U drugim državama, poreski obveznici imaju pravo da raspodijele određeni dio svog poreza na dohodak za određenu vjersku organizaciju. Postojanje takvog vjerskog poreza samo po sebi ne otvara pitanja prema članu 9. Konvencije jer je pravo države da naplaćuje takav porez jedno od „legitimnih ciljeva” navedenih u članu 9. stav 2 (*Wasmuth protiv Njemačke*, 2011, stav 55; *Klein i drugi protiv Njemačke*, 2017, stav 89). Štaviše, u članu 1. Protokola br. 1 o zaštiti imovine izričito se spominje pravo države da naplaćuje poreze (*C. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 15. decembra 1983). Ipak, široko polje slobodne procjene koje države imaju po pitanju crkvenog poreza ne znači da se u toj sferi nikada neće pojaviti problemi vezani za slobodu vjeroispovijesti. Suprotno tome, Sud je utvrdio da postoje situacije u kojima bi miješanje u vezi sa sistemom oporezivanja crkava moglo da bude značajno i u kojima bi uspostavljanje ravnoteže između suprotstavljenih interesa moglo da navede Sud da utvrdi da je došlo do kršenja (*Wasmuth protiv Njemačke*, 2011, stav 61).

219. Kada neka crkva naplaćuje doprinose od svojih članova uz pomoć države, to samo po sebi ne predstavlja miješanje u aktivnosti navedene u članu 9. stav 1 („bogoslužjenje, propovijedanje i vršenje vjerskih dužnosti i rituala”). Situacija članova vjerske organizacije u tom pogledu se može uporediti s obavezom plaćanja doprinosa za članstvo u nekom privatnom udruženju u kojem je pojedinac član, a ne može se tumačiti da član 9. pojedincu daje pravo da ostane član crkve, ali da pritom bude oslobođen od pravnih, a naročito finansijskih, obaveza koje proizlaze iz takvog članstva u skladu s autonomnim propisima predmetne crkve (*E. i G.R. protiv Austrije*, Odluka Komisije od 14. maja 1984).

220. Očigledno, prema opštem pravilu, iako država može da naplaćuje crkveni porez ili slični doprinos za crkvu, takva mjera *može da obuhvata samo članstvo predmetne crkve*. Shodno tome, doći će do miješanja u negativni aspekt slobode vjeroispovijesti kada država izazove situaciju u kojoj se pojedinci direktno ili indirektno obavezuju da plaćaju doprinose vjerskoj organizaciji kojoj ne pripadaju (*Klein i drugi protiv Njemačke*, 2017, stav 81).

221. Primjera radi, Sud je zaključio da je došlo do miješanja u predmetu muškarca koji nije pripadao istoj crkvi kao njegova supruga i kojem je naknada poreza umanjena od strane poreskih organa; iznos je direktno umanjen, po osnovu prebijanja, od iznosa posebnog crkvenog poreza koji je njegova žena dugovala. Drugim riječima, na njega su prenijete finansijske obaveze njegove žene prema crkvi kojoj on sam nije pripadao (*Klein i drugi protiv Njemačke*, 2017, stavovi 81–83). Međutim, to miješanje je bilo opravdano za potrebe člana 9. stav 2. Konvencije s obzirom na to da je, prije svega, do spornog miješanja došlo jer je predmetni par dobrovoljno odlučio da podnese zajedničku poresku prijavu i da je, drugo, podnositelj predstavke mogao umjesto toga da izabere dobijanje obavještenja o namirenju. U tim okolnostima, prebijanje je bilo proporcionalno sredstvo koje je država iskoristila za izmirenje poreskih dugovanja tog para.

222. Naplata crkvenog poreza od poreskog obveznika koji nije član crkve za koju se naplaćuje porez može biti opravdana i u izuzetnim slučajevima kada predmetna crkva obavlja određene javne funkcije koje same po sebi nisu vjerske prirode i kada se predmetni porez koristi isključivo za finansiranje navedenih nevjerskih funkcija:

- Komisija je utvrdila da je došlo do kršenja člana 9. Konvencije u predmetu u kojem je podnositelj predstavke, koji je radio u Švedskoj ali tamo zvanično nije imao status „rezidenta”, morao da plati crkveni porez za Švedsku crkvu (luteranska crkva koja je u datom periodu bila državna crkva) kojoj nije pripadao, bez ikakve mogućnosti da od njega bude oslobođen (*Darby protiv Švedske*, Izveštaj Komisije od 9. maja 1989, stavovi 57–60). Međutim, kada je predmet iznjet pred Sud, Sud je odlučio da ga razmotri ne u svjetlu člana 9. već u svjetlu člana 14. Konvencije u vezi sa članom 1. Protokola br. 1 (diskriminacija rezidenata i nerezidenata u ostvarivanju njihovih prava na zaštitu imovine), i utvrdio je da je došlo do kršenja (*Darby protiv Švedske*, 1990, stavovi 34–35);
- Sud je proglasio očigledno neosnovanim prigovor koji je podnio državljanin Švedske koji nije bio član Švedske crkve, ali je ipak morao da plaća „porez na neslaganje” u iznosu od 25% standardnog crkvenog poreza. Sud je napomenuo da je svrha doprinosa koji se zahtijeva od podnosioca predstavke bila finansiranje nevjerskih funkcija koje je Švedska crkva obavljala u interesu cjelokupnog stanovništva, kao što su organizovanje sahrana, staranje o starijim osobama i upravljanje nacionalnim arhitektonskim naslijeđem; osim toga, tih 25% nije predstavljalo proizvoljni iznos već iznos koji je izračunat na osnovu procenta troškova tih aktivnosti u ukupnim troškovima Crkve (*Bruno protiv Švedske* (odl.), 2001; *Lundberg protiv Švedske* (odl.), 2001).

223. Svi citirani predmeti odnosili su se na *fizičke osobe*. Međutim, *komercijalna društva* koja služe isključivo za ostvarivanje profita, čak i ako ih je osnovalo i njima upravlja filozofsko udruženje, ne mogu se pozvati na član 9. kako bi izbjegla plaćanje crkvenog poreza koji se naplaćuje na osnovu zakona koji važi za sva komercijalna društva (*Company X. protiv Švajcarske*, Odluka Komisije od 27. februara 1979; *Kustannus OY Vapaa Ajatteliija AB i drugi protiv Finske*, Odluka Komisije od 15. aprila 1996).

224. Stoga, crkveni porez sam po sebi nije suprotan slobodi vjeroispovijesti kada je domaćim pravom pojedincu omogućeno *da napusti predmetnu crkvu* ako to želi (*Klein i drugi protiv Njemačke*, 2017, stav 113). Ipak, domaće vlasti imaju široko polje slobodne procjene pri utvrđivanju uslova pod kojima se može smatrati da je pojedinac odlučio da napusti određenu vjeru; stoga, one mogu da zahtijevaju jasan i nedvosmislen iskaz pojedinca da to zaista želi (*Gottesmann protiv Švajcarske*, Odluka Komisije od 4. decembra 1984).

225. Organi Konvencije utvrdili su da nije došlo do vidljivog kršenja člana 9 (uzetog zasebno ili u vezi s članom 14. kojim se zabranjuje diskriminacija) u sljedećim predmetima:

- primjena austrijskog sistema plaćanja crkvenih doprinosa na podnositelje predstavke, rimokatolički par, koji su bili dužni da plaćaju redovne doprinose rimokatoličkoj crkvi, a u slučaju neplaćanja, crkva je mogla da pokrene građanski postupak protiv njih radi naplate predmetnih iznosa. Komisija je napomenula da se predmetna obaveza mogla izbjeći ako bi podnositelji predstavke napustili predmetnu crkvu; budući da je zakonom predviđjela tu mogućnost, država je stvorila dovoljne mjere zaštite da podnositeljima predstavke može da garantuje ostvarivanje njihovog prava na slobodu vjeroispovijesti; s druge strane, članom 9. Konvencije, podnositeljima predstavke se ne odobrava nikakvo „pravo” da ostanu pripadnici rimokatoličke crkve, a da pritom budu oslobođeni obaveza koje im ona nameće. Osim toga, činjenica da država omogućava crkvama da postupaju pred građanskim sudovima na isti način kao bilo koja druga pravna ili fizička osoba kako bi osigurala izvršenje obaveze ne otvara pitanja povezana s pravom na zaštitu imovine iz člana 1. Protokola br. 1 (*E. i G.R. protiv Austrije*, Odluka Komisije od 14. maja 1984);

- obaveza koju su švajcarske vlasti nametnule podnositeljima predstavke da retroaktivno plate crkveni porez na ime njihove pripadnosti rimokatoličkoj crkvi za period u kojem, prema njihovim tvrdnjama, oni više nisu bili članovi te crkve. Zapravo, domaće vlasti su priznale njihovo napuštanje crkve samo od trenutka kada je svako od njih izričito i jasno iskazao svoju želju da više ne želi da joj pripada i pritom su tvrdile da sama činjenica da su u poreskim prijavama u polje za vjeroispovijest unijeli samo crticu nije bila dovoljna u tu svrhu (*Gottesmann protiv Švajcarske*, Odluka Komisije od 4. decembra 1984);
- predmet u kojem su četiri podnositelja predstavke prigovorila na činjenicu da su im njemački poreski organi obračunali i naplatili crkvene poreze ili dažbine kumulativno na osnovu iznosa njihovih prihoda i prihoda njihovih supružnika. Dakle, naročito su prigovorili na potrebu za finansijskom pomoći supružnika kako bi mogli da plate posebne crkvene naknade, čime su pripadnici/pripadnice koji žele da ostvare svoju slobodu vjeroispovijesti dovedeni u stanje zavisnosti od njihovih supružnika, kao i na obavezu plaćanja crkvenog poreza koji je bio neopravdano visok jer je u osnovicu za obračun uključen i dohodak supružnika. Sporne poreze i dažbine su obračunale i naplatile pojedinačne crkve, a ne država; stoga, to je bila autonomna aktivnost svake pojedinačne crkve, pa se ona ne može pripisati njemačkoj državi. Štaviše, podnositeljima predstavke je domaćim pravom bilo omogućeno da napuste crkvu (*Klein i drugi protiv Njemačke*, 2017, stavovi 113–118 i 129–134);
- izbor pružen podnositeljima predstavke, grupi španskih evangelističkih protestanata, da izaberu da li žele da raspodijele dio svog poreza na dohodak za finansiranje rimokatoličke crkve ili za finansiranje drugih aktivnosti od javnog interesa, bez mogućnosti da ga raspodijele za svoju crkvu. Sud je napomenuo da vjerska zajednica kojoj podnositelji predstavke pripadaju nije pokušala da zaključi sporazum sa španskom državom koji bi podnositeljima predstavke omogućila da porez koriste na željeni način, iako je u domaćem pravu predviđena takva mogućnost. Posebne fiskalne prednosti odobrene rimokatoličkoj crkvi zasnivale su se na sporazumima koji su zaključeni između tužene države i Svete Stolicе, a kojima su obje strane preuzele uzajamne obaveze, na primjer, crkva je bila dužna da stavi svoje historijsko, umjetničko i dokumentarno naslijeđe na raspolaganje španskom društvu u cjelini (*Alujer Fernández i Caballero García protiv Španije* (odl.), 2001);
- mogućnost italijanskih poreskih obveznika da osam promila svog poreza na dohodak rasporede za državu, rimokatoličku crkvu ili jednu od institucija koje predstavljaju ostalih pet vjeroispovijesti koje su pristale na primanje takve subvencije na osnovu posebnog sporazuma zaključenog sa državom. Suprotno tvrdnjama podnositelja predstavke, Sud je zaključio da je poreskim obveznicima zakonom data mogućnost da se suzdrže od bilo kog takvog izbora, što znači da sporna odredba nije podrazumijevala obavezu iskazivanja vjerskih uvjerenja (*Spampinato protiv Italije* (odl.), 2007);
- domaće zakonodavstvo kojim je članovima svih zakonski priznatih vjerskih zajednica odobreno pravo da dio svog poreza raspodijele svojoj zajednici, ali je utvrđeno i da su određeni godišnji iznosi iz državnog budžeta namijenjeni isključivo nacionalnoj crkvi (Luteranska crkva Islanda) čiji sveštenici imaju status državnih službenika (*Ásatrúarfélagið protiv Islanda* (odl.), 2012).

226. Treba napomenuti da su se navedeni predmeti odnosili ili na konkretan crkveni porez ili na dobrovoljno raspodjeljivanje određenog dijela opšteg poreza koji poreski obveznici plaćaju poreskim organima. Međutim, članom 9. Konvencije se poreskom obvezniku ne odobravaju nikakva prava povezana sa *državnom opštom fiskalnom i budžetskom politikom* kada ne postoji direktna i sljedljiva veza između plaćanja predmetnog iznosa i njegovog kasnijeg korištenja. Shodno tome, Komisija je odbila prigovor kvekeri pacifiste koji je odbio da plaća određeni procenat svog poreza dok ne bude siguran da taj dio neće biti raspodijeljen za finansiranje vojnog sektora. Komisija je zauzela stav da je obaveza plaćanja poreza bila opšta obaveza koja kao takva nije imala nikakav konkretan uticaj na prigovor savjesti; njena neutralnost je dodatno ilustrovana činjenicom da poreski obveznici ne mogu

da utiču na raspodjelu plaćenih poreza niti da odlučuju o toj raspodjeli nakon naplate poreza (*C. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 15. decembra 1983, kako je potvrđeno u *H. i B. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 18. jula 1986). Komisija je donijela isti zaključak u predmetu u kojem je advokat iz Francuske, protivnik abortusa, zahtijevao da mu se prizna pravo da ne plaća dio poreza koji je namijenjen za finansiranje abortusa (*Bouessel du Bourg protiv Francuske*, Odluka Komisije od 18. februara 1993).

227. Komisija je kasnije utvrdila da nije došlo do vidljivog kršenja prava na slobodu vjeroispovijesti ni kada je država budžetska namjenska sredstva prikupljena opštim oporezivanjem upotrijebila za podržavanje određenih vjerskih zajednica ili njihovih vjerskih aktivnosti (*Darby protiv Švedske*, Izvještaj Komisije od 9. maja 1989, stav 56).

228. Kad je riječ o *obaveznom osiguranju i socijalnoj zaštiti*, Komisija je 1960-ih ispitivala nekoliko predstavljeni nizozemskih reformističkih protestanata koji su, pozivajući se na član 9, zahtijevali da im se prizna pravo da ne zaključuju ugovore o različitim vrstama obaveznog osiguranja i da ne moraju da pristupe nekim organima ili mehanizmima koje je uspostavila država. Tvrdili su sljedeće: prije svega, Bog ljudima šalje i blagostanje i nevolje pa je stoga zabranjeno pokušavati da se unaprijed spriječi ili ograniči uticaj potencijalne loše sreće. Drugo, Bog u Bibliji nalaže svim hrišćanima da starijim i bolesnim osobama obezbijede sredstva za život; stoga, preuzevši na sebe tu obavezu i uspostavivši državni sistem starosne penzije, vlasti su prekršile izričiti nalog Boga, a podnositelji predstavke odbijaju da budu povezani s tim grijehom. U toj kategoriji predmeta, Komisija je odbila sljedeće prigovore:

- prigovor trgovca mlijekom na kazne koje su mu izrečene jer je odbio da učestvuje u fondu zdravstvenog osiguranja, što je pravni preduslov za bavljenje stočarstvom; čak i pod pretpostavkom da je došlo do miješanja u ostvarivanje prava garantovanih članom 9, takvo miješanje je bilo „neophodno u demokratskom društvu” zbog zaštite „javnog zdravlja”, a taj cilj bi razumno mogao da podrazumijeva i sprječavanje bolesti stoke (*X. protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 14. decembra 1962);
- prigovor Reformističke crkve i njena dva predstavnika koji su, iako se nisu protivili svim oblicima osiguranja, ipak htjeli da budu oslobođeni obaveze plaćanja doprinosa u penzioni fond. Komisija je napomenula da su prema nizozemskom pravu prigovarači savjesti oslobođeni plaćanja doprinosa direktno u taj fond, ali iznose jednake tim doprinosima plaćaju u obliku poreza. Stoga se u domaćem zakonodavstvu vodilo dovoljno računa o konkretnim interesima Reformističke crkve i nije došlo do vidljivog kršenja člana 9. u tom predmetu (*Reformed Church of X. protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 14. decembra 1962);
- prigovor muškarca koji je tvrdio da je bio izložen diskriminaciji jer je prema nizozemskim zakonima oslobođanje od plaćanja obaveznih doprinosa u penzioni fond (uz obavezu plaćanja jednakih iznosa u formi poreza) bilo predviđeno samo za osobe koje su se iz vjerskih razloga strogo protivile *svim* oblicima osiguranja, što nije bilo istina u slučaju podnositelja predstavke (*X. protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 14. decembra 1965);
- prigovor vlasnika prodavnice koji se protivio *svim* oblicima osiguranja i kojem je izrečena novčana kazna i zaplijenjeno mu je poslovno vozilo jer ga je vozio, a da nije zaključio obavezan ugovor o osiguranju od građanske odgovornosti. Podnositelj predstavke je potvrdio da se na njega moglo primijeniti oslobođanje propisano zakonom, ali je smatrao da je ta mogućnost moralno neprihvatljiva jer bi u svakom slučaju morao da plaća iste iznose u formi poreza. Komisija je zaključila da je miješanje koje je bilo predmet prigovora bilo „neophodno u demokratskom društvu” u svrhu zaštite „prava drugih”, odnosno trećih osoba koje bi mogle biti žrtve potencijalnih nezgoda (*X. protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 31. maj 1967).

229. U nešto bližoj prošlosti, Komisija je također odbacila sličnu predstavku nizozemskog ljekara opšte prakse koji slijedi antropozofska načela, a koji je zahtijevao da mu se prizna pravo da ne pristupi

profesionalnom penzionom fondu koji je propisan zakonom. Komisija je zaključila da se obaveza pristupanja penzionom fondu primjenjuje na sve ljekare opšte prakse na potpuno neutralnoj osnovi i da se ne može reći da je u ikakvoj uskoj vezi s vjeroispoviješću ili uvjerenjima podnositelja predstavke (*V. protiv Nizozemske*, Odluka Komisije od 5. jula 1984).

230. Sud je utvrdio da nije došlo do vidljivog kršenja člana 14. (zabrana diskriminacije) u vezi sa članom 9. u predmetu u kojem je fond zdravstvenog osiguranja zahtijevao od vođa jednog hrišćanskog udruženja „čiji je rad usmjeren na potpuni lični razvoj pojedinca kroz umjetnost i ljepotu” da pristupe opštem sistemu socijalne zaštite zbog toga što su njihove aktivnosti, čije je sve troškove snosilo udruženje, u pravnom smislu bile „plaćene”, a ne „dobrovoljne”. Udruženje podnositelj predstavke smatralo je da je bilo izloženo diskriminaciji ne samo u poređenju s vjerskim službenicima denominacija čije vjerske aktivnosti nisu bile obuhvaćene opštim sistemom socijalne zaštite, nego i u poređenju s drugim volonterima u savezu kojem je udruženje podnositelj predstavke pripadalo. Sud je utvrdio da su prema francuskom pravu monasi i časne sestre obuhvaćeni opštim sistemom socijalne zaštite, ali da imaju mogućnost pristupanja nekom posebnom sistemu; međutim, kada učestvuju u aktivnostima koje nisu dio njihovog vjerskog rada, tada su obuhvaćeni opštim sistemom socijalne zaštite (*Office culturel de Cluny protiv Francuske* (odl.), 2005).

5. Mjere preduzete protiv vjerski inspirisanih političkih partija

231. Članom 9. se ne zabranjuje subvencionisanje političkih partija niti se dodjeljuje pravo na učešće na izborima u svojstvu političke partije (*X, Y. i Z. protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 18. maja 1976).

232. Sud nikada nije smatrao da je osnivanje *političke partije inspirisane načelima neke vjeroispovijesti* jedan od oblika „iskazivanja vjeroispovijesti” koji su zaštićeni članom 9. Konvencije. S druge strane, razmatrao je predstavke koje su takve partije podnijele kako bi prigovorile na mjere koje su države preduzele protiv njih. U ovom smislu, Sud je utvrdio da politička partija može da predlaže promjene zakona ili pravnih i ustavnih struktura države pod dva uslova: prvo, sredstva koja se u tu svrhu koriste moraju da budu zakonita i demokratska i, drugo, predložena promjena mora kao takva da bude spojiva s osnovnim demokratskim načelima. Iz toga slijedi da politička partija čiji lideri podstiču na nasilje ili predlažu politiku koja ne poštuje demokratiju ili ima za cilj uništavanje demokratije i narušavanje prava i sloboda priznatih u demokratiji, ne može da polaže pravo na zaštitu prema Konvenciji od kazni izrečenih po tim osnovama. Pod uslovom da su navedeni uslovi ispunjeni, ne može se smatrati da je politička partija inspirisana moralnim vrijednostima neke vjeroispovijesti automatski neprijateljski nastrojena prema osnovnim načelima demokratije koja su utvrđena u Konvenciji (*Refah Partisi (the Welfare Party) i drugi protiv Turske* [VV], 2003; *Staatkundig Gereformeerde Partij protiv Nizozemske* (odl.), 2012, stav 71). S druge strane, bilo koja država ugovornica može u svojoj nadležnosti legitimno da spriječi primjenu pravila privatnog prava inspirisanih vjerom koja ugrožavaju javni red i demokratske vrijednosti u smislu Konvencije (*Refah Partisi (the Welfare Party) i drugi protiv Turske* [VV], 2003, stav 128).

233. Primjera radi, Sud je utvrdio da:

- nije došlo do kršenja člana 11. Konvencije (sloboda udruživanja) u predmetu u kojem je ugašena turska politička partija a njenim čelnicima je privremeno zabranjeno da vrše slične dužnosti u nekoj drugoj političkoj partiji. Sud je napomenuo da je predmetna partija nastojala da uspostavi politički sistem koji bi se zasnivao na islamskom zakonu (šerijatu) (što ne bi bilo spojivo s demokratijom) i pravni pluralizam u kojem bi bila dozvoljena diskriminacija na osnovu spola predmetnih osoba, kao što su poligamija i privilegije za muškarce u pitanjima razvoda i nasljeđivanja (što bi bilo u suprotnosti sa rodnom ravnopravnošću, jednom od osnovnih vrijednosti zaštićenih Konvencijom) (*Refah Partisi (the Welfare Party) i drugi protiv Turske* [VV], 2003, stav 128);
- neprihvatljiva je po osnovu nespojivosti *ratione materiae* sa Konvencijom predstavka koju je podnijela „globalna islamska politička partija” kako bi prigovorila na zabranu njenih

aktivnosti u Njemačkoj koju su joj izrekli nadležni njemački organi. Sud je smatrao da se ta partija nije mogla pozvati na zaštitu iz člana 9, 10. i 11. u skladu sa članom 17. Konvencije (zabrana zloupotrebe prava) zbog toga što je podsticala na nasilno uništenje Države Izrael i na progon i ubijanje njenog stanovništva (*Hizb Ut-Tahrir i drugi protiv Njemačke* (odl.), 2012);

- neprihvatljiva je kao očigledno neosnovana predstavka koju je podnijela nizozemska reformistička protestantska partija kako bi prigovorila na presudu Vrhovnog suda Nizozemske u kojoj je utvrđeno da država mora da preduzme (neodređene) mjere kojima će zaustaviti praksu te partije da ne prihvata žene u svoje upravljačke organe ili na svoje izborne liste kandidata, a to je praksa koja je motivisana iskrenim uvjerenjem koje se zasniva na određenim odlomcima iz Biblije. Sud je razmatrao predstavku na osnovu članova 9, 10. i 11. Konvencije bez pravljenja razlike među njima. Ostavljajući po strani pitanje da li se partija podnositeljica predstavke može smatrati „žrtvom” prije nego što se zapravo preduzme neka određena mjera protiv nje, Sud je utvrdio da je stav partije o ulozi žena u politici očigledno u suprotnosti s osnovnim vrijednostima Konvencije. Sud je smatrao da nije odlučujuća činjenica što nijedna žena nikada nije izrazila želju da bude kandidatkinja za partiju podnositeljicu predstavke (*Staatkundig Gereformeerde Partij protiv Nizozemske* (odl.), 2012).

B. Negativne obaveze: poštovanje autonomije vjerskih organizacija

1. Načelo autonomije vjerskih organizacija

234. Vjerske zajednice tradicionalno i univerzalno postoje u obliku organizovanih struktura. U predmetima koji se odnose na način organizacije vjerske zajednice, član 9. Konvencije treba da se tumači u svjetlu člana 11. kojim se pravo na udruživanje štiti od svakog neopravdanog miješanja države. Posmatrano iz ovog ugla, pravo vjernika na slobodu vjeroispovijesti obuhvata očekivanje da će zajednici biti dozvoljeno da funkcioniše u miru, bez proizvoljnog miješanja države. *Autonomno postojanje vjerskih zajednica* je neophodno za pluralizam u demokratskom društvu i stoga predstavlja pitanje koje je u samoj suštini zaštite koja se garantuje članom 9. Direktno se tiče ne samo organizacije zajednice kao takve, nego i djelotvornog uživanja prava na slobodu vjeroispovijesti svih njenih aktivnih članova. Da organizacija opstanka zajednice nije zaštićena članom 9. Konvencije, svi drugi aspekti slobode vjeroispovijesti pojedinca postali bi ranjivi (*Hassan i Tchaouch protiv Bugarske* [VV], 2000, stavovi 62. i 91; *Fernández Martínez protiv Španije* [VV], 2014, stav 127). *Unutrašnja struktura* vjerske organizacije i propisi o članstvu u organizaciji moraju se smatrati sredstvima koja tim organizacijama služe za iskazivanje njihovih uvjerenja i održavanje njihovih vjerskih tradicija (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine*, 2007, stav 150).

235. Navedeno načelo autonomije podrazumijeva da država ne može da obaveže vjersku zajednicu da prihvati nove ili da isključi postojeće članove. Vjerska udruženja moraju da imaju potpunu slobodu prilikom izbora načina prihvatanja novih članova i isključivanja postojećih članova (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine*, 2007, stavovi 146. i 150).

236. Prilikom izvršavanja svojih aktivnosti, vjerske zajednice poštuju pravila za koja njihovi sljedbenici često vjeruju da su božanskog porijekla. Vjerski obredi imaju određeno značenje i sveti su za vjernike ako ih održavaju vjerski službenici koji su za njih ovlašćeni u skladu s tim pravilima. Ličnost vjerskih službenika je bez sumnje značajna za svakog člana zajednice. Učešće u opstanku zajednice stoga predstavlja poseban način iskazivanja vjeroispovijesti, koji je zaštićen članom 9. Konvencije (*Hassan i Tchaouch protiv Bugarske* [VV], 2000, stav 62; *Miroļubovs i drugi protiv Latvije*, 2009, stav 80).

237. Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. zbog mjera kojima se uređuje vjerski život grčko-kiparskih državljana pravoslavne vjeroispovijesti čija se enklava nalazi u „Turskoj Republici Sjeverni Kipar”: vlasti nisu odobrile imenovanje sveštenika u predmetnoj regiji iako je za čitavu regiju ostao samo jedan sveštenik (*Kipar protiv Turske* [VV], 2001, stavovi 243–246).

238. Ne može se reći da je kažnjavanje osobe samo zbog toga što je vjerski vođa grupe koja ga dobrovoljno prati - čak i ako to nije priznato od strane države - spojivo sa zahtjevima vjerskog pluralizma u demokratskom društvu (*Serif protiv Grčke*, 1999, stav 51). Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. kada je protiv podnositelja predstavke, grčko-muslimanskog teologa, izrečena osuđujuća presuda zbog „nezakonitog prisvajanja funkcije vjerskog službenika poznate „vjeroispovijesti” i „nošenja odjeće takvog vjerskog službenika u javnosti iako nije imao nikakvo pravo na to”. Zapravo, muslimanski vjernici su izabrali podnositelja predstavke za muftiju u Rodopi bez priznanja države, koja je imenovala drugu osobu na taj položaj. On je zaista učestvovao u nizu vjerskih proslava u svojstvu muftije, ali nikada nije ni pokušao da vrši sudske i upravne funkcije utvrđene u državnom zakonodavstvu o muftijama i drugim vjerskim službenicima „priznatih vjeroispovijesti” (*ibid.*). U sličnom predmetu koji se odnosio na osobu koja je izabrana za muftiju u Ksantiju, Sud je donio isti zaključak i istakao da teorijska mogućnost da bi istovremeno postojanje dvojice muftija mogla da izazove napetosti među lokalnim stanovništvom nije dovoljna da se legitimizuje sporno miješanje, naročito jer upravo državne vlasti imaju obavezu da obezbijede međusobnu toleranciju između dvije suprotstavljene grupe (*Agga protiv Grčke (br. 2)*, 2002; vidjeti također *Agga protiv Grčke (br. 3)*, 2006. i *Agga protiv Grčke (br. 4)*, 2006).

239. Kad je riječ o Vojsci spasa, čija se unutrašnja struktura zasniva na sistemu činova koji je sličan onom u vojsci, kao i na nošenju uniforme, Sud je smatrao da se ta situacija može smatrati legitimnim iskazivanjem vjerskih uvjerenja organizacije. Shodno tome, ne može se ozbiljno tvrditi da to znači da je Vojska spasa narušila integritet ili sigurnost države (*Moscow Branch of the Salvation Army protiv Rusije*, 2006, stav 92). Uopšteno govoreći, korištenje vojnih metafora od strane vjerske organizacije nije samo po sebi dovoljno da opravda ograničavanje njenih aktivnosti (vidjeti, prema članu 10. tumačenom u svjetlu člana 9, *Ibragim Ibragimov i drugi protiv Rusije*, 2018, stav 120).

2. Miješanje države u sukobe unutar ili između vjeroispovijesti

240. Pluralizam, tolerancija i otvorenost su obilježja „demokratskog društva”. Iako se interesi pojedinca ponekad moraju podrediti interesima grupe, demokratija ne znači da mišljenje većine prosto uvijek mora da prevagne: mora se postići ravnoteža kojom se obezbjeđuje pravično i ispravno postupanje prema članovima manjina i izbjegava svaka zloupotreba dominantnog položaja (*Leyla Şahin protiv Turske* [VV], 2005, stav 108). Pluralizam se također zasniva na stvarnom priznavanju i poštovanju različitosti i dinamičnosti kulturnih tradicija, etničkih i kulturnih identiteta, vjerskih uvjerenja i umjetničkih, književnih i društveno-ekonomskih ideja i koncepata. Skladna interakcija osoba i grupa različitih identiteta ključna je za postizanje društvene kohezije. Poštovanje vjerskih različitosti je bez sumnje jedan od najvažnijih izazova današnjice; iz tog razloga, vlasti ne smiju da posmatraju vjersku različitost kao prijetnju, nego kao izvor bogatstva (*Izzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 109).

241. Pluralizam i demokratija također moraju da se zasnivaju na dijalogu i duhu kompromisa koji nužno podrazumijevaju da pojedinci ili grupe pojedinaca čine opravdane ustupke kako bi se održali i promovisali ideali i vrijednosti demokratskog društva (*S.A.S. protiv Francuske* [VV], 2014, stav 128). U demokratskom društvu, u kojem je nekoliko vjeroispovijesti istovremeno prisutno među stanovništvom, mogu biti potrebna ograničenja te slobode kako bi se pomirili interesi različitih grupa i osiguralo poštovanje uvjerenja svih osoba. Međutim, u vršenju tih regulatornih ovlaštenja u predmetnoj sferi i u svom odnosu prema različitim vjeroispovijestima, denominacijama i uvjerenjima, država je dužna da ostane neutralna i nepristrasna. Ovdje je riječ o očuvanju pluralizma i ispravnom funkcioniranju demokratije (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001, stavovi 115–116).

242. Iz tog ugla, Sud je često naglašavao ulogu države kao neutralnog i nepristrasnog organizatora praktikovanja različitih vjeroispovijesti, vjera i uvjerenja, ističući da ta uloga doprinosi javnom redu, vjerskom miru i toleranciji u demokratskom društvu (*Bayatyan protiv Armenije* [VV], 2011, stav 120; *S.A.S. protiv Francuske* [VV], 2014, stav 127). To se odnosi na odnos između vjernika i nevjernika, kao

i na odnos među pripadnicima različitih vjeroispovijesti, vjera i uvjerenja (*Lautsi i drugi protiv Italije* [VV], 2011, stav 60).

243. Ne može da se smatra da je vjerovatno da će ta dužnost neutralnosti umanjiti ulogu vjere ili crkve s kojom se stanovništvo određene države historijski i kulturno povezuje (*Članovi zajednice Gldani Jehovinih svjedoka i drugi protiv Gruzije*, 2007, stav 132). Zaista, odluka o tome da li da se nastavi tradicija su, u načelu, u granicama polja slobodne procjene tužene države. Sud mora da uzme u obzir i veliku raznolikost država koje čine Evropu, naročito u sferi kulturnog i historijskog razvoja. Međutim, pozivanje na tradiciju ne može da oslobodi državu ugovornicu od obaveze poštovanja prava i sloboda sadržanih u Konvenciji i njenim Protokolima (*Lautsi i drugi protiv Italije* [VV], 2011, stav 68). Shodno tome, Sud nije mogao da prihvati da postojanje vjeroispovijesti kojoj veći dio stanovništva pripada, ili bilo koja navodna napetost između većinske vjeroispovijesti i vjernika manjinske vjeroispovijesti, ili protivljenje autoritetu većinske vjeroispovijesti, može da predstavlja objektivno i razumno opravdanje za kršenje prava garantovanih prema članu 9. - na primjer, kroz odbijanje da se vjerskom udruženju odobri priznavanje države (*Ancient Baltic religious association „Romuva” protiv Litvanije*, 2021, stav 145).

244. Dužnost neutralnosti i nepristrasnosti države nespojiva je s bilo kakvim poljem slobodne procjene države pri utvrđivanju legitimnosti vjerskih uvjerenja ili sredstava korištenih za iskazivanje tih uvjerenja (*Manoussakis i drugi protiv Grčke*, 1996, stav 47; *Bayatyan protiv Armenije* [VV], 2011, stav 120; *Ancient Baltic religious association „Romuva” protiv Litvanije*, 2021, stavovi 125. i 140). Slično tome, kada je u domaćem pravu propisano da je ostvarivanje prava na slobodu vjeroispovijesti ili nekog njegovog aspekta podložno sistemu prethodnog odobravanja, učešće u postupku dodjele odobrenja priznatog crkvenog organa, naročito organa koji pripada drugoj denominaciji, hijerarhiji ili vjeri, ne može se pomiriti sa zahtjevima člana 9. stav 2 (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001, stavovi 117. i 123.; *Vergos protiv Grčke*, 2004, stav 34; *Ancient Baltic religious association „Romuva” protiv Litvanije*, 2021, stav 144).

245. Dužnost neutralnosti sprječava državu, uključujući domaće sudove, da odlučuje o pitanju vjerske pripadnosti pojedinca ili grupe jer je to isključiva odgovornost vrhovnih duhovnih organa predmetne vjerske zajednice (*Miroļubovs i drugi protiv Latvije*, 2009, stavovi 89–90; *İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 121; *Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses in the NKR protiv Armenije*, 2022, stav 76). Drugim riječima, država pojedincima ni grupama ne može proizvoljno i protiv njihove volje da „nametne” ili „promijeniti” pripadnost određenoj vjeroispovijesti. Samo izuzetno ubjedljivi i uvjerljivi razlozi potencijalno mogu da opravdaju intervenciju države (*İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016, stav 110). Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. u sljedećim predmetima:

- odluka koju je donijela latvijska Uprava za vjerska pitanja u kontekstu oštrog spora u lokalnoj zajednici pravoslavnih starovjernika (pripadnika ruske starovjerske pravoslavne crkve); u odluci, koja je donijeta na osnovu dva mišljenja vještaka koji nisu bili pravoslavni starovjernici, navedeno je da su podnositelji predstavke *ipso facto* promijenili denominaciju kada su se pričestili kod jednog sveštenika Ruske pravoslavne crkve. Sprovođenje te odluke dovelo je do izbacivanja podnositelja predstavke iz njihovog mjesta za bogosluženje (*Miroļubovs i drugi protiv Latvije*, 2009, stavovi 33–36. i 88–89);
- nemogućnost podnositelja predstavke da mu se na ličnoj karti stavka „islam” zamijeni riječju „alevizam” jer je državni organ odgovoran za pitanja povezana s muslimanskom vjeroispoviješću smatrao da je alevitska vjeroispovijest samo ogranak islama (*Sinan Işık protiv Turske*, 2010, stavovi 45–46);
- odbijanje da se registruje vjerska organizacija i da se ona zvanično prizna, na osnovu mišljenja vještaka u kojem se, između ostalog, navodi da organizacija ne može da tvrdi da je „hrišćanska” jer ne prihvata Nikejski simbol vjere (*Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses in the NKR protiv Armenije*, 2022, stavovi 75–76).

246. Osim toga, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. uzetog zasebno i u vezi sa članom 14. Konvencije kada je turska Vlada odbacila zahtjev grupe sljedbenika alevitske vjere u kojem se tražilo da se prema toj grupi postupa na isti način kao prema pripadnicima sunitskog ogranka islama. Konkretno je zatražila da se alevitskoj zajednici obezbijedi pružanje vjerskih obreda kao javne službe; da se cemevijima (mjestima na kojim Aleviti vrše svoj vjerski obred, džem) dodijeli status mjesta za bogoslužnje; da se alevitskim vjerskim vođama prizna status državnih službenika; i da se njihovoj zajednici stave na raspolaganje državne subvencije. To odbacivanje se uglavnom zasnivalo na odbijanju da se alevitska denominacija prihvati kao zasebna vjeroispovijest ili kult (i njenog neprekidnog zvaničnog klasifikovanja kao jednog od sufijskih redova koji su zabranjeni 1920-ih). Sud je zauzeo stav da su vlasti prekršile svoju obavezu neutralnosti i nepristrasnosti odbijanjem da uzmu u obzir posebna obilježja alevizma. Razmirice unutar alevitske zajednice o osnovnim pravilima koja se tiču njihovih uvjerenja i zahtjeva ne mijenjaju činjenicu da je alevizam vjerska zajednica koja ima duboke korijene u turskoj historiji i kulturi, kao i da ima prava zaštićena članom 9. Konvencije. Osim odbijanja priznavanja cemevija kao mjesta za bogoslužnje, nepostojanje jasnog pravnog okvira kojim je uređeno postupanje prema nepriznatim vjerskim manjinama (kao što je alevitska vjera) izazvalo je brojne pravne, organizacione i finansijske probleme povezane sa mogućnošću izgradnje mjesta za bogoslužnje, primanja donacija ili subvencija, postupanja pred sudom u svoje ime itd., što znači da su turske vlasti stoga izašle van okvira svog širokog polja slobodne procjene. Sud je također utvrdio da su podnositelji predstavke bili izloženi diskriminaciji u poređenju sa sljedbenicima većinskog sunitskog ogranka islama koji su mogli da iskoriste navedena prava i usluge (*İzzettin Doğan i drugi protiv Turske* [VV], 2016).

247. Slično tome, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 11. tumačenog u svjetlu člana 9. Konvencije kada su makedonske vlasti odbile da registruju red bektaških sufija, kojem je pravni subjektivitet priznat već petnaest godina, jer su se njihovi izvori doktrine i osnovna načela podudarala s onima cjelokupne islamske zajednice (*Bektashi Community i drugi protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2018).

248. Postupanje države kojim se prednost daje jednom vođi podijeljene vjerske zajednice ili čija je svrha prisilno *ujedinjenje zajednice pod jedinstvenim vođstvom* protiv njene želje isto tako predstavlja miješanje u slobodu vjeroispovijesti. Tačno je da su u nekim državama nezavisnost i jedinstvo historijski prevladavajuće crkve pitanja od najvećeg značaja za društvo u cjelini (*Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2017). Međutim, u demokratskim društvima, država ne mora da preduzima mjere za promovisanje jednog tumačenja vjeroispovijesti na štetu drugih ili za prisiljavanje podijeljene vjerske zajednice ili jednog njenog dijela da se ujedini pod jedinstvenim vođstvom (*Hassan i Tchaouch protiv Bugarske* [VV], 2000, stav 78; *Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001, stav 117). Kada se grupa vjernika i/ili vjerskih službenika odvoji od zajednice kojoj je prethodno pripadala ili čak odluči da promijeni denominaciju, riječ je o kolektivnom ostvarivanju prava na „slobodu promjene vjere ili uvjerenja”, što je izričito garantovano članom 9. stav 1. Konvencije (*Miroļubovs i drugi protiv Latvije*, 2009, stav 93). Shodno tome, domaće vlasti ne mogu da obavežu vjernike da se pridržavaju svojih načela u okviru već priznate ili registrovane organizacije zbog toga što vlasti smatraju da su njihova uvjerenja jednaka uvjerenjima te organizacije (*Genov protiv Bugarske*, 2017, stav 46). Uloga državnih vlasti nije da ukloni uzrok napetosti kroz ukidanje pluralizma, već da obezbijedi da se suprotstavljene grupe međusobno tolerišu, čak i kada obje potiču iz iste grupe (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001, stav 123).

249. Zbog svoje uloge vrhovnog jemca vjerskog pluralizma, država ponekad mora da bude posrednik između suprotstavljenih strana; neutralno *posredovanje* između grupa vjernika ne bi u načelu predstavljalo miješanje države u prava vjernika iz člana 9. Konvencije, iako državne vlasti moraju da budu veoma pažljive u ovom izuzetno osjetljivom području (*Supreme Holy Council of the Muslim Community protiv Bugarske*, 2004, stav 80). U svakom slučaju, bilo koje odluke koje donose državne

vlasti u ovoj sferi moraju da se zasnivaju na prihvatljivoj ocjeni relevantnih činjenica (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine*, 2007, stav 138).

250. Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. Konvencije u sljedećim predmetima:

- odbijanje moldavskih vlasti da pravno priznaju Crkvu besarabijske mitropolije, autonomnu pravoslavnu crkvu koja djeluje pod nadležnošću Bukureštanske patrijaršije (rumunske pravoslavne crkve), zbog toga što bi tim priznavanjem bili ugroženi interesi Mitropolitske crkve Moldavije, koja je u nadležnosti Moskovske patrijaršije (ruske pravoslavne crkve) a koju je Vlada već priznala. Imajući u vidu da je odbila da prizna crkvu podnositeljicu predstavke zbog toga što je riječ o „raskolničkoj grupi” koja se otcijepila od Ruske crkve i da je navela da pripadnici crkve podnositeljice predstavke mogu da iskažu svoju vjeroispovijest u okviru druge pravoslavne crkve koju je država priznala, moldavska Vlada nije ispunila svoju dužnost neutralnosti i nepristrasnosti (*Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije*, 2001);
- proizvoljno odbijanje ukrajinskih vlasti da priznaju i registruju promjene statuta pravoslavne parohije, koje su donijeli njeni članovi na plenarnoj skupštini i prema kojima ta parohija prelazi iz nadležnosti Ruske pravoslavne crkve (Moskovska patrijaršija) u nadležnost Ukrajinske pravoslavne crkve (Kijevska patrijaršija). Jedan od glavnih aspekata proizvoljnosti u ovom predmetu je činjenica da su ukrajinske vlasti i sudovi u potpunosti zanemarili unutrašnju organizaciju parohije kako je utvrđeno u njenim statutima, pod „parohijanima” su smatrali osobe koje prema statutima nisu imale status parohijana i zaključili da je predmetna plenarna skupština bila nelegitimna jer joj nisu prisustvovala takve osobe. Budući da domaći sudovi nisu ispravili proizvoljno postupanje upravnih vlasti, Sud je zaključio da je došlo do kršenja člana 9. Konvencije u vezi s članom 6. stav 1. i članom 11 (*Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine*, 2007).

251. Predmet *Mirojubovs i drugi protiv Latvije*, 2009, odnosio se na miješanje države u spor koji je unosi razdor u jednoj vjerskoj zajednici. Međutim, država ponekad može da bude uključena u spor unutar određene denominacije čijem nastanku je sama doprinijela. U tom pogledu, treba spomenuti tri presude Suda u tri slična predmeta protiv Bugarske. Svi ovi predmeti moraju da se razmatraju u konkretnom historijskom i političkom kontekstu predmetne zemlje, koja je 1989. godine započela brzi postupak prelaska iz komunističkog totalitarnog sistema u demokratiju. Nakon 1989. godine, bugarska država je primjenjivala politiku miješanja u unutrašnje funkcionisanje dvije najveće vjerske zajednice u zemlji, odnosno pravoslavne i muslimanske vjerske zajednice. Vlada je prvo pokušala da obezbijedi smjenu vođa obje vjerske organizacije zbog njihove navodne saradnje sa starim komunističkim sistemom; takva politika je odmah izazvala podjelu u obje vjerske zajednice. Posljedično, svaka nova vlada izabrana nakon nekoliko uzastopnih opštih izbora donosila je mjere kojima je pokušala da ujedini te dvije zajednice pod jedinstvenim vođstvom vjerskih dužnosnika lojalnih partiji na vlasti i da pritom spriječi aktivno djelovanje vođa suprotstavljene grupe. Osim toga, uobičajena praksa bugarskih državnih organa podrazumijevala je tumačenje da je Zakonom o vjerskim denominacijama zabranjeno djelovanje dvije paralelne organizacije koje pripadaju istoj denominaciji i propisano jedinstveno vođstvo za svaku denominaciju, pri čemu država priznaje samo jedno takvo vođstvo (za opšti sažetak situacije vidjeti *Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) i drugi protiv Bugarske*, 2009, stavovi 68. i 127).

252. U ovom kontekstu, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. Konvencije u sva tri predmeta, kao što slijedi:

- miješanje bugarske Vlade u izbor vođa muslimanske zajednice kada je, bez razloga ili obrazloženja, priznala vođe partije koja je suprotstavljena podnositeljima predstavke kao jedine legitimne predstavnike čitave zajednice. Iako je Vrhovni sud Bugarske presudio da Vijeće ministara mora da razmotri zahtjev za registraciju koji je podnio prvi podnositelj predstavke, Vlada je odbila da postupi po tom nalogu. Sud je zaključio da sporno miješanje

nije bilo „propisano zakonom” jer je bilo proizvoljno i zasnivalo se na pravnim odredbama koje izvršnoj vlasti daju neograničeno polje slobodne procjene (*Hassan i Tchaouch protiv Bugarske* [VV], 2000);

- činjenica da su domaće vlasti organizovale konferenciju za ujedinjenje bugarskih muslimana kako bi okončale prethodno navedenu podjelu i da su veoma aktivno učestvovala u pripremi i vođenju konferencije, naročito u pogledu izbora učesnika. Podnositelj predstavke u ovom predmetu bilo je Vrhovno sveto vijeće muslimanske zajednice koje je bilo stranka nasuprot stranci g. Hasana i g. Chausha, a koje je odbilo da prizna legitimnost predmetne konferencije. Bugarske vlasti su u ovom predmetu vršile pritisak na podijeljenu muslimansku zajednicu kako bi je prisilile da prihvati jedinstveno vođstvo umjesto da samo prihvate da su pokušaji ujedinjenja bili neuspješni i da, prema potrebi, nastave da postupaju u svojstvu posrednika između dvije stranke u duhu dijaloga. Sud je utvrdio da je sporno miješanje bilo „propisano zakonom” i da je težilo legitimnom cilju, ali da je bilo neproporcionalno tom cilju (*Supreme Holy Council of the Muslim Community protiv Bugarske*, 2004);
- Miješanje države u spor koji je razdirao Bugarsku pravoslavnu crkvu i kojem je sama Vlada direktno doprinijela 1992. godine kada je proglasila nevažećim izbor patrijarha Maksima na čelo crkve i umjesto njega imenovala privremeno vođstvo (takozvani „alternativni sinod”). Uzimajući u obzir posebne okolnosti slučaja, Sud je odbacio argument Vlade da su članovi „alternativnog sinoda” i njegovi pripadnici imali slobodu da osnuju i registruju svoju crkvu uz crkvu koju predvodi patrijarh Maksim. Spor se zapravo nije odnosio na odbijanje priznavanja vjerske organizacije, nego na miješanje države u unutrašnje poslove zajednice podijeljene između dvije hijerarhije, pri čemu je svaka strana smatrala onu drugu nekanonskom na osnovu argumenata koji, na prvi pogled, nisu bili ni izmišljeni ni nerazumni. Bugarska država je prekršila svoju obavezu neutralnosti jer je pomogla jednoj od strana u sporu da stekne isključivo pravo na zastupanje cjelokupne pravoslavne zajednice i upravljanje njenim poslovima, spriječila aktivno djelovanje suprotstavljene strane i poslala policijske snage da izbace pripadnike sinoda podnositelja predstavke iz mjesta za bogoslužjenje koja su zauzeli (*Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) i drugi protiv Bugarske*, 2009; vidjeti također *Sotirov i drugi protiv Bugarske* (odl.), 2011).

253. S druge strane, Sud je utvrdio da nije došlo do vidljivog kršenja člana 9 (uzetog zasebno ili u vezi s članom 14. Konvencije) u predmetu koji se odnosio na navodno neuspješno sprovođenje pravosnažne presude kojom je grčko-katoličkoj parohiji dozvoljen pristup groblju koje je dijelila sa pravoslavnom parohijom u kontekstu promjene denominacije bivšeg pravoslavnog sveštenika i nekih parohijanina koji su prešli u grčko-katoličku crkvu. Sud je napomenuo da su vlasti preduzele odgovarajuće i razumne mjere kako bi smirile spor (uključujući dodjelu sredstava za izgradnju nove grčko-katoličke crkve i novog groblja). Što se tiče sporne presude, parohija podnositeljica predstavke nije postupala marljivo prilikom obezbjeđivanja ispravnog sprovođenja presude (*Greek Catholic Parish of Pesceana i drugi protiv Rumunije* (odl.), 2015, stav 43).

254. Miješanje države u spor između više denominacija ili unutar jedne denominacije mora da se razlikuje od puke činjenice da domaće vlasti *donose neizbežne sekularne zaključke* iz postojećeg vjerskog spora čijem nastajanju same nisu doprinijele i u kojem nisu učestvovala (*Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. protiv Njemačke* (odl.), 2007; *Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien protiv Austrije*, Odluka Komisije od 30. novembra 1994). Primjera radi, Sud je proglasio neprihvatljivim kao očigledno neosnovan prigovor grčke pravoslavne zajednice koji se odnosio na obavezu da državi vrati crkvu koja joj je stavljena na raspolaganje prije više od 150 godina. Kralj Ludvig I od Bavarske je 1828. godine stavio tu zgradu na raspolaganje „grčkoj vjerskoj zajednici, pri čemu ona ostaje u državnom vlasništvu”. Međutim, predmetna zajednica je 1970-ih raskinula odnose s lokalnom mitropolijom Carigradske patrijaršije, kojoj je do tada pripadala, i prešla pod nadležnost „Prave pravoslavne crkve”. Nakon niza tužbi države Bavarske, njemački sudovi su odlučili da je odobrenje iz 1828. godine da se zgrada stavi na

raspolaganje toj zajednici opozvano i da zgrada crkve mora da se vrati u državno vlasništvo kako bi država mogla da je prenese mitropoliji. Sudovi su smatrali da zajednica podnositeljica predstavke više ne koristi predmetnu zgradu na način na koji je to namijenio prvobitni donator (kralj Ludvig I), koji je crkvu htio da stavi na raspolaganje zaista reprezentativnoj lokalnoj grčkoj pravoslavnoj zajednici koja je u zajedništvu sa Grčkom pravoslavnom crkvom i Carigradskom patrijaršijom; međutim, zajednica podnositeljica predstavke više nije ispunjavala te uslove. Uzimajući u obzir argumente domaćih sudova, Sud je utvrdio da nije došlo do vidljivog miješanja domaćih vlasti u spor unutar jedne vjeroispovijesti, kao ni do kršenja načela neutralnosti države (*Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. protiv Njemačke* (odl.), 2007).

255. *Pravo na korištenje vjerskog objekta* bilo je centralno pitanje i u predmetu *Miroļubovs i drugi protiv Latvije*, 2009, u kojem su podnositelji predstavke, pripadnici starovjerske pravoslavne crkve Latvije, izgubili pravo na korištenje crkve u korist protivničke grupe nakon što je Uprava za vjerska pitanja odlučila da su *de facto* promijenili denominaciju i da više ne mogu legitimno da predstavljaju predmetnu vjersku zajednicu. Kada je zaključio da je došlo do kršenja člana 9. Konvencije, Sud je pažljivo istakao razliku između tog predmeta i predmeta *Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. protiv Njemačke* (odl.), 2007; naglasio je da su se latvijske vlasti zaista miješale u vjerski spor umjesto da su se ograničile na donošenje pravnih zaključaka na sekularnom nivou (*Miroļubovs i drugi protiv Latvije*, 2009, stav 94).

3. Sporovi između vjerskih organizacija i njihovih članova (vjernika i vjerskih službenika)

256. Države nisu dužne da obavežu vjerske zajednice koje su pod njihovom nadležnošću da one obezbijede slobodu vjeroispovijesti i izražavanja za predmetne vjernike i vjerske službenike (*X. protiv Danske*, Odluka Komisije od 8. marta 1976). Naime, zajednička osobina mnogih vjeroispovijesti je da one same određuju doktrinarne standarde ponašanja kojih se njihovi sljedbenici moraju pridržavati u privatnom životu (*Jehovah's Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010, stav 118). Shodno tome, članom 9. nije garantovano nikakvo pravo na disidentstvo u okviru vjerske organizacije. Poštovanje autonomije vjerskih zajednica koje država priznaje konkretno podrazumijeva da bi država trebala da uvaži pravo takvih zajednica da disidentske pokrete koji nastanu unutar njih, a koji bi mogli da budu prijetnja njihovoj koheziji, ugledu ili jedinstvu, riješe u skladu sa svojim pravilima i interesima. Stoga, nije zadatak domaćih vlasti da djeluju kao arbitar između vjerskih zajednica i različitih disidentskih grupa koje postoje ili bi mogle da nastanu unutar njih (*Sindicatul „Păstorul cel Bun” protiv Rumunije* [VV], 2013, stav 165; *Fernández Martínez protiv Španije* [VV], 2014, stav 128). Slično tome, članom 9. se vjernicima ne garantuje pravo da izaberu vjerske vođe svoje zajednice, kao ni da se suprotstavljaju odlukama vjerske organizacije u pogledu izbora ili imenovanja službenika (*Kohn protiv Njemačke* (odl.), 2000; *Sotirov i drugi protiv Bugarske* (odl.), 2011). Kada dođe do neslaganja o određenoj doktrini ili organizaciji između vjerske zajednice i jednog od njenih članova, sloboda vjeroispovijesti tog člana ostvaruje se u formi slobode da napusti predmetnu zajednicu (*X. protiv Danske*, Odluka Komisije od 8. marta 1976; *Miroļubovs i drugi protiv Latvije*, 2009, stav 80).

257. Ipak, član 9. stav 1. se ne može tumačiti kao da pojedincu odobrava bilo kakvo „pravo” da prisili crkvu da „poništi” krštenje ili svetu potvrdu primljenu u djetinjstvu (*X. protiv Islanda*, Odluka Komisije od 6. februara 1967).

258. Organi Konvencije proglasili su neprihvatljivim predstavke koje su se odnosile na sljedeće predmete:

- odluka danskog Ministarstva za crkve da pokrene disciplinske postupke protiv vjerskog službenika Danske nacionalne (luteranske) crkve koji je zahtijevao ispunjenje dodatnog uslova da bi krstio djecu iako u crkvi taj uslov nije obavezan (*X. protiv Danske*, Odluka Komisije od 8. marta 1976);

- odluka biskupske skupštine tadašnje Švedske nacionalne (luteranske) crkve, koju je potvrdila i Vlada, da proglasi podnositelja predstavke neprikladnim za mjesto vikara jer se protivio zaredivanju žena i nije iskazao spremnost na saradnju sa sveštenicima (*Karlsson protiv Švedske*, Odluka Komisije od 8. septembra 1988);
- podnositelj predstavke, sveštenik u Engleskoj crkvi, koji je prigovorio na odluku sinoda Crkve o zaredivanju žena (*Williamson protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 17. maja 1995);
- odluka Odbora za zaključenje brakova Pentekostnog pokreta da ukine pravo podnositelja predstavke na održavanje ceremonije vjenčanja koji priznaje država zbog toga što više ne pripadaju predmetnom pokretu (*Spetz i drugi protiv Švedske*, Odluka Komisije od 12. oktobra 1994);
- bivši član Upravnog savjeta jevrejske zajednice u Hanoveru koji je prigovorio na to što su njemački sudovi sproveli odluku arbitražnog suda Centralnog jevrejskog konzistorijuma Njemačke u kojoj je navedeno da je izgubio položaj i naloženo je da bude izbačen iz prostorija predmetne zajednice; u tom predmetu nije došlo do miješanja države jer se država ograničila na sprovođenje sporne odluke, a da pritom nije ispitivala njenu osnovanost, čime je poštovala autonomiju jevrejske zajednice (*Kohn protiv Njemačke* (odl.), 2000).

4. Sporovi između vjerskih organizacija i njihovih zaposlenih

259. Zbog svoje autonomije, vjerske zajednice mogu da zahtijevaju određeni stepen lojalnosti od osoba koje rade za njih ili ih zastupaju. Naime, zajednička osobina mnogih vjeroispovijesti je da one same određuju doktrinarne standarde ponašanja kojih se njihovi sljedbenici moraju pridržavati u privatnom životu (*Jehovah's Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije*, 2010, stav 118). Priroda radnog mjesta tih osoba predstavlja važan element koji se mora uzeti u obzir pri ocjenjivanju proporcionalnosti restriktivne mjere koju preduzima država ili predmetna vjerska organizacija. Tačnije, *specifična misija* dodijeljena predmetnoj osobi u vjerskoj organizaciji predstavlja važan faktor u utvrđivanju da li toj osobi treba nametnuti *veću dužnost lojalnosti* (*Fernández Martínez protiv Španije* [VV], 2014, stav 131). Pritom, poseban značaj treba dati pitanju u koliko bliskoj vezi su aktivnosti podnositelja predstavke i načelna misija predmetne vjerske organizacije (*Schüth protiv Njemačke*, 2010, stav 69).

260. Kad je konkretno riječ o *vjeroučiteljima*, nije nerazumno ako crkva ili vjerska zajednica od njih očekuje određeni stepen lojalnosti s obzirom na to da se mogu smatrati njihovim predstavnicima. Postojanje neslaganja između ideja koje se moraju podučavati i ličnih uvjerenja učitelja može da dovede u pitanje kredibilitet ako se učitelj aktivno i javno zalaže protiv predmetnih ideja. Za potrebe vjerodostojnosti, razumno je prihvatiti da vjeronauku mora da podučava osoba čiji način života i javne izjave nisu očigledno u suprotnosti sa predmetnom vjeroispoviješću, naročito kada vjeroispovijest treba da upravlja privatnim životom i ličnim uvjerenjima njenih sljedbenika (*Fernández Martínez protiv Španije* [VV], 2014, stavovi 137–138).

261. Osim toga, kada vjerska zajednica samo tvrdi da postoji stvarna ili moguća prijetnja po njenu autonomiju, to nije adekvatno opravdanje za miješanje u suprotstavljena prava njenih zaposlenih, koja su također zaštićena Konvencijom (naročito članovima 8, 9, 10. i 11). Pored toga, predmetna vjerska zajednica mora da dokaže i da je, u svjetlu okolnosti pojedinačnog slučaja, navodni rizik vjerovatan i značajan, i da sporno miješanje u prava na poštovanje privatnog života ne nadilazi ono što je nužno za uklanjanje tog rizika niti služi bilo kojoj drugoj svrsi koja nije povezana s ostvarenjem autonomije vjerske zajednice. Također, ne smije da utiče ni na suštinu predmetnog prava. Stoga, kada je Sud pozvan da odluči o sukobu prava vjerske zajednice na autonomiju i suprotstavljenog prava neke druge osobe koje je također zaštićeno Konvencijom, domaći sudovi moraju detaljno da ispituju okolnosti slučaja i da detaljno odmjere relevantne suprotstavljene interese. Država mora da garantuje ostvarivanje oba prava, a ako zaštita jednog dovodi do miješanja u drugo, ona mora da izabere

prikladno sredstvo kojim će obezbijediti da je to miješanje proporcionalno cilju kojem se teži. Država ima široko polje slobodne procjene u tim pitanjima (*Fernández Martínez protiv Španije* [VV], 2014, stavovi 123. i 132).

262. Pri navedenom odmjeravanju, oba prava treba u jednakoj mjeri da se razmotre: ishod predstavke u načelu ne bi trebao da se razlikuje zavisno od toga da li ju je na osnovu člana 9. Sudu podnijela vjerska organizacija koja tvrdi da je žrtva kršenja prava na autonomiju ili je podnijeta na osnovu nekog drugog člana koji garantuje suprotstavljeno pravo druge strane u sporu (*Sindicatul „Păstorul cel Bun” protiv Rumunije* [VV], 2013, stav 160).

263. Prema Konvenciji, poslodavac čiji etos se zasniva na vjeroispovijesti ili filozofskom uvjerenju može svojim zaposlenima da nametne određene dužnosti lojalnosti. Međutim, odluka o otkazu zbog kršenja te dužnosti ne može se samo podvrgnuti, na osnovu prava poslodavca na autonomiju, ograničenom sudskom preispitivanju nadležnog domaćeg suda za radne sporove, a da se pritom ne uzme u obzir priroda predmetnog radnog mjesta i na odgovarajući način ne odmijere relevantni interesi u skladu s načelom proporcionalnosti (*Schüth protiv Njemačke*, 2010, stav 69).

264. Osim toga, u navedenom odmjeravanju suprotstavljenih interesa, naročito je važna činjenica da će zaposleni kojem je otkaz dao crkveni poslodavac imati ograničene mogućnosti za pronalaženje novog zaposlenja. To je naročito tačno kada predmetni poslodavac ima vodeći položaj u određenom sektoru djelatnosti i na njega se primjenjuju određena odstupanja od opštih zakona ili kada otpušteni zaposleni ima kvalifikacije koje mu otežavaju, a možda čak i onemogućavaju, da se zaposli negdje drugdje osim u crkvi koja ga je zapošljavala (*Fernández Martínez protiv Španije* [VV], 2014, stav 144); *Schüth protiv Njemačke*, 2010, stav 73).

265. Primjera radi, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja pozitivnih obaveza tužene države iz člana 8. Konvencije (pravo na poštovanje privatnog života) u predmetu u kojem je orguljaš i horovođa njemačke katoličke parohije dobio otkaz (uz otkazni rok) zbog toga što je napuštanjem žene i stupanjem u vanbračnu vezu s drugom ženom, koja je zatrudnjela s njim, prekršio svoju obavezu lojalnosti katoličkoj crkvi koja takvu situaciju smatra preljubom i kršenjem neraskidivosti braka. Imajući u vidu da su njemački sudovi presudili na štetu podnositelja predstavke, Sud nije napao samu sadržinu njihove odluke, već je kritikovao način na koji su došli do svog zaključka. Sudovi nisu adekvatno obrazložili zašto interesi crkve poslodavca imaju toliku prevagu u odnosu na interese podnositelja predstavke i nisu uspostavili ravnotežu između prava podnositelja predstavke i poslodavca na način koji je spojiv sa Konvencijom. Konkretno, nije uspostavljena ravnoteža između interesa crkve i prava podnositelja predstavke na poštovanje privatnog i porodičnog života, nego isključivo njegovog interesa za zadržavanje radnog mjesta; pitanja bliske povezanosti između aktivnosti podnositelja predstavke i deklaratorne misije crkve nisu razmotrena s dužnom pažnjom, kao ni njegova mogućnost da pronađe drugo radno mjesto koje odgovara njegovim kvalifikacijama; domaći sudovi nisu ispitali s dužnom pažnjom ni činjenicu da se podnositelj predstavke nije protivio stavovima katoličke crkve, nego ih nije poštovao u praksi. Osim toga, Sud je utvrdio da se ne može smatrati da se prihvatanjem dužnosti lojalnosti katoličkoj crkvi u trenutku potpisivanja ugovora o radu podnositelj predstavke nedvosmisleno i lično obavezao na apstinenciju u slučaju razdvajanja ili razvoda (*Schüth protiv Njemačke*, 2010).

266. S druge strane, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 8. u sljedećim predmetima:

- otkazivanje ugovora o radu (bez otkaznog roka) evropskom direktoru Uprave za odnose s javnošću Crkve Isusa Hrista svetaca posljednjih dana (Mormonska crkva) u Njemačkoj nakon što je direktor nadređenom licu otkrio da je u vanbračnoj vezi. Za razliku od zaključaka u predmetu *Schüth protiv Njemačke*, 2010, Sud je u ovom predmetu prihvatio argumente sudova za radne sporove i utvrdio da su adekvatno obrazložili da su dužnosti lojalnosti nametnute podnositelju predstavke bile prihvatljive jer im je namjena bila da se zaštiti vjerodostojnost Mormonske crkve s obzirom na težinu koja se pridaje preljubi u njenom učenju i na važnu javnu funkciju koju je podnositelj predstavke u njoj vršio. Njemački sudovi

su također adekvatno obrazložili zašto poslodavac nije prvo trebao da izrekne blažu kaznu poput upozorenja (*Obst protiv Njemačke*, 2010);

- neprodužavanje ugovora o radu podnositelja predstavke, sekularizovanog katoličkog sveštenika kojeg je Sveta Stolica oslobodila celibata i koji se oženio, a koji je bio zaposlen kao profesor katoličke vjeronauke i etike u državnoj srednjoj školi; ta odluka se zasnivala na memorandumu lokalne biskupije u kojem je navedeno da je medijsko izvještavanje o njegovoj porodičnoj situaciji i njegovoj pripadnosti „Pokretu za fakultativni celibat” sveštenika izazvalo „skandal” u smislu kanonskog prava. Sud je napomenuo, prije svega, da lakša restriktivna mjera za podnositelja predstavke sigurno ne bi bila jednako djelotvorna u očuvanju vjerodostojnosti crkve i, drugo, da posljedice odluke o neprodužavanju ugovora nisu bile pretjerane u okolnostima datog slučaja, uzimajući u obzir činjenicu da se podnositelj predstavke svjesno doveo u situaciju koja je bila potpuno u suprotnosti sa načelima crkve (*Fernández Martínez protiv Španije* [VV], 2014).

267. Kad je riječ o suprotstavljenim pravima zaposlenih koja su garantovana članom 9. Konvencije, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja pozitivnih obaveza koje proističu iz te odredbe u predmetu u kojem je vaspitačica, zaposlena u vrtiću pod vodstvom njemačke protestantske crkve, dobila otkaz bez otkaznog roka jer je istovremeno bila aktivna članica zajednice pod nazivom „Univerzalna crkva/bratstvo čovječanstva”, čija učenja je protestantska crkva smatrala potpuno nespojivim sa svojom doktrinom. Domaći sudovi su pažljivo razmotrili okolnosti slučaja i detaljno odmjerili relevantne suprotstavljene interese. Zaključak da interes podnositeljice predstavke za zadržavanje njenog radnog mjesta nema prednost pred interesom protestantske crkve za očuvanje vjerodostojnosti u očima šire javnosti i roditelja djece koja pohađaju vrtić i za sprječavanje opasnosti da nastavnik koji je član vjerske zajednice čija se učenja protive načelima predmetne crkve utiče na djecu nije bio ni na koji način nerazuman (*Siebenhaar protiv Njemačke*, 2011).

268. Kad je riječ o slobodi izražavanja pojedinaca koje zapošljavaju vjerske organizacije, a koja je zaštićena članom 10. Konvencije, Komisija je proglasila neprihvatljivom predstavku ljekara kojeg je zapošljavala njemačka katolička bolnica i koji je dobio otkaz zbog potpisivanja otvorenog pisma objavljenog u medijima u kojem se iznosi mišljenje o abortusu koje je u suprotnosti sa stavom katoličke crkve. Iako je prihvatila da se podnositelj predstavke nije odrekao svoje slobode izražavanja samim prihvatanjem zaposlenja u katoličkoj bolnici, Komisija je napomenula da je dobrovoljno prihvatio dužnost lojalnosti prema crkvi koja je u određenoj mjeri ograničila njegovu slobodu izražavanja. Kako bi zaštitio tu slobodu, podnositelj predstavke imao je pristup domaćim sudovima u čijoj sudskoj praksi je potvrđeno da pravo crkava da nameću svoje stavove svojim zaposlenima nije neograničeno i da su pretjerani zahtjevi neprihvatljivi. Zaista, nije bilo nerazumno smatrati da mjesto ljekara u katoličkoj bolnici podrazumijeva sprovođenje jedne od osnovnih misija crkve i da obaveza suzdržavanja od davanja izjava o abortusu koje su u suprotnosti sa stavom crkve nije prekomjerna s obzirom na ključni značaj koji crkva pridaje tom pitanju (*Rommelfanger protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 6. septembra 1989).

269. S druge strane, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 10. u predmetu u kojem Kongregacija za vjeronauku Svete Stolicy nije odobrila produženje ugovora o radu profesora filozofije prava na milanskom Katoličkom univerzitetu Svetog srca jer su neki njegovi stavovi „očigledno nespojivi sa katoličkom doktrinom”, pri čemu nije navela koji su to tačno stavovi. Sud je napomenuo da državne vlasti nemaju obavezu ispitivanja sadržaja odluke Kongregacije. Međutim, podnositelj predstavke nije bio obaviješten o tvrdnjama o neortodoksnim mišljenjima koje su izrečene protiv njega, a domaći sudovi su ograničili svoju ocjenu zakonitosti sporne odluke na činjenicu da je Vijeće Pravnog fakulteta uzelo u obzir odbijanje saglasnosti. Međutim, obavještanje o tim činjenicama ne bi ni na koji način značilo da su sudske vlasti donijele presudu o spojivosti stavova podnositelja predstavke sa katoličkom doktrinom; ono bi zapravo omogućilo podnositelju predstavke da postane svjestan i da ospori navodnu nespojivost tih mišljenja i njegove funkcije profesora na katoličkom univerzitetu. Značaj koji se pridaje interesu univerziteta za obezbjeđivanje podučavanja na osnovu katoličke doktrine ne smije

da bude toliki da ugrožava samu suštinu proceduralnih garancija koje podnositelju predstavke moraju da budu garantovane prema članu 10. Konvencije (*Lombardi Vallauri protiv Italije*, 2009).

270. Kad je riječ o mogućoj *slobodi udruživanja* sveštenstva i drugih vjerskih službenika, Sud prvo mora da utvrdi da li predmetne osobe sprovode svoju misiju u okviru „radnog odnosa” u smislu člana 11. Konvencije. Ako da, domaći sudovi imaju zadatak da obezbijede da se u takvim zajednicama mogu poštovati i sloboda udruživanja i autonomija vjerskih zajednica u skladu sa mjerodavnim pravom, između ostalog i sa Konvencijom. Kad je riječ o miješanju u pravo na slobodu udruživanja, iz člana 9. Konvencije slijedi da vjerske zajednice imaju pravo na sopstveno mišljenje o svim kolektivnim aktivnostima svojih članova koje bi mogle da naruše njihovu autonomiju i da domaće vlasti u načelu moraju da poštuju to mišljenje. Međutim, kada vjerska zajednica samo tvrdi da postoji stvarna ili moguća prijetnja po njenu autonomiju, to nije dovoljno opravdanje za miješanje u sindikalna prava njenih članova koja su spojiva sa zahtjevima člana 11. Konvencije. Predmetna vjerska zajednica mora da dokaže i da je, u svjetlu okolnosti slučaja, navodni rizik stvaran i značajan, i da sporno miješanje u prava na slobodu udruživanja ne prevazilazi ono što je nužno za uklanjanje tog rizika niti služi bilo kojoj drugoj svrsi koja nije povezana s ostvarenjem autonomije vjerske zajednice (*Sindicatul „Păstorul cel Bun” protiv Rumunije* [VV], 2013, stav 159).

271. U skladu s ovim načelima, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 11. Konvencije u predmetu u kojem su rumunske vlasti odbile da priznaju i registruju sindikat koji je osnovala grupa sveštenika i svetovnih službenika Rumunske pravoslavne crkve jer arhiepiskop nije dao svoj pristanak i blagoslov. Odbijanje se zasnivalo na kanonskom pravu i statutu crkve koji je odobren vladinom uredbom i postao je dio domaćeg prava. U svjetlu svih dokaza pred njim, Sud je smatrao da, ne dovodeći u pitanje posebna obilježja svojstvena njihovoj situaciji i duhovnoj misiji, članovi sveštenstva Rumunske pravoslavne crkve izvršavaju svoju misiju u kontekstu „radnog odnosa” i da stoga u načelu mogu da traže ostvarivanje slobode udruživanja u smislu člana 11, naročito s obzirom na to da su rumunski sudovi već izričito prepoznali sindikalna prava članova sveštenstva i vjerskih službenika pravoslavne crkve. S druge strane, Sud je utvrdio da se može smatrati da je sporno miješanje bilo proporcionalno legitimnim ciljevima kojima se težilo i da je stoga ispunilo zahtjeve iz člana 11. stav 2. Konvencije. Odbijanjem da registruje sindikat podnositelja predstavke država je prosto odbila da se uključi u organizaciju i funkcionisanje Rumunske pravoslavne crkve, čime je poštovala svoju dužnost neutralnosti. Zahtjev za registraciju sindikata nije ispunio zahtjeve iz statuta crkve jer se njegovi članovi nisu pridržavali postupka propisanog za osnivanje takvog udruženja. Osim toga, ništa nije sprječavalo članove sindikata podnositelja predstavke da iskoriste svoje pravo iz člana 11. Konvencije tako što će osnovati udruženje čiji su ciljevi spojivi sa statutom crkve i neće dovoditi u pitanje tradicionalnu hijerarhijsku strukturu crkve i procedure donošenja odluka (*Sindicatul „Păstorul cel Bun” protiv Rumunije* [VV], 2013).

272. Kad je riječ o *pravu na pristup sudu* koje je garantovano članom 6. stav 1. Konvencije, Sud je proglasio neprihvatljivim predstavku koju su podnijela dva bivša sveštenika Čehoslovačke husitske crkve koji su otpušteni odlukom njihovog biskupskog vijeća i koji su se okrenuli sudovima radi utvrđivanja nezakonitosti prethodno navedene odluke i donošenja odluke o isplati neisplaćenih zarada. Češki sudovi su presudili u njihovu korist u pogledu druge tačke (neisplaćene zarade), ali ne i u pogledu prve (nezakonitost odluke) jer su sudovi smatrali da nisu nadležni za ispitivanje osnovanosti odluke koja je u isključivoj nadležnosti crkve zbog njene autonomije. Sud je utvrdio da se postupak koji su pokrenuli podnositelji predstavke nije odnosio na osporivo „pravo” priznato domaćim pravom i da je prigovor stoga nespojiv *ratione materiae* (*Dudová i Duda protiv Češke Republike* (odl.), 2001).

C. Pozitivne obaveze

1. Zaštita od fizičkih, verbalnih ili simboličnih napada trećih lica

273. Ne može se razumno očekivati da pojedinci koji izaberu da koriste slobodu iskazivanja vjeroispovijesti pritom budu zaštićeni od svih oblika kritike. Upravo suprotno, članovi vjerske zajednice moraju da tolerišu i prihvataju to što drugi poriču njihova vjerska uvjerenja, čak i šire doktrine koje su neprijateljski nastrojene prema njihovoj vjeri (*Dubowska i Skup protiv Poljske*, Odluka Komisije od 18. aprila 1997; *Taganrog LRO i drugi protiv Rusije*, 2022, stav 154). Ipak, može da postoji odgovornost države ako se vjerska uvjerenja poriču ili osporavaju na način koji sprječava nosioce takvih uvjerenja da koriste svoju slobodu na njihovo poštovanje ili izražavanje. U takvim slučajevima, država može biti pozvana da za poštovanje takvih uvjerenja obezbijedi mirno uživanje prava garantovanih članom 9 (*Church of Scientology i drugi protiv Švedske*, Odluka Komisije od 14. jula 1980; *Begheluri protiv Gruzije*, 2014, stav 160). Zaista, određene pozitivne obaveze države mogle bi da budu sastavni dio djelotvornog poštovanja prava garantovanih članom 9. Konvencije, što bi moglo da podrazumijeva usvajanje mjera čija je namjena da se obezbijedi poštovanje slobode vjeroispovijesti čak i u kontekstu međusobnih odnosa između pojedinaca. Takve mjere u određenim okolnostima mogu da predstavljaju i pravna sredstva kojima se obezbjeđuje da drugi svojim aktivnostima neće ometati pojedinca u bogoslužnju (*Dubowska i Skup protiv Poljske*, Odluka Komisije od 18. aprila 1997).

274. Kada grupa pojedinaca organizuje javne demonstracije kako bi iskazala svoje protivljenje uvjerenjima ili praksama određene vjerske zajednice, tada dolazi do sukoba dva osnovna prava: pravo demonstriranja na slobodu izražavanja i mirnog okupljanja (članovi 10. i 11. Konvencije) i prava vjerske zajednice na mirno iskazivanje svoje vjere bez neopravdanog spoljašnjeg miješanja. Sva ova prava jednako su zaštićena Konvencijom; nijedno od njih nije apsolutno, a njihovo ostvarivanje može da bude ograničeno u skladu s drugim stavovima navedenih članova. Konvencijom se *a priori* ne stvara nikakva hijerarhija tih prava: sva prava se u načelu moraju jednako poštovati. Shodno tome, između njih se mora postići ravnoteža tako što će se poštovati njihov značaj u društvu koje se zasniva na pluralizmu, toleranciji i otvorenosti. Pritom, država mora da poštuje sljedeća tri načela:

1. u mjeri u kojoj je to razumno moguće, država mora da obezbijedi zaštitu dva suprotstavljena prava; domaće vlasti imaju tu obavezu čak i kada fizičke osobe počine djela koja bi mogla da onemoguće slobodno ostvarivanje bilo kog od tih prava;
2. shodno tome, država mora da obezbijedi da bude uspostavljen odgovarajući pravni okvir - naročito za potrebe zaštite navedenih prava od napada trećih strana - i mora da preduzme djelotvorne mjere kojima će obezbijediti poštovanje tih prava u praksi;
3. pri izvršavanju svojih ovlaštenja u pogledu preispitivanja na evropskom nivou, Sud ima obavezu da provjeri, u svjetlu predmeta u cijelosti, jesu li domaće vlasti postigle pravičnu ravnotežu između različitih suprotstavljenih prava sadržanih u Konvenciji. Pritom, Sud ne bi smeo da postupa koristeći prednosti retrospektivnog ispitivanja predmeta. Ne bi trebao ni da odstupa od svog stava i da prihvati stav domaćih vlasti koje su u svakom predmetu u boljem položaju da odrede tu odgovarajuću ravnotežu i najbolji način za njeno postizanje. To je naročito tačno kada policija mora da obezbijedi tu ravnotežu u praksi. Uzimajući u obzir težinu zadatka koji policija ima u modernim društvima, pozitivne obaveze policije ili drugih vlasti moraju se tumačiti tako da im se ne nameće nemoguć ili neproporcionalan teret (*Karahmed protiv Bugarske*, 2015, stavovi 91–96); *Georgian Muslim Relations i drugi protiv Gruzije*, 2023, stav 83).

275. Primjenjujući isto obrazloženje, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja:

- člana 9, uzetog zasebno ili u vezi s članom 14. Konvencije (zabrana diskriminacije), u predmetu u kojem je grupa pojedinaca predvođena bivšim pravoslavnim sveštenikom fizički napala učesnike mirnog skupa Jehovinih svjedoka tokom čega su podnositelji predstavke

pretučeni i ponižavani, a njihova vjerska literatura zapaljena im je pred očima. Policija je odbila da blagovremeno interveniše na mjesto događaja kako bi zaštitila podnositelje predstavke; zatim, relevantne vlasti su pokazale potpunu ravnodušnost prema podnositeljima predstavke i odbile su da primijene važeći zakon ili da preduzmu ikakve mjere u pogledu njihovih prigovora zbog neprijateljskog stava prema vjeroispovijesti Jehovinih svjedoka (*Članovi zajednice Gldani Jehovinih svjedoka i drugi protiv Gruzije*, 2007; vidjeti također *Begheluri protiv Gruzije*, 2014. i *Tsartsidze i drugi protiv Gruzije*, 2017, u kojem se radilo i o policijskom zastrašivanju);

- člana 9. uzetog zasebno (ali ne i člana 14) u predmetu koji se odnosio na demonstracije koje su, iako su bile zakonite jer je unaprijed utvrđeno da su u skladu sa zakonom, postale nasilne, a koje su organizovali članovi jedne političke partije protiv molitvenog skupa koji se petkom održavao unutar i izvan džamije u Sofiji, glavnom gradu Bugarske (prijeteci uzvici i geste; gađanje jajima; zvučnici na krovu džamije kako se ne bi čuo zvuk poziva na molitvu, pokušaj spaljivanja molitvenih tepiha; protestanti koji su fizički napali članove kongregacije nakon što su nasilno upali u džamiju itd.). U ovom predmetu, bugarske vlasti nisu preduzele sve što se razumno moglo očekivati od njih kako bi objema stranama pružile slobodu da ostvaruju svoja prava. Imajući u vidu da su bile upoznate s vrlo negativnim stavom koji je predmetna partija imala prema islamu i Turcima, vlasti su mogle da smanje opasnost od nasilja da su protestantima odobrile održavanje protesta u područjima koja su na sigurnoj udaljenosti od džamije, ali one to nisu učinile. Osim toga, očigledno je da broj policijskih službenika na mjestu događaja nije bio dovoljan da kontroliše situaciju i da su policijski službenici bili previše pasivni da zaštite članove kongregacije. Na kraju, istraga koju su vlasti pokrenule nakon događaja nije zadovoljila potrebne kriterije djelotvornosti (*Karahmed protiv Bugarske*, 2015).
- članova 8 (poštovanje privatnog života) i 9. u vezi sa članom 14, u predmetu nekoliko podnositelja predstavke koji su željeli da otvore muslimanski internat u objektu koji su imali u zakupu u Kobuleti (Gruzija), ali nisu mogli to da učine zbog neprijateljskih protesta lokalnog stanovništva, u dosluhu sa policijom i drugim lokalnim vlastima. Podnositelji predstavke su bili žrtve blokade ulaza u zgradu škole i izloženi uvredama i verbalnom zlostavljanju zbog toga što su muslimani; štaviše, u jednom trenutku je pred školom ubijena svinja, a njena glava je zakucana na ulazna vrata. Pored toga, opština nije izvršila svoju ugovornu obavezu i odbila je da poveže školu na gradski kanalizacioni sistem uprkos nalogu Vrhovnog suda da to učini. Sud je napomenuo da su policija i druge gruzijske vlasti svojim nepostupanjem propustile da zaštite podnositelje predstavke od napada i nisu sprovele djelotvornu istragu kojom bi se identifikovala odgovorna lica i utvrdilo da li postoje osnovi predrasuda u njihovom postupanju (*Georgian Muslim Relations i drugi protiv Gruzije*, 2023).

276. Osim toga, ne može se tumačiti da član 9 (kao ni članovi 10. i 11) daje pravo pojedincu koji se ne slaže s vjerskom organizacijom oko određenog pitanja da prekida ili da ometa obrede. Sud je proglasio očigledno neosnovanim prigovor rumunske pravoslavne časne sestre koja se aktivno protivila navodnoj zloupotrebi u hijerarhiji njene crkve i kojoj je izrečena novčana kazna zbog ometanja obreda koji je vodio rumunski pravoslavni patrijarh i uzvikivanja (ili glasnog izgovaranja) da on „ne zaslužuje da se moli za njega”. Imajući u vidu da je cilj izrečene novčane kazne bilo kažnjavanje remećenja javnog reda, a ne izražavanja mišljenja, Sud je smatrao da su vlasti postupile u granicama svog uobičajenog polja slobodne procjene u takvim pitanjima (*Bulgaru protiv Rumunije* (odl.), 2012).

277. Štaviše, Sud je smatrao da *provokativni prikazi predmeta vjerskog obožavanja* mogu u određenim slučajevima da predstavljaju kršenje prava vjernika iz člana 9. (*Otto-Preminger-Institut protiv Austrije*, 1994, stav 47). Međutim, Sud je do sada skoro uvijek ispitivao tu vrstu predmeta prema članu 10. Konvencije (sloboda izražavanja), odlučujući o prigovorima osoba kojima je izrečena kazna zbog kršenja obaveze poštovanja osjećanja vjernika (*ibid.*; *Wingrove protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 1996; *I.A. protiv Turske*, 2005; *Giniewski protiv Francuske*, 2006; *Klein protiv Slovačke*, 2006; *E.S. protiv*

Austrije, 2018; *Tagiyev i Huseynov protiv Azerbejdžana*, 2019; *X. Ltd. i Y. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 7. maja 1982).

278. S druge strane, organi Konvencije su do sada bez izuzetka odbijali prigovore koje su na osnovu člana 9. podnosile osobe čija vjerska osjećanja su bila povrijeđena. Konkretno, pravo na zaštitu od miješanja u prava garantovana članom 9. ne podrazumijeva nužno i u svim okolnostima pravo na pokretanje bilo koje vrste postupka protiv osoba koje autorskim djelom ili objavom povrijede osjećanja pojedinca ili grupe pojedinaca (*Dubowska i Skup protiv Poljske*, Odluka Komisije od 18. aprila 1997). Organi Konvencije su odbacili takvu vrstu prigovora u sljedećim predmetima:

- odbacivanje zbog odsustva *locus standi* zahtjeva Sajentološke crkve za naknadu štete zbog negativnih komentara o sajentologiji, koje je izrekao profesor teologije tokom predavanja i koji su kasnije objavljeni u lokalnim novinama, jer nije utvrđeno da su predmetni komentari spriječili podnositelje predstavke u ostvarivanju njihovih prava iz člana 9. (*Church of Scientology i drugi protiv Švedske*, Odluka Komisije od 14. jula 1980);
- odbijanje vlasti Ujedinjenog Kraljevstva da pokrenu krivični postupak protiv pisca Salman Rushdie i izdavača zbog autorstva odnosno objavljivanja romana „Sotonski stihovi” koji se smatra bogohulnim sa stanovišta islama (*Choudhury protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 5. marta 1991);
- odluka javnog tužilaštva Poljske da obustavi krivični postupak zbog javne uvrede vjerskih osjećanja koji je pokrenut protiv glavnog urednika jednog nedjeljnika zbog toga što je na naslovnoj strani objavljena slika Bogorodice Čenstohovske, ikone koja je jako poštovana u cijeloj Poljskoj, na kojoj su na lica majke i djeteta bile stavljene gas-maske. Krivičnim procesuiranjem je utvrđeno da je namjera bila da se slikom ukaže na zagađenje vazduha u Poljskoj i da cilj nije bilo vrijeđanje vjerskih osjećanja. Komisija je napomenula da su podnositelji predstavke na raspolaganju imali domaći pravni lijek protiv uvrede svojih vjerskih osjećanja i da su takav pravni lijek iskoristili. Tužilaštvo je odbilo postupanje nakon detaljne ocjene svih okolnosti slučaja i suprotstavljenih interesa. S obzirom na navedeno, podnositelji predstavke nisu bili spriječeni u ostvarivanju svojih prava iz člana 9, a sama činjenica da su vlasti na kraju utvrdile da nije počinjeno krivično djelo ne može se sama po sebi smatrati neuspješnom zaštitom prava garantovanih tom odredbom. Iz navedenog razloga, Komisija je zaključila da nije došlo do diskriminacije koja je zabranjena članom 14. (*Dubowska i Skup protiv Poljske*, Odluka Komisije od 18. aprila 1997; *Kubalska i Kubalska-Holuj protiv Poljske*, Odluka Komisije od 22. oktobra 1997);
- predstavka protiv Danske koju su podnijeli državljani Maroka sa prebivalištem u Maroku i dva marokanska udruženja koja su osnovana i djeluju u toj državi, a u kojem su prigovorili na odbijanje danskih vlasti da zabrane i kazne objavljivanje niza karikatura islamskog proroka Muhameda. Sud je napomenuo da ne postoji nikakva veza, za potrebe člana 1. Konvencije, u pogledu nadležnosti između podnositelja predstavke i Danske, čak ni u slučaju bilo kakvog „vanteritorijalnog dijela” (*Ben El Mahi i drugi protiv Danske* (odl.), 2006).

279. Na kraju, Sud je kao očigledno neosnovan odbacio prigovor udruženja Hare Krišna koji se odnosio na verbalne napade iznijete tokom intervjua sa pojedincem (pravoslavnim sveštenikom) koji je objavljen na internet stranici Pravoslavni hrišćanin, a time i od strane privatne novinske agencije. Udruženje podnositelj predstavke nije dokazalo da su sporni komentari bili dovoljno ozbiljni da država bude pozvana na odgovornost po osnovu njenih pozitivnih obaveza u ovom smislu (*Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia i Frolov protiv Rusije*, 2021, stav 31).

2. Vjeroispovijest na radnom mjestu, u vojsci i pred sudom

280. Sud je smatrao da je državnim službenicima, s obzirom na njihov status, legitimno nametnuti dužnost diskrecije u smislu člana 10. Konvencije (sloboda izražavanja) ili u pogledu javnih iskazivanja njihovih vjerskih uvjerenja u smislu člana 9. Etičke dužnosti viših državnih službenika mogle bi da zadiru

u njihov privatni život kada njihovo ponašanje, čak i u privatnoj sferi, može da naruši imidž ili ugled ustanove koju predstavljaju. Konvencijom nije zabranjeno da se državnim službenicima nametne dužnost diskrecije ili ograničenje kada se to čini u cilju zaštite neutralnosti javne službe i obezbjeđivanja poštovanja načela sekularizma. Konvencijom se također ne isključuju kazne protiv službenika zbog članstva u političkim partijama ili grupama koje promovišu rasističke ili ksenofobične ideje ili u sektama u kojima se stvaraju snažne, neraskidive veze solidarnosti među članovima ili u kojima se poštuje ideologija koja nije spojiva s pravilima demokratije (*Sodan protiv Turske*, 2016, stavovi 42. i 52). Međutim, sama činjenica da bi se neki državni službenik mogao slagati s određenim vjerskim pokretom ili mu pripadati nije dovoljna osnova za preduzimanje mjera protiv takvog službenika ako ne postoje jasni dokazi da je u izvršavanju svog rada bio pristrasan ili da je dobio uputstva od članova takvog pokreta ili da taj pokret predstavlja stvarnu prijetnju po nacionalnu sigurnost (*Sodan protiv Turske*, 2016, stav 54).

281. Kad je riječ o pravima *članova oružanih snaga* na iskazivanje svoje vjeroispovijesti u izvršavanju svojih dužnosti, Sud je utvrdio da države mogu da donesu disciplinske propise u kojima svojim oružanim snagama zabranjuju određene vrste ponašanja, naročito stavove koji su u suprotnosti s uspostavljenim poretom koji odražava zahtjeve vojne obaveze. Primjera radi, Sud je utvrdio da nije došlo do miješanja u slobodu vjeroispovijesti sudije vojnog suda, pukovnika turskih vazduhoplovnih snaga, zbog toga što su „njegovo ponašanje i stavovi pokazali da se priklonio nezakonitim fundamentalističkim mišljenjima”. Sud je istakao da je podnositelj predstavke, time što je izabrao karijeru u vojsci, dobrovoljno prihvatio sistem vojne discipline koji po samoj svojoj prirodi podrazumijeva mogućnost da se članovima oružanih snaga ograniče određena prava i slobode koje se ne bi mogle ograničiti civilima. U okviru ograničenja koja su propisana zahtjevima vojnog života, podnositelj predstavke je uvijek mogao da izvršava svoje vjerske obaveze u skladu sa svojom vjerom; kad je riječ o spornoj mjeri, ona se nije zasnivala na njegovim vjerskim mišljenjima i uvjerenjima ni na načinu na koji je izvršavao svoje vjerske dužnosti, već se zasnivala na njegovom ponašanju i stavu kojima je prekršio vojnu disciplinu i načelo sekularizma (*Kalaç protiv Turske*, 1997; vidjeti također *Çinar protiv Turske* (odl.), 2002; *Acarca protiv Turske* (odl.), 2002; *Sert protiv Turske* (odl.), 2004).

282. U drugim predmetima protiv Turske, organi Konvencije su istakli da ograničenja svojstvena vojnoj službi u konkretnom turskom kontekstu mogu da uključuju dužnost vojnog osoblja da se suzdrži od priključivanja islamskom fundamentalističkom pokretu čiji su cilj i program usmjereni na obezbjeđivanje superiornosti vjerskih pravila (*Tepeli i drugi protiv Turske* (odl.), 2001; *Yanaşık protiv Turske*, Odluka Komisije od 6. januara 1993). Konkretno, činjenica da Turska vojna akademija zabranjuje kadetima, koji su sami izabrali vojnu karijeru i koji mogu da ispunjavaju svoje vjerske obaveze u okvirima vojnog života, da se pridruže islamskom fundamentalističkom pokretu ne predstavlja miješanje u slobodu vjeroispovijesti i savjesti (*ibid.*).

283. Kad je riječ o državnim službenicima, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 8. Konvencije tumačenog u svjetlu člana 9. u predmetu u kojem je zamjenik guvernera turskog glavnog grada (Ankare) prebačen na slično radno mjesto u provinciji jer gaji određena vjerska uvjerenja, „introvertan” je i njegova žena nosi islamski veo - iako nikada nije pokazao nikakvu pristrasnost u vršenju svojih dužnosti. Štaviše, činjenica da žena podnosioca predstavke nosi islamski veo predstavlja privatno pitanje za predmetne osobe i o tom pitanju nikada nisu donijeti nikakvi propisi (*Sodan protiv Turske*, 2016, stav 54).

284. Sud je primijenio sličnu logiku u predmetu ruske *sudinice* koja je razriješena dužnosti jer nije ispunila obaveze svojstvene sudskoj vlasti i jer je potkopala autoritet sudske vlasti. Podnositeljica predstavke u ovom predmetu iskoristila je svoj položaj sudinice da promoviše interese svoje vjerske zajednice i da zastrašuje stranke u postupcima koje vodi (na primjer, javno se molila tokom sudskih rasprava, obećala je određenim strankama u postupku da će presuditi u njihovu korist u njihovim predmetima ako se pridruže njenoj crkvi i javno je kritikovala određene stranke iz ugla hrišćanskog morala). Shodno tome, podnositeljica predstavke nije razriješena dužnosti zbog pripadnosti crkvi ili nekog drugog „statusa”, već zbog svog konkretnog postupanja koje nije bilo spojivo sa zahtjevima

sudske službe i kojim je ona kršila načelo vladavine prava. Sud je stoga odlučio da je došlo do miješanja u ostvarivanje prava podnositeljice predstavke prema članovima 10. i 9, ali i da je to miješanje bilo proporcionalno legitimnim ciljevima kojima se težilo (*Pitkevich protiv Rusije* (odl.), 2001).

285. Komisija je još ranije odbacila predstavku advokata, ujedno i zaređenog katoličkog sveštenika (koji nikada nije izvršavao svoje sveštenečke dužnosti), a koji je prigovorio (na osnovu člana 9. uzetog zasebno i u vezi sa članom 14) zbog toga što je belgijski ministar pravde odbio njegovu prijavu na poziciju zamjenika sudije uz obrazloženje da je prema belgijskom pravu funkcija sudije nespojiva sa zvanjem sveštenika. Komisija je smatrala, prije svega, da podnositelj predstavke ni na koji način nije bio spriječen u praktikovanju svoje vjeroispovijesti, pa tako ni u vršenju svojih sveštenečkih dužnosti, i drugo, da Konvencijom nije samo po sebi garantovano pravo na prijavu za radno mjesto sudije (*Demeester protiv Belgije*, Odluka Komisije od 8. oktobra 1981; vidjeti, međutim, prema članu 3. Protokola 1, *Seyidzade protiv Azerbejdžana*, 2009.).

286. Kad je riječ o radnim *odnosima u javnom sektoru*, Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. Konvencije u predmetu u kojem je podnositeljica predstavke, upravnica bazena u državnoj stručnoj školi u Bugarskoj, dobila otkaz jer je bila članica protestantske evangeličke zajednice, a to se desilo u opštem kontekstu političke/medijske kampanje protiv te zajednice. Iako je sporni otkaz bio u skladu sa zakonodavstvom o radu i zvanično se zasnivao na promjeni kvalifikacionih kriterija za to radno mjesto i uvođenju novih kriterija koje podnositeljica predstavke nije ispunjavala, analizom svih činjenica u predmetu Sud je došao do zaključka da su stvarni razlog mjere zaista bili vjerska pripadnost i uvjerenja podnositeljice predstavke. Štaviše, Vlada nije pružila nikakve dokaze o postojanju bilo kakvih vjerodostojnih optužbi da se podnositeljica predstavke ikada bavila prozelitizmom u školi ili da je prekršila svoje profesionalne dužnosti (*Ivanova protiv Bugarske*, 2007).

287. *Obredna pravila* u određenim vjeroispovijestima (koja se razlikuju od *etičkih pravila* spomenutih u prethodnoj tački II.A.2 „Prigovor savjesti: pravo na odbijanje postupanja koje je suprotno savjesti i uvjerenjima”) mogu ponekad da budu u suprotnosti sa profesionalnim obavezama njihovih pripadnika, koji tada od svog poslodavca (javnog ili privatnog) traže da usvoji posebne mjere radi *prilagođavanja* tim pravilima. Međutim, Sud je utvrdio da član 9. ne predviđa kao takvo pravo na odsustvo sa rada zbog određenih vjerskih praznika (*Kosteski protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2006, stav 45).

288. U predmetima koje je razmatrala iz tog ugla, Komisija je uvijek odbijala da podnositeljima predstavke pruži zaštitu iz člana 9. stav 1. Konvencije kada je preduzimanje mjere protiv njih bilo motivisano konkretnim ugovornim obavezama između njih i njihovih poslodavaca, a ne njihovim vjerskim uvjerenjima. Komisija je tako odlučila u sljedećim predmetima:

- odbijanje obrazovnih organa Ujedinjenog Kraljevstva da podnositelju predstavke, nastavniku muslimanske vjeroispovijesti u državnoj školi, petkom odobre odsustvo za potrebe odlaska na molitvu u džamiju. Prisiljen je da podnese otkaz i ponovo je zaposlen na nepuno radno vrijeme uz smanjenje zarade. Komisija je odbila da detaljno razmotri pitanje da li je i u kojoj mjeri prisustvovanje zajedničkim molitvama petkom u džamiji obavezno u islamu; samo je napomenula da je podnositelj predstavke dobrovoljno prihvatio nastavničke obaveze iz ugovora o radu, čime je sam sebi onemogućio istovremeni rad u obrazovnoj instituciji i prisustvovanje molitvama petkom. Štaviše, tokom prvih šest godina rada u školi, podnositelj predstavke nije tražio odsustvo petkom niti je obavijestio svog poslodavca da će mu možda biti potrebno slobodno vrijeme tokom redovnog radnog vremena škole kako bi mogao da prisustvuje molitvama u džamiji. Štaviše, s obzirom na potrebe povezane s organizacijom obrazovnog sistema, Komisija ne može da preuzme ulogu domaćih vlasti u ocjenjivanju koja je politika najbolja u tom području (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 12. marta 1981);
- otkazivanje ugovora o radu zaposlenom u Finskim željeznicama jer nije poštovao redovno radno vrijeme zbog toga što mu je kao adventisti sedmog dana petkom zabranjen rad nakon

zalaska sunca. Osim toga, Komisija je utvrdila da nije došlo do vidljive vjerske diskriminacije (član 14. Konvencije) jer je domaćim zakonodavstvom utvrđeno da je nedjelja dan odmora (*Konttinen protiv Finske*, Odluka Komisije od 3. decembra 1996);

- otkaz ugovora o radu zaposlenoj u privatnom sektoru (turistička agencija) nakon što je odbila da radi nedjeljom (*Stedman protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 9. aprila 1997).

289. Slično tome, Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9. Konvencije u predmetu u kojem je podnositelju predstavke, zaposlenom u javnom elektroprivrednom društvu Makedonije, koji se izjasnio da je musliman, izrečena disciplinska kazna (u formi privremenog umanjenja zarade) zbog toga što je dva puta u godinu dana izostao s posla zbog muslimanskih vjerskih praznika. Domaći sudovi su potvrdili da građani muslimanske vjeroispovijesti imaju zakonsko pravo na plaćeno odsustvo u dane muslimanskih vjerskih praznika. Međutim, u konkretnom slučaju podnositelja predstavke, iskrenost njegove vjeroispovijesti dovedena je u pitanje jer on nije bio upoznat s osnovnim načelima te vjeroispovijesti i jer je u prošlosti uvijek slavio hrišćanske praznike. Domaći sudovi su stoga zaključili da je podnositelj predstavke tvrdio da je muslimanske vjeroispovijesti isključivo zato da bi iskoristio dodatne dane odsustva. Sud je prihvatio da, kada je zakonom utvrđena povlastica ili posebno izuzeće članova određene vjerske zajednice - naročito u području zapošljavanja - zahtjev da predmetna osoba adekvatno dokaže svoju pripadnost predmetnoj zajednici kako bi mogla uživati takav poseban tretman nije nespojiv sa članom 9 (prema istoj logici kao i u predmetima koji se odnose na prigovor savjesti, u kojima podnositelji predstavke u načelu moraju biti sposobni da dokažu iskrenost svojih uvjerenja). Shodno tome, iako je izrazio sumnje u to da li se može smatrati da se predmet odnosi na „iskazivanje” navodne vjeroispovijesti podnositelja predstavke, Sud je utvrdio da je miješanje koje je predmet prigovora bilo „neophodno u demokratskom društvu” radi zaštite prava drugih u smislu člana 9. stav 2. Utvrdio je također da nije došlo do diskriminacije u smislu člana 14 (*Kosteski protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije*, 2006).

290. Kad je riječ o vjerskoj slobodi stranaka u sudskom postupku:

- Komisija je proglasila neprihvatljivom predstavku koju su podnijela dva austrijska državljanina jevrejske vjeroispovijesti, koji su bili tuženi u građanskom postupku, a koji su prigovorili na odbijanje suda da odloži raspravu koja se trebala održati tokom jevrejskog Festivala koliba (*Sukot*). Nakon razmatranja predmeta prvenstveno na osnovu člana 6. stav 1 (pravo na pravično suđenje) Komisija je utvrdila da podnositelji predstavke nisu ispunili zahtjev ažurnosti jer im je trebalo izuzetno puno vremena da upozore sud na tu nespojivost. Odbacila je i prigovore podnositelja predstavke prema članu 9. uzetom zasebno i u vezi sa članom 14 (zabrana diskriminacije) (*S.H. i H.V. protiv Austrije*, Odluka Komisije od 13. januara 1993);
- Sud je utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9. Konvencije u predmetu u kojem je sudska vlast odbila da odloži raspravu na kojoj je trebao da prisustvuje podnositelj predstavke, advokat jevrejske vjeroispovijesti, u svojstvu zastupnika jednog od dvojice tužilaca u krivičnom postupku; datum rasprave padao je na jevrejski vjerski praznik. Podnositelj predstavke nije prisustvovao raspravi, koja je održana u njegovom odsustvu. Sud je smatrao da je podnositelj predstavke trebao da očekuje da će njegov zahtjev biti odbijen u skladu sa pravnim odredbama na snazi i da je trebao da nađe sebi zamjenu za predmetnu raspravu (*Francesco Sessa protiv Italije*, 2012).

3. Vjerska sloboda zatvorenika

291. Tokom izdržavanja kazne zatvora, zatvorenici nastavljaju da uživaju sva osnovna prava i slobode garantovane Konvencijom, osim prava na slobodu (*Korostelev protiv Rusije*, 2020, stav 57). Shodno tome, domaće vlasti moraju da poštuju slobodu vjeroispovijesti zatvorenika kroz suzdržavanje od svakog neopravdanog miješanja u ostvarivanje prava iz člana 9. Konvencije i kroz preduzimanje

pozitivnih mjera, prema potrebi, kako bi olakšale neometano ostvarenje tih prava, pri čemu moraju da vode računa o konkretnim zahtjevima zatvorskog okruženja. Štaviše, pitanje da li treba usvojiti detaljne propise o načinu praktikovanja određene vjere u zatvoru ili ne spada, u načelu, u polje slobodne procjene državnih vlasti, koje su u najboljem položaju da odlučuju o lokalnim potrebama i situacijama (*Erlich i Kastro protiv Rumunije*, 2020, stav 34). Pritom, domaće vlasti moraju da organizuju i koordiniraju aktivnosti na način kojim se obezbjeđuje adekvatno kruženje i dijeljenje informacija o zatvorenicima koji žele da koriste svoje pravo na slobodu vjeroispovijesti (*Saran protiv Rumunije*, 2020, stav 40).

292. Strogo čuvani zatvori podliježu primjeni strožeg skupa pravila nego drugi zatvori, što može da podrazumijeva viši stepen ograničenja prilikom ostvarivanja prava iz člana 9. Konvencije. Ipak, ta činjenica sama po sebi ne može da se tumači kao isključivanje bilo kog stvarnog odmjeravanja suprotstavljenih ličnih i javnih interesa; umjesto toga, treba da se tumači u svjetlu okolnosti svakog pojedinačnog predmeta (*Abdullah Yalçın protiv Turske (br. 2)*, 2022, stav 32).

293. Činjenica da potreba da se moli, čitaju vjerske knjige i meditira u prisustvu drugih zatvorenika predstavlja smetnju koja je praktično neizbežna u zatvoru, ali ipak nije u suprotnosti sa samom suštinom slobode iskazivanja vjeroispovijesti (*Kovalkovs protiv Latvije* (odl.), 2012). S druge strane, prema opštem pravilu, član 9. ne daje zatvorenicima ni pravo na prozelitizam u ustanovi u kojoj se nalaze niti pravo da manifestiraju svoju vjeru van te ustanove (*J.L. protiv Finske* (odl.), 2000).

294. Slično tome, članom 9. se zatvorenicima ne daje pravo da im se odobri poseban status „političkog zatvorenika” koji će ih razlikovati od drugih zatvorenika, kao ni pravo da budu izuzeti iz primjene opštih pravila kojima je uređen zatvorski život, npr. obaveza rada, nošenja zatvorske odjeće i čišćenja svojih ćelija (*McFeeley i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 15. maja 1980; *X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 6. marta 1982). Komisija je također odlučila da član 9. ne podrazumijeva opštu obavezu država da zatvorenicima stave na raspolaganje sredstva koja oni smatraju potrebnim za praktikovanje vjeroispovijesti ili razvoj životne filozofije (*X. protiv Austrije*, Odluka Komisije od 15. februara 1965).

295. Prema opštem pravilu, Sud prihvata argument da odluka da se jednom zatvoreniku u sistemu odobre posebni ustupci može da ima finansijske posljedice za ustanovu staranja a stoga indirektno i na kvalitet postupanja prema drugim zatvorenicima; stoga se mora razmotriti da li se može reći da je država uspostavila pravičnu ravnotežu između interesa ustanove, drugih zatvorenika i određenih interesa predmetnog zatvorenika (*Jakóbski protiv Poljske*, 2010, stav 50; *Erlich i Kastro protiv Rumunije*, 2020, stav 34). Osim toga, aranžman u kojem se zatvoreniku odobrava da samostalno nabavlja hranu u skladu sa pravilima njegove vjeroispovijesti ne smije da predstavlja teret za pojedinca koji ne može da nosi iz objektivnih finansijskih razloga (*Erlich i Kastro protiv Rumunije*, 2020, stav 40).

296. Zapravo, ista opšta načela primjenjuju se na pritvor u zatvoru i kućni pritvor kada je pravom predmetne države predviđena takva mjera (*Süveges protiv Mađarske*, 2016, stavovi 147–157). Isto važi i u slučaju pritvora stranog državljanina prije njegovog protjerivanja (*C.D. i drugi protiv Grčke*, 2013, stavovi 78–79).

297. Sud je utvrdio da je došlo do kršenja člana 9. Konvencije u sljedećim predmetima:

- nemogućnost zatvorenika da primaju posjete sveštenika ili pastora (*Poltoratski protiv Ukrajine*, 2003, stavovi 163–171; *Kuznetsov protiv Ukrajine*, 2003, stavovi 143–151); *Mozer protiv Republike Moldavije i Rusije* [VV], 2016, stavovi 197–199);
- odbijanje nadležnih vlasti da odobre podnositeljima predstavke, koji su bili u pritvoru, da prisustvuju vjerskim obredima u zatvorskoj kapeli i oduzimanje vjerskih knjiga i predmeta, pri čemu nijedna od mjera nije imala nikakav osnov u domaćem pravu (*Igors Dmitrijevs protiv Latvije*, 2006; *Moroz protiv Ukrajine*, 2017, stavovi 104–109);
- odbijanje zatvorskih vlasti da zatvoreniku muslimanske vjeroispovijesti dodijele prostoriju u strogo čuvanom zatvoru za zajedničku molitvu petkom, bez sprovođenja procjene svih rizika

i razmatranja svih praktičnih opcija koje su na raspolaganju u specifičnoj situaciji podnositelja predstavke (*Abdullah Yalçın protiv Turske (br. 2)*, 2022);

- odbijanje zatvorske uprave da podnositelju predstavke budističke vjeroispovijesti obezbijedi obroke bez mesa, iako ispunjenje tog zahtjeva ne bi bio prevelik teret za zatvor (*Jakóbski protiv Poljske*, 2010); *Vartic protiv Rumunije (br. 2)*, 2013.). Konkretno, u drugom predmetu, podnositelj predstavke je mogao da dobije samo hranu koja sadrži meso koja je bila namijenjena za bolesne zatvorenike. Sud je napomenuo da je podnositelj predstavke imao veoma ograničene mogućnosti za dobijanje hrane koja je u skladu sa njegovom vjerom, naročito nakon što je Ministarstvo pravde zabranilo prijem poštanskih paketa sa hranom (*ibid.*, stavovi 47–50);
- odbijanje da se zatvoreniku koji je u zatvoru pristupio muslimanskoj vjeroispovijesti obezbijedi ishrana koja je u skladu sa zahtjevima njegove vjeroispovijesti, po osnovu toga što nije priložio nijedan dokument kojim se potvrđuje da je primio Islam (*Neagu protiv Rumunije*, 2020; vidjeti također predmet *Saran protiv Rumunije*, 2020, u kojem je podnositelj predstavke izjavio da je musliman pri prijemu u zatvor, gdje je do sporne situacije zapravo došlo usljed administrativne greške i odsustva koordinacije između nadležnih organa);
- disciplinska kazna u formi ukora izrečenog zatvoreniku muslimanske vjeroispovijesti koji je bio u samici zbog izvođenja islamskih obreda (namaz) tokom noći, što je predstavljalo formalno kršenje zatvorskih pravila koja predviđaju „san bez prekida“ (*Korostelev protiv Rusije*, 2020).

298. S druge strane, organi Konvencije su utvrdili da nije došlo do vidljivog kršenja člana 9. u sljedećim predmetima:

- zabrana zatvoreniku budističke vjeroispovijesti da pusti koziju bradicu (iz razloga kako se ne bi otežala njegova identifikacija) i odbijanje da mu se vrati molitvena brojanica koja je odložena na sigurno prilikom njegovog prijema u zatvor. Komisija je smatrala da su ta ograničenja bila u skladu sa članom 9. stav 2. jer im je cilj bila zaštita javnog reda (*X. protiv Austrije*, Odluka Komisije od 15. februara 1965);
- navodna nemogućnost državljanina Ujedinjenog Kraljevstva, koji se nalazio u zatvoru u Njemačkoj, da prisustvuje anglikanskim obredima ili da ga posjećuje anglikanski sveštenik. Komisija je utvrdila da je podnositelj predstavke zapravo imao pristup protestantskom bogoslužju i protestantskim pastorima (*X. protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 16. decembra 1966);
- zabrana zatvoreniku budističke vjeroispovijesti da šalje članke za objavljivanje u budističkom časopisu, pri čemu podnositelj predstavke nije objasnio na koji način praktikovanje njegove vjeroispovijesti uključuje ili zahtijeva objavljivanje takvih članaka (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 20. decembra 1974), i odbijanje odobrenja drugom zatvoreniku budističke vjeroispovijesti da se pretplati na rimokatolički časopis, što očigledno nema nikakve veze s njegovom vjeroispoviješću (*X. protiv Austrije*, Odluka Komisije od 15. februara 1965);
- uslovi u pritvoru jednog ortodoksnog Jevreja kojem je ponuđena vegetarijanska ishrana koja je košer i kojem je omogućeno da ga posjećuje jevrejski svjetovnjak u pratnji zatvorskog kapelana, pri čemu je vrhovni rabin odobrio napore koje su vlasti uložile u zaštitu vjerskih prava podnositelja predstavke (*X protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 5. marta 1976);
- mjera koje su zatvorske vlasti preduzele kako bi zadovoljile vjerske dijetetske potrebe dvojice zatvorenika jevrejske vjeroispovijesti (ugradnja zasebne kuhinje za pripremu košer obroka, uz odobrenje jevrejske vjerske zajednice; nabavka košer proizvoda od jevrejske zajednice; moguća naknada pretrpljenih troškova kroz zasebnu građansku parnicu), čak i u odsustvu relevantnog zakonskog okvira (*Erlich i Kastro protiv Rumunije*, 2020, stav 40);

- predmet u kojem su četiri muškarca muslimanske vjeroispovijesti zadržana u prihvatnom centru prije njihovog protjerivanja prigovorila na to što su bili prisiljeni da jedu svinjetinu; iz spisa predmeta zaključeno je da hrana obezbijeđena za muslimanske pritvorenike nije sadržala svinjetinu i da su dva dobavljača hrane za centar i sami bili muslimani pa su nudili obroke bez svinjetine (*C.D. i drugi protiv Grčke*, 2013, stavovi 78–79);
- zadržavanje filozofsko-vjerske knjige koju je naručio zatvorenik taoističke vjeroispovijesti, što je zatvorska uprava opravdala postojanjem ilustriranog poglavlja o borbama i vještinama; ovo miješanje je bilo neophodno radi zaštite „prava i sloboda drugih“ (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 4. oktobra 1977);
- odbijanje upravnika zatvora da podnositelja predstavke upiše u zatvorsku evidenciju kao pripadnika vjeroispovijesti „Wicca“. Komisija je zaključila da, kada takav upis podrazumijeva obezbjeđivanje posebnih povlastica i prostora koji omogućavaju zatvoreniku da praktikuje svoju vjeroispovijest, razumno je zahtijevati da se deklarirana vjeroispovijest može identifikovati; međutim, podnositelj predstavke nije pružio nikakve dokaze kojima bi potvrdio objektivno postojanje takve vjeroispovijesti (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 4. oktobra 1977). Komisija je u sličnom predmetu odbacila predstavku zatvorenika koji je tvrdio da je „poštovalac svjetla“ („*Lichtanbeter*“), ali nije objasnio kako se njegova vjeroispovijest praktikuje ni na koji način su vlasti spriječile takvo praktikovanje (*X. protiv Njemačke*, Odluka Komisije od 1. aprila 1970);
- odbijanje zatvorskih vlasti da isprave navodnu administrativnu grešku u dosijeu zatvorenika u pogledu njegove vjerske pripadnosti (upisan je kao pravoslavni hrišćanin, iako je naveo da pripada jevrejskoj vjeroispovijesti), pri čemu navodna greška nije imala apsolutno nikakav praktičan uticaj na njegovu mogućnost ispovijedanja željene vjere (*Mariš protiv Rumunije* (odl.), 2020);
- niz disciplinskih kazni izrečenih podnositelju predstavke jer je odbio da nosi zatvorsku odjeću i da čisti svoju ćeliju. Podnositelj predstavke je izjavio da kao Sikh ne priznaje nikakav autoritet između sebe i svog Boga, naročito imajući u vidu da je tvrdio da je „politički zatvorenik“ (zbog čega je odbijao da nosi predviđenu odjeću); štaviše, budući da pripada visokoj kasti, bilo mu je „kulturološki neprihvatljivo“ da čisti podove (zbog čega je odbijao da čisti svoju ćeliju). Komisija je prvi prigovor (o zatvorskoj odjeći) proglasila nespojivim sa Konvencijom (djelimično *ratione materiae* i djelimično *ratione personae*), a drugi prigovor je proglasila očigledno neosnovanim: čak i pod pretpostavkom da je došlo do miješanja u slobodu vjeroispovijesti podnositelja predstavke, ono je bilo nužno radi zaštite zdravlja i opravdano u smislu člana 9. stav 2. (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 6. marta 1982);
- disciplinska kazna izrečena zatvoreniku jer je odbio da radi u štampariji zbog toga što je vegan i bilo mu je moralno neprihvatljivo da radi s proizvodima koji su navodno testirani na životinjama (boje). Čak i pod pretpostavkom da je došlo do miješanja u prava podnositelja predstavke iz člana 9, ono je bilo u skladu sa članom 9. stav 2. S jedne strane, Komisija je prihvatila argument tužene Vlade da je neophodno imati sistem raspodjele rada koji je pravičan i ne uključuje favorizovanje; s druge strane, Komisija je primijetila umjerenost kazne (*W. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Odluka Komisije od 10. februara 1993);
- odbijanje da se podnositelju predstavke, koji se smatra opasnim i nalazi se u strogo čuvanom pritvoru, odobri odlazak na misu iako mu je dozvoljeno da gleda misu iz svoje ćelije i iako on nikada nije tvrdio da mu je zabranjeno da ga posjećuje kapelan (*Indelicato protiv Italije* (odl.), 2000; vidjeti također *Natoli protiv Italije*, Odluka Komisije od 18. maja 1998);
- odbijanje da se podnositelju predstavke koji se nalazio u kućnom pritvoru odobri da napusti kuću nedjeljom radi odlaska na misu, naročito imajući u vidu da je njegov zahtjev bio previše uopšten i da u njemu nije bilo navedeno u koju crkvu ili na koje mjesto bogoslužnja namjerava da ide (*Süveges protiv Mađarske*, 2016, stavovi 153–154);

- odbijanje zatvorske uprave da podnositelju predstavke, pripadniku pokreta *Hare Krišna*, odobri korištenje posebne prostorije za čitanje, molitvu, meditaciju i čitanje vjerskih materijala, i oduzimanje njegovih mirišljavih štapića zbog poštovanja prava drugih zatvorenika (*Kovaļkovs protiv Latvije* (odl.), 2012).

299. Sud je također utvrdio da nije došlo do kršenja člana 9. u predmetu zatvorenika kojem nije dozvoljeno da prisustvuje crkvenoj službi izvan zatvora u specifičnom kontekstu krize javnog zdravlja usljed pandemije COVID-19. U ovom predmetu, zatvorske vlasti su dozvolile podnositelju predstavke, prije nego što je počela kriza izazvana pandemijom, da prisustvuje obredima Adventističke crkve sedmog dana izvan zatvora, primjenjujući važeće propise. Međutim, kasnije su odbili njegov zahtjev da prisustvuje svake subote, pozivajući se na mjere uvedene tokom pandemije. Sud je napomenuo da je predmetno ograničenje moralo da bude ocijenjeno u svjetlu konstantno promjenjivih okolnosti situacije javnog zdravlja, čija nepredvidivost je donijela brojne izazove za vlasti u vezi sa organizacijom i nadzorom vjerskih aktivnosti zatvorenika. Shodno tome, treba da imaju široko polje slobodne procjene, naročito imajući u vidu da je podnositelj predstavke u ovom predmetu tražio dozvolu da napusti zatvor i ostvari kontakt sa ljudima koji nisu zatvorenici (što podrazumijeva rizik od zaražavanja izvan zatvora i donošenja virusa nazad u zatvoreno zatvorsko okruženje). U ovim okolnostima, vlasti nisu prekoračile svoje polje slobodne procjene (*Constantin-Lucian Spînu protiv Rumunije*, 2022, stavovi 57–72).

300. Na kraju, Sud je odbacio i prigovore podnositelja predstavke koji je počinio niz vrlo teških krivičnih djela i prisilno je smješten u psihijatrijsku bolnicu. Imajući u vidu da je podnositelj predstavke naveo da je Jehovin svjedok, bolnica mu je dozvolila da ostane u kontaktu s tom vjerskom organizacijom; međutim, upozoren je da ne smije da propovijeda ni da dijeli letke drugim pacijentima i bolničkom osoblju. Sud je smatrao da je ta mjera bila neophodna u cilju održavanja reda u bolnici i zaštite interesa drugih pacijenata. Što se tiče ostatka prigovora, Sud je utvrdio da su ispoštovana prava podnositelja predstavke iz člana 9. (*J.L. protiv Finske* (odl.), 2000).

Lista citiranih predmeta

Sudska praksa citirana u ovom Vodiču odnosi se na presude i odluke koje je donio Sud i na odluke i izvještaje Evropske komisije za ljudska prava („Komisije”).

Osim ako nije drugačije naznačeno, sve reference se odnose na presude o meritumu koje je donijelo neko Vijeće Suda. Skraćenica „(odl.)” upućuje na odluku Suda, dok skraćenica „[VV]” označava da je predmet razmatralo Veliko vijeće.

Presude vijeća koje nisu pravosnažne u smislu člana 44. Konvencije u trenutku objavljivanja ovog ažuriranog teksta označene su znakom (*) na donjem spisku. Član 44. stav 2. Konvencije glasi kako slijedi: „Presuda vijeća postaje konačna (a) kada stranke izjave da neće zahtijevati da se predmet iznese pred Veliko vijeće; ili (b) tri mjeseca poslije donošenja presude, ako se ne zatraži da se predmet iznese pred Veliko vijeće; ili (c) kada odbor Velikog vijeća odbije zahtjev za razmatranje na osnovu člana 43”. U slučajevima kada odbor Velikog vijeća prihvati zahtjev za razmatranje, naredna presuda Velikog vijeća postaje pravosnažna, a ne presuda vijeća.

Hiperlinkovi za navedene predmete u elektronskoj verziji Vodiča vode do baze podataka HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), koja pruža pristup sudskoj praksi Suda (presude i odluke Velikog vijeća, vijeća i komiteta, predmeti o kojima je dostavljeno obavještenje, savjetodavna mišljenja i pravni sažeci iz Informativne bilješke o sudskoj praksi) i Komisije (odluke i izvještaji), kao i do rezolucija Komiteta ministara.

Sud presude i odluke izriče na engleskom i/ili francuskom jeziku, koja su njegova dva službena jezika. HUDOC također sadrži prevode mnogih važnih predmeta na više od 30 nezvaničnih jezika, kao i linkove za oko stotinu online zbirki sudske prakse čiji su autori treća lica.

—A—

A.O. Falun Dafa i drugi protiv Moldavije, br. 29458/15, 29. juna 2021.

A.R. i L.R. protiv Švajcarske (odl.), br. 22338/15, 19. decembra 2017.

Abdi Ibrahim protiv Norveške [VV], br. 15379/16, 10. decembra 2021.

Abdullah Yalçın protiv Turske (br. 2), br. 34417/10, 14. juna 2022.

Abrahamsson protiv Švedske, br. 12154/86, Odluka Komisije od 5. oktobra 1987.

Acarca protiv Turske (odl.), br. 45823/99, 3. oktobra 2002.

Savjetodavno mišljenje o tome da li pojedincu može biti uskraćeno odobrenje za rad na poziciji službenika obezbjeđenja po osnovu bliskosti ili pripadnosti vjerskom pokretu [VV], zahtjev br. P16-2023-001, Conseil d’État of Belgium, 14. decembra 2023.

Adyan i drugi protiv Armenije, br. 75604/11 i 21759/15, 12. oktobra 2017.

Agga protiv Grčke (br. 2), br. 50776/99 i 52912/99, 17. oktobra 2002.

Agga protiv Grčke (br. 3), br. 32186/02, 13. jula 2006.

Agga protiv Grčke (br. 4), br. 33331/02, 13. jula 2006.

Ahmet Arslan i drugi protiv Turske, br. 41135/98, 23. februara 2010.

Aktas protiv Francuske (odl.), br. 43563/08, 30. juna 2009.

Al-Nashif protiv Bugarske (odl.), br. 50963/99, 25. januara 2001.

Al-Nashif protiv Bugarske, br. 50963/99, 20. juna 2002.

Alexandridis protiv Grčke, br. 19516/06, 21. februara 2008.

Alujer Fernández i Caballero García protiv Španije (odl.), br. 53072/99, 14. juna 2001.

Anderlecht Christian Assembly of Jehovah’s Witnesses i drugi protiv Belgije, br. 20165/20, 5. aprila 2022.

Angeleni protiv Švedske, br. 10491/83, Odluka Komisije od 3. decembra 1986, Odluke i izvještaji (OI) 51

Araç protiv Turske (odl.), br. 9907/02, 19. septembra 2006.

Arrowsmith protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 7050/75, Izvještaj Komisije od 12. oktobra 1978, OI 19

Ásatrúarfélagið protiv Islanda (odl.), br. 22897/08, 18. septembra 2012.

Association Cultuelle du Temple Pyramide protiv Francuske, br. 50471/07, 31. januara 2013.

Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah i drugi protiv Turske, br. 36915/10 i 8606/13, 24. maja 2016.

Association des Chevaliers du Lotus d'Or protiv Francuske, br. 50615/07, 31. januara 2013.

Association Les Témoins de Jéhovah protiv Francuske, br. 8916/05, 30. juna 2011.

Ancient Baltic religious association „Romuva” protiv Litvanije, br. 48329/19, 8. juna 2021.

Association Sivananda de Yoga Vedanta protiv Francuske, br. 30260/96, Odluka Komisije od 16. aprila 1998.

Avanesyan protiv Armenije, br. 12999/15, 20. jula 2021.

Aygün protiv Belgije, br. 28336/12, 8. novembra 2022.

—B—

B.C. protiv Švajcarske, br. 19898/92, Odluka Komisije od 30. avgusta 1993, OI 75

Baciu protiv Rumunije (odl.), br. 76146/12, 17. septembra 2013.

Balsytė-Lideikienė protiv Litvanije (odl.), br. 72596/01; 24. novembra 2005.

Bayatyan protiv Armenije [VV], br. 23459/03, ESLJP 2011.

Begheluri protiv Gruzije, br. 28490/02, 7. oktobra 2014.

Bektashi Community i drugi protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, br. 48044/10 i dva druga, 12. aprila 2018.

Belcacemi i Oussar protiv Belgije, br. 37798/13, 11. jula 2017.

Ben El Mahi i drugi protiv Danske (odl.), br. 5853/06, ESLJP 2006–XV

Bernard i drugi protiv Luksemburga, br. 17187/90, Odluka Komisije od 8. septembra 1993, OI 75

Biblical Centre of the Chuvash Republic protiv Rusije, br. 33203/08, 12. juna 2014.

Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova i drugi protiv Moldavije, br. 952/03, 27. februara 2007.

Blumberg protiv Njemačke (odl.), br. 14618/03, 18. marta 2008.

Boffa i drugi protiv San Marina, br. 26536/95, Odluka Komisije od 15. januara 1998, OI 95

Boychev i drugi protiv Bugarske, br. 77185/01, 27. januara 2011.

Boudelal protiv Francuske (odl.), br. 14894/14, 13. juna 2017.

Bouessel du Bourg protiv Francuske, br. 20747/92, Odluka Komisije od 18. februara 1993.

Bruno protiv Švedske (odl.), br. 32196/96, 28. avgusta 2001.

Bukharatyan protiv Armenije, br. 37819/03, 10. januara 2012.

Buldu i drugi protiv Turske, br. 14017/08, 3. juna 2014.

Bulgaru protiv Rumunije (odl.), br. 22707/05, 15. maja 2012.

Buscarini i drugi protiv San Marina [VV], br. 24645/94, ESLJP 1999–I

—C—

C. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 10358/83, Odluka Komisije od 15. decembra 1983, OI 37

C.D. i drugi protiv Grčke, br. 33441/10 i dva druga, 19. decembra 2013.

C.J. J.J. i E.J. protiv Poljske, br. 23380/94, Odluka Komisije od 16. januara 1996, OI 84

C.R. protiv Švajcarske (odl.), br. 40130/98, 14. oktobra 1999.

Canea Catholic Church protiv Grčke, 16. decembra 1997, *Izvještaji o presudama i odlukama 1997–VIII*

Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia i Frolov protiv Rusije, br. 37477/11, 23. novembra 2021.

Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova protiv Moldavije (odl.), br. 12282/02, 14. juna 2005.

Cha'are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske [VV], br. 27417/95, ESLJP 2000–VII

Chappell protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 12587/86, Odluka Komisije od 14. jula 1987, OI 53

Chassagnou i drugi protiv Francuske [VV], br. 25088/94 i dva druga, ESLJP 1999–III

Choudhury protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 17439/90, Odluka Komisije od 5. marta 1991.

Christian Religious Organization of Jehovah's Witnesses in the NKR protiv Armenije, br. 41817/10, 22. marta 2022.

Church of Scientology i drugi protiv Švedske, br. 8282/78, Odluka Komisije od 14. jula 1980, OI 21

Church of Scientology of Moscow protiv Rusije, br. 18147/02, 5. aprila 2007.

Church of Scientology of St Petersburg i drugi protiv Rusije, br. 47191/06, 2. oktobra 2014.

Çinar protiv Turske (odl.), br. 39334/98, 9. jula 2002.

Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District protiv Ukrajine, br. 21477/10, 3. septembra 2019.

Company X. protiv Švajcarske, br. 7865/77, Odluka Komisije od 27. februara 1979, OI 16

Constantin-Lucian Spînu protiv Rumunije, br. 29443/20, 11. oktobra 2022.

Corley i drugi protiv Rusije, br. 292/06 i 43490/06, 23. novembra 2021.

Cserjés protiv Mađarske (odl.), br. 45599/99, 5. aprila 2001.

Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı protiv Turske, br. 32093/10, 2. decembra 2014.

Kipar protiv Turske [VV], br. 25781/94, ESLJP 2001–IV

—D—

D. protiv Francuske, br. 10180/82, Odluka Komisije od 6. decembra 1983, OI 35

Dahlab protiv Švajcarske (odl.), br. 42393/98, ESLJP 2001–V

Dakir protiv Belgije, br. 4619/12, 11. jula 2017.

Daratsakis protiv Grčke, br. 12902/87, Odluka Komisije od 7. oktobra 1987.

Darby protiv Švedske, br. 11581/85, Izveštaj Komisije od 9. maja 1989.

Darby protiv Švedske, 23. oktobra 1990, Serija A br. 187

Das Universelle Leben Aller Kulturen Weltweit e.V. protiv Njemačke (odl.), br. 60369/11, 17. novembra 2015.

Dautaj protiv Švajcarske (odl.), br. 32166/05, 20. septembra 2007.

Demeester protiv Belgije, br. 8493/79, Odluka Komisije od 8. oktobra 1981, OI 25

De Wilde protiv Nizozemske (odl.), br. 9476/19, 9. novembra 2021.

Deschomets protiv Francuske (odl.), br. 31956/02, 16. maja 2006.

Dimitras i drugi protiv Grčke, br. 42837/06 i četiri drugih, 3. juna 2010.

Dimitras i drugi protiv Grčke (br. 2), br. 34207/08 i 6365/09, 3. novembra 2011.

Dimitras i drugi protiv Grčke (br. 3), br. 44077/09 i dva druga, 8. januara 2013.

Dimitrova protiv Bugarske, br. 15452/07, 10. februara 2015.

Dogru protiv Francuske, br. 27058/05, 4. decembra 2008.

Dor protiv Rumunije (odl.), br. 55153/12, 25. avgusta 2015.

Dubowska i Skup protiv Poljske, br. 33490/96 i 34055/96, Odluka Komisije od 18. aprila 1997, OI 89, str. 156

Dudová i Duda protiv Češke Republike (odl.), br. 40224/98, 30. januara 2001.

Dyagilev protiv Rusije, br. 49972/16, 10. marta 2020.

—E—

E. i G.R. protiv Austrije, br. 9781/82, Odluka Komisije od 14. maja 1984, OI 37

E.S. protiv Austrije, br. 38450/12, 25. oktobra 2018.

Ebrahimian protiv Francuske, br. 64846/11, CEDH 2015.
Efstratiou protiv Grčke, 18. decembra 1996, *Izveštaji o presudama i odlukama 1996–VI*
Église Évangélique Missionnaire i Salaûn protiv Francuske, br. 25502/07, 31. januara 2013.
El Majjaoui i Stichting Touba Moskee protiv Nizozemske (odl.), br. 25525/03, 14. februara 2006.
El Majjaoui i Stichting Touba Moskee protiv Nizozemske (brisanje) [VV], br. 25525/03, 20. decembra 2007.
El Morsli protiv Francuske (odl.), br. 15585/06, 4. marta 2008.
Enver Aydemir protiv Turske, br. 26012/11, 7. juna 2016.
Erçep protiv Turske, br. 43965/04, 22. novembra 2011.
Erlich i Kastro protiv Rumunije, br. 23735/16 i 23740/16, 9. juna 2020.
Executief van de Moslims van België i drugi protiv Belgije, br. 16760/22 i osam drugih, 13. februara 2024.
Eweida i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 48420/10 i tri druga, ESLJP 2013.

—F—

F.L. protiv Francuske (odl.), br. 61162/00, 3. novembra 2005.
F.P. protiv Njemačke, br. 19459/92, Odluka Komisije od 29. marta 1993.
Fédération chrétienne des témoins de Jéhovah de France (odl.), br. 53430/99, ESLJP 2001–XI
Fernández Martínez protiv Španije [VV], br. 56030/07, ESLJP 2014.
Feti Demirtaş protiv Turske, br. 5260/07, 17. januara 2012.
Finska Församlingen i Stockholm and Hautaniemi protiv Švedske, br. 24019/94, Odluka Komisije od 11. aprila 1996, OI 85
Föderation der Aleviten Gemeinden in Österreich protiv Austrije, br. 64220/19, 5. marta 2024.
Folgerø i drugi protiv Norveške [VV], br. 15472/02, ESLJP 2007–III
Francesco Sessa protiv Italije, br. 28790/08, ESLJP 2012.
Fränklin-Beentjes i CEFLU-Luz da Floresta protiv Nizozemske (odl.), br. 28167/07, 6. maja 2014.
Fusu Arcadie i drugi protiv Republike Moldavije, br. 22218/06, 17. jula 2012.

—G—

Gamaleddyn protiv Francuske (odl.), br. 18527/08, 30. juna 2009.
Genov protiv Bugarske, br. 40524/08, 23. marta 2017.
Georgian Muslim Relations i drugi protiv Gruzije, br. 24225/19, 30. novembra 2023.
Giniewski protiv Francuske, br. 64016/00, ESLJP 2006–I
Glas Nadezhda EOOD i Anatoliy Elenkov protiv Bugarske, br. 14134/02, 11. oktobra 2007.
Gluchowski i drugi protiv Francuske (odl.), br. 44789/98, 14. decembra 1999.
Gottesmann protiv Švajcarske, br. 10616/83, Odluka Komisije od 4. decembra 1984, OI 40
Gough protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 49327/11, 28. oktobra 2014.
Greek Catholic Parish of Pesceana i drugi protiv Rumunije (odl.), br. 35839/07, 14. aprila 2015.
Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. protiv Njemačke (odl.), br. 52336/99, 18. septembra 2007.
Gromada Ukrayinskoyi Greko-Katolitskoyi Tserkvy Sela Korshiv protiv Ukrajine (odl.), br. 9557/04, 3. maja 2016.
Grzelak protiv Poljske, br. 7710/02, 15. juna 2010.
Güler i Uğur protiv Turske, br. 31706/10 i 33088/10, 2. decembra 2014.
Gündüz protiv Turske (odl.), br. 59997/00, 9. novembra 2004.
Gütl protiv Austrije, br. 49686/99, 12. marta 2009.

—H—

H. i B. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 11991/86, Odluka Komisije od 18. jula 1986.
Habitants d’Alsemberg i de Beersel protiv Belgije, br. 1474/62, Odluka Komisije od 26. jula 1963.
Habitants de Leeuw-St. Pierre protiv Belgije, br. 2333/64, Odluka Komisije od 15. jula 1965.
Hamzayan protiv Armenije, br. 43082/14, stav 51, 6. februara 2024.
Hamidović protiv Bosne i Hercegovine, br. 57792/15, ESLJP 2017.
Hasan i Eylem Zengin protiv Turske, br. 1448/04, 9. oktobra 2007.
Hassan i Tchaouch protiv Bugarske [VV], br. 30985/96, ESLJP 2000–XI
Hernandez Sanchez protiv Španije, br. 30479/96, Odluka Komisije od 4. septembra 1996.
Herrmann protiv Njemačke [VV], br. 9300/07, 26. juna 2012.
Hizb Ut-Tahrir i drugi protiv Njemačke (odl.), br. 31098/08, 12. juna 2012.
Hoffmann protiv Austrije, 23. juna 1993, Serija A br. 255–C
Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) i drugi protiv Bugarske,
br. 412/03 i 35677/04, 22. januara 2009.
Hubaux protiv Belgije (odl.), br. 11088/84, Odluka Komisije od 9. maja 1988.

—I—

İ.A. protiv Turske, br. 42571/98, ESLJP 2005–VIII
Ibragim Ibragimov i drugi protiv Rusije, br. 1413/08 i 28621/11, 28. avgusta 2018.
Iera Moni Profitou Iliou Thiras protiv Grčke (odl.), br. 32259/02, 21. novembra 2002.
Iglesia Bautista „El Salvador” i Ortega Moratilla protiv Španije, br. 17522/90, Odluka Komisije od 11.
januara 1992, OI 72
Igors Dmitrijevs protiv Latvije, br. 61638/00, 30. novembra 2006.
Ilyin i drugi protiv Ukrajine, br. 74852/14, 17. novembra 2022.
Indelicato protiv Italije (odl.), br. 31143/96, 6. jula 2000.
Inhabitants of Leeuw-St. Pierre protiv Belgije, br. 2333/64, Odluka Komisije od 15. jula 1965.
Institut de prêtres français i drugi protiv Turske, br. 26308/95, Odluka Komisije od 19. januara 1998,
OI 92
Institut de prêtres français i drugi protiv Turske (prijateljsko poravnanje), br. 26308/95, 14. decembra
2000.
ISKCON i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 20490/92, Odluka Komisije od 8. marta 1994, OI 76
Islamische Religionsgemeinschaft in Berlin e.V. protiv Njemačke (odl.), br. 53871/00, ESLJP 2002–X
Ismailova protiv Rusije, br. 37614/02, 29. novembra 2007.
Ivanova protiv Bugarske, br. 52435/99, 12. aprila 2007.
İzzettin Doğan i drugi protiv Turske [VV], br. 62649/10, ESLJP 2016.

—J—

J.L. protiv Finske (odl.), br. 32526/96, 16. novembra 2000.
Jakóbski protiv Poljske, br. 18429/06, 7. decembra 2010.
Jasvir Singh protiv Francuske (odl.), br. 25463/08, 30. juna 2009.
Jehovah’s Witnesses protiv Finske, br. 31172/19, 9. maja 2023.
Jehovah’s Witnesses of Moscow i drugi protiv Rusije, br. 302/02, 10. juna 2010.
Jehovas Zeugen in Österreich protiv Austrije, br. 27540/05, 25. septembra 2012.
Jenik protiv Austrije (odl.), br. 37794/07 i sedam drugih, 20. novembra 2012.
Johannische Kirche i Peters protiv Njemačke (odl.), br. 41754/98, ESLJP 2001–VIII
Johnston i drugi protiv Irske, 18. decembra 1986, Serija A br. 112
Jones protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 42639/04, 13. septembra 2005.

Josephides protiv Turske (odl.), br. 21887/93, 24. avgusta 1999.

Juma Mosque Congregation i drugi protiv Azerbejdžana (odl.), br. 15405/04, 8. januara 2013.

—K—

K. protiv Nizozemske, br. 15928/89, Odluka Komisije od 13. maja 1992.

K. i v. protiv Nizozemske, br. 11086/84, Odluka Komisije od 16. jula 1987.

Kanatli protiv Turske, br. 18382/15, 12. marta 2024.

Karahmed protiv Bugarske, br. 30587/13, 24. februara 2015.

Kalaç protiv Turske, 1. jula 1997, *Izveštaji o presudama i odlukama* 1997–IV

Karaduman protiv Turske, br. 16278/90, Odluka Komisije od 3. maja 1993, OI 74

Karaduman protiv Turske (odl.), br. 41296/04, 3. aprila 2007.

Karakuzey protiv Njemačke, br. 26568/95, Odluka Komisije od 16. oktobra 1996.

Karlsson protiv Švedske, br. 12356/86, Odluka Komisije od 8. septembra 1988, OI 57

Keller protiv Njemačke, br. 36283/97, Odluka Komisije od 4. marta 1998.

Kenar protiv Turske (odl.), br. 67215/01, 1. decembra 2005.

Kervanci protiv Francuske, br. 31645/04, 4. decembra 2008.

Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 11579/85, Odluka Komisije od 7. jula 1986, OI 48

Kılıc protiv Austrije, br. 27700/15, 12. januara 2023.

Kimlya i drugi protiv Rusije, br. 76836/01 i 32782/03, ESLJP 2009.

Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen protiv Danske, 7. decembra 1976, Serija A br. 23

Klein protiv Slovačke, br. 72208/01, 31. oktobra 2006.

Klein i drugi protiv Njemačke, br. 10138/11 i tri druga, 6. aprila 2017.

Knudsen protiv Norveške, br. 11045/84, Odluka Komisije od 8. marta 1985, OI 42

Kohn protiv Njemačke (odl.), br. 47021/99, 23. marta 2000.

Kokkinakis protiv Grčke, 25. maja 1993, Serija A br. 260–A

Kontakt-Information-Therapie i Hagen protiv Austrije, br. 11921/86, Odluka Komisije od 12. oktobra 1988, OI 57

Konttinen protiv Finske, br. 24949/94, Odluka Komisije od 3. decembra 1996, OI 87

Korostelev protiv Rusije, br. 29290/10, 12. maja 2020.

Köse i drugi protiv Turske (odl.), br. 26625/02, ESLJP 2006–II

Kosteski protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, br. 55170/00, 13. aprila 2006.

Koppi protiv Austrije, br. 33001/03, 10. decembra 2009.

Kovaļkovs protiv Latvije (odl.), br. 35021/05, 31. januara 2012.

Krupko i drugi protiv Rusije, br. 26587/07, 26. juna 2014.

Kubalska i Kubalska-Holuj protiv Poljske (odl.), br. 35579/97, Odluka Komisije od 22. oktobra 1997.

Kurtulmuş protiv Turske (odl.), br. 65500/01, ESLJP 2006–II

Kustannus OY Vapaa Ajatteliija AB i drugi protiv Finske, br. 20471/92, Odluka Komisije od 15. aprila 1996, OI 85

Kuznetsov protiv Ukrajine, br. 39042/97, 29. aprila 2003.

Kuznetsov i drugi protiv Rusije, br. 184/02, 11. januara 2007.

—L—

Lachiri protiv Belgije, br. 3413/09, 18. septembra 2018.

Lajda i drugi protiv Češke Republike (odl.), br. 20984/05, 3. marta 2009.

Lang protiv Austrije, br. 28648/03, 19. marta 2009.

Larissis i drugi protiv Grčke, 24. februara 1998, *Izveštaji o presudama i odlukama* 1998–I

Lautsi i drugi protiv Italije [VV], br. 30814/06, ESLJP 2011.

Le Court Grandmaison i Fritz protiv Francuske, br. 11567/85 i 11568/85, Odluka Komisije od 6. jula 1987, OI 53
Leela Förderkreis e.V. i drugi protiv Njemačke, br. 58911/00, 6. novembra 2008.
Leyla Şahin protiv Turske [VV], br. 44774/98, ESLJP 2005–XI
Lindholm i Estate after Leif Lindholm protiv Danske, br. 25636/22, 5. novembra 2024.
Löffelmann protiv Austrije, br. 42967/98, 12. marta 2009.
Logan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 24875/94, Odluka Komisije od 6. septembra 1996, OI 86
Lombardi Vallauri protiv Italije, br. 39128/05, 20. oktobra 2009.
Loste protiv Francuske, br. 59227/12, 3. novembra 2022.
Lotter protiv Bugarske (odl.), br. 39015/97, 6. februara 2003.
Lotter i Lotter protiv Bugarske (prijateljsko poravnanje), br. 39015/97, 19. maja 2004.
Lundberg protiv Švedske (odl.), br. 36846/97, 28. avgusta 2001.

—M—

Magyar Keresztény Mennonita Egyház i drugi protiv Mađarske, br. 70945/11 i osam drugih, ESLJP 2014.
Mann Singh protiv Francuske (odl.), br. 24479/07, 13. novembra 2008.
Manoussakis i drugi protiv Grčke, 26. septembra 1996, *Izveštaji o presudama i odlukama 1996–IV*
Mansur Yalçın i drugi protiv Turske, br. 21163/11, 16. septembra 2014.
Mariş protiv Rumunije (odl.), br. 58208/14, 29. septembra 2020.
Martins Casimiro i Cerveira Ferreira protiv Luksemburga (odl.), br. 44888/98, 27. aprila 1999.
Marty protiv Švajcarske, br. 21566/93, Odluka Komisije od 30. avgusta 1993.
Masaev protiv Moldavije, br. 6303/05, 12. maja 2009.
McFeeley i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 8317/78, Odluka Komisije od 15. maja 1980, OI 20
Članovi zajednice Gldani Jehovinih svjedoka i drugi protiv Gruzije, br. 71156/01, 3. maja 2007.
Metropolitan Church of Bessarabia i drugi protiv Moldavije, br. 45701/99, ESLJP 2001–XII
Metodiev i drugi protiv Bugarske, br. 58088/08, 15. juna 2017.
Mignot protiv Francuske (odl.), br. 37489/97, Odluka Komisije od 21. oktobra 1998.
Miroļubovs i drugi protiv Latvije, br. 798/05, 15. septembra 2009.
Moscow Branch of the Salvation Army protiv Rusije, br. 72881/01, ESLJP 2006–XI
Mockutė protiv Litvanije, br. 66490/09, 27. februara 2018.
Moroz protiv Ukrajine, br. 5187/07, 2. marta 2017.
Mozer protiv Republike Moldavije i Rusije [VV], br. 11138/10, ESLJP 2016.
Murphy protiv Irske, br. 44179/98, ESLJP 2003–IX
Mushfig Mammadov i drugi protiv Azerbejdžana, br. 14604/08 i tri druga, 17. oktobra 2019.
Mikyas i drugi protiv Belgije (odl.), br. 50681/20, 9. aprila 2024.

—N—

N.F. protiv Italije, br. 37119/97, ESLJP 2001–IX
Nasirov i drugi protiv Azerbejdžana, br. 58717/10, 20. februara 2020.
Natoli protiv Italije, br. 26161/95, Odluka Komisije od 18. maja 1998.
Neagu protiv Rumunije, br. 21969/15, 10. novembra 2020.
Nolan i K. protiv Rusije, br. 2512/04, 12. februara 2009.
Nyyssönen protiv Finske, br. 30406/96, Odluka Komisije od 15. januara 1998.

—O—

Obst protiv Njemačke, br. 425/03, 23. septembra 2010.
Office culturel de Cluny protiv Francuske (odl.), br. 1002/02, 22. marta 2005.
Omkarananda i Divine Light Zentrum protiv Švajcarske, br. 8118/77, Odluka Komisije od 19. marta 1981, OI 25
Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy) protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije, br. 3532/07, 16. novembra 2017.
Otto-Preminger-Institut protiv Austrije, 20. septembra 1994, Serija A br. 295–A
Osmanoğlu i Kocabaş protiv Švajcarske, br. 29086/12, ESLJP 2017.
Ossewaarde protiv Rusije, br. 27227/17, 7. marta 2023.
Ouardiri protiv Švajcarske (odl.), br. 65840/09, 28. juna 2011.
Öz protiv Njemačke, br. 32168/96, Odluka Komisije od 3. decembra 1996.

—P—

Palau-Martinez protiv Francuske, br. 64927/01, ESLJP 2003–XII
Pannulo i Forte protiv Francuske (odl.), br. 37794/97, 23. novembra 1999.
Papavasiliakis protiv Grčke, br. 66899/14, 15. septembra 2016.
Parry protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 42971/05, ESLJP 2006–XV
Pavlidis i Georgakis protiv Turske (odl.), br. 9130/09 i 9143/09, 2. jula 2013.
Pendragon protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 31496/98, Odluka Komisije od 19. oktobra 1998.
Pentidis i drugi protiv Grčke, 9. juna 1997, *Izveštaji o presudama i odlukama 1997–III*
Perovy protiv Rusije, br. 47429/09, 20. oktobra 2020.
Perry protiv Latvije, br. 30273/03, 8. novembra 2007.
Phull protiv Francuske (odl.), br. 35753/03, ESLJP 2005–I
Pichon i Sajous protiv Francuske (odl.), br. 49853/99, ESLJP 2001–X
Pindo Mulla protiv Španije [VV], br. 15541/20, 17. septembra 2024.
Pitkevich protiv Rusije (odl.), br. 47936/99, 8. februara 2001.
Polat protiv Austrije, br. 12886/16, 20. jula 2021.
Poltoratski protiv Ukrajine, br. 38812/97, ESLJP 2003–V
Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 2346/02, ESLJP 2002–III

—R—

Ranjit Singh protiv Francuske (odl.), br. 27561/08, 30. juna 2009.
*Rafiyev protiv Azerbejdžana**, br. 81028/17, 8. jula 2025.
Razaghi protiv Švedske (odl.), br. 64599/01, 11. marta 2003.
Refah Partisi (the Welfare Party) i drugi protiv Turske [VV], br. 41340/98 i tri druga, ESLJP 2003–II
Reformed Church of X. protiv Nizozemske, br. 1497/62, Odluka Komisije od 14. decembra 1962.
Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i drugi protiv Austrije, br. 40825/98, 31. jula 2008.
Representation of the Union of Councils for Jews in the Former Soviet Union i Union of Jewish Religious organisations of Ukraine protiv Ukrajine (odl.), br. 13276/05, 1. aprila 2014.
Revert i Legallais protiv Francuske, br. 14331/88 i 14332/88, Odluka Komisije od 8. septembra 1989, OI 62
Rommelfanger protiv Njemačke, br. 12242/86, Odluka Komisije od 6. septembra 1989, OI 62
Rupprecht protiv Španije (odl.), br. 38471/10, 19. februara 2013.
Rymsko-Katolytska Gromada Svyatogo Klimentiya v Misti Sevastopoli protiv Ukrajine (odl.), br. 22607/02, 3. maja 2016.

—S—

S.A.S. protiv Francuske [VV], br. 43835/11, ESLJP 2014.
S.H. i H.V. protiv Austrije, br. 19860/91, Odluka Komisije od 13. januara 1993.
Sadik Amet i drugi protiv Grčke (odl.), br. 64756/01, 10. oktobra 2002.
Salonen protiv Finske (odl.), br. 27868/95, Odluka Komisije od 2. jula 1997, OI 90, str. 60
Saniewski protiv Poljske, (odl.), br. 40319/98, 26. juna 2001.
Saran protiv Rumunije, br. 65993/16, 10. novembra 2020.
Sardar Babayev protiv Azerbejdžana, br. 34015/17 i 26896/18, 1. februara 2024.
Savda protiv Turske, br. 42730/05, 12. juna 2012.
Savez crkava „Riječ života” i drugi protiv Hrvatske, br. 7798/08, 9. decembra 2010.
Schüth protiv Njemačke, br. 1620/03, ESLJP 2010.
Schilder protiv Nizozemske (odl.), br. 2158/12, 16. oktobra 2012.
Scientology Kirche Deutschland e.V. protiv Njemačke, br. 34476/97, Odluka Komisije od 7. aprila 1997, OI 89
Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien protiv Austrije, br. 20966/92, Odluka Komisije od 30. novembra 1994.
Serif protiv Grčke, br. 38178/97, ESLJP 1999–IX
Şerife Yiğit protiv Turske [VV], br. 3976/05, 2. novembra 2010.
Sert protiv Turske (odl.), br. 47491/99, 8. jula 2004.
Seyidzade protiv Azerbejdžana, br. 37700/05, 3. decembra 2009.
Siebenhaar protiv Njemačke, br. 18136/02, 3. februara 2011.
Šijakova i drugi protiv Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije (odl.), br. 67914/01, 6. marta 2003.
Sinan Işık protiv Turske, br. 21924/05, ESLJP 2010.
Sindicatul „Păstorul cel Bun” protiv Rumunije [VV], br. 2330/09, ESLJP 2013.
Skugar i drugi protiv Rusije (odl.), br. 40010/04, 3. decembra 2009.
Sodan protiv Turske, br. 18650/05, 2. februara 2016.
Sofianopoulos i drugi protiv Grčke (odl.), br. 1977/02 i dva druga, ESLJP 2002–X
Sotirov i drugi protiv Bugarske (odl.), br. 13999/05, 5. jula 2011.
Spampinato protiv Italije (odl.), br. 23123/04, 29. marta 2007.
Spetz i drugi protiv Švedske, br. 20402/92, Odluka Komisije od 12. oktobra 1994.
Staatkundig Gereformeerde Partij protiv Nizozemske (odl.), br. 58369/10, 10. jula 2012.
Stedman protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 29107/95, Odluka Komisije od 9. aprila 1997, OI 89
Stavropoulos i drugi protiv Grčke, br. 52484/18, 25. juna 2020.
Sukyo Mahikari France protiv Francuske (odl.), br. 41729/09, 8. januara 2013.
Supreme Holy Council of the Muslim Community protiv Bugarske, br. 39023/97, 16. decembra 2004.
Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine, br. 77703/01, 14. juna 2007.

—T—

T.C. protiv Italije, br. 54032/18, stav 30, 19. maja 2022.
T.N.B. protiv Rumunije (odl.), br. 34644/02, 5. januara 2010.
Taganrog LRO i drugi protiv Rusije, br. 32401/10 i 19 drugih, 7. juna 2022.
Tagiyev i Huseynov protiv Azerbejdžana, br. 13274/08, 5. decembra 2019.
Tanyar i drugi protiv Turske (odl.), br. 74242/01, 7. juna 2005.
Tarhan protiv Turske, br. 9078/06, 17. jula 2012.
Teliatnikov protiv Litvanije, br. 51914/19, 7. juna 2022.
Tennenbaum protiv Švedske, br. 16031/90, Odluka Komisije od 3. maja 1993.
Tepeli i drugi protiv Turske (odl.), br. 31876/96, 11. septembra 2001.
Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 7552/09, 4. marta 2014.

Religious Denomination of Jehovah's Witnesses in Bulgaria protiv Bugarske, br. 5301/11, 10. novembra 2020.

Thlimmenos protiv Grčke [VV], br. 34369/97, ESLJP 2000–IV

Tiğ protiv Turske (odl.), br. 8165/03, 24. maja 2005.

Tonchev i drugi protiv Bugarske, br. 56862/15, 13. decembra 2022.

Tsartsidze i drugi protiv Gruzije, br. 18766/04, 17. januara 2017.

Tsaturyan protiv Armenije, br. 37821/03, 10. januara 2012.

—U—

Ukrajina i Nizozemska protiv Rusije [VV], br. 8019/16 i tri druga, 9. jula 2025.

Union des Athées protiv Francuske, br. 14635/89, Izveštaj Komisije od 6. jula 1994.

Universelles Leben e.V. protiv Njemačke, br. 29745/96, Odluka Komisije od 27. novembra 1996.

—V—

V. protiv Nizozemske, br. 10678/83, Odluka Komisije od 5. jula 1984, OI 39

Valsamis protiv Grčke, 18. decembra 1996, *Izveštaji o presudama i odlukama* 1996–VI

Van den Dungen protiv Nizozemske, br. 22838/93, Odluka Komisije od 22. februara 1995, OI 80

Vartic protiv Rumunije (br. 2), br. 14150/08, 17. decembra 2013.

Van Schijndel i drugi protiv Nizozemske, br. 30936/96, Odluka Komisije od 10. septembra 1997.

Vavrička i drugi protiv Češke Republike [VV], br. 47621/13 i pet drugih, 8. aprila 2021.

Vereniging Rechtswinkels Utrecht protiv Nizozemske, br. 11308/84, Odluka Komisije od 13. marta 1986, OI 46

Vergos protiv Grčke, br. 65501/01, 24. juna 2004.

Viel protiv Francuske (odl.), br. 41781/98, 14. decembra 1999.

Von Pelser protiv Italije, br. 14254/88, Odluka Komisije od 9. novembra 1990.

—W—

W. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 18187/91, Odluka Komisije od 10. februara 1993.

Wasmuth protiv Njemačke, br. 12884/03, 17. februara 2011.

Williamson protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 27008/95, Odluka Komisije od 17. maja 1995.

Wingrove protiv Ujedinjenog Kraljevstva, 25. novembra 1996, *Izveštaji o presudama i odlukama* 1996–V

—X—

X. protiv Austrije, br. 1753/63, Odluka Komisije od 15. februara 1965.

X. protiv Austrije, br. 1718/62, Odluka Komisije od 22. aprila 1965.

X. protiv Austrije, br. 4982/71, Odluka Komisije od 22. marta 1972.

X. protiv Austrije, br. 8652/79, Odluka Komisije od 15. oktobra 1981, OI 26

X. protiv Danske, br. 7374/76, Odluka Komisije od 8. marta 1976, OI 5

X. protiv Njemačke, br. 2413/65, Odluka Komisije od 16. decembra 1966.

X. protiv Njemačke, br. 3110/67, Odluka Komisije od 19. jula 1968.

X. protiv Njemačke, br. 4445/70, Odluka Komisije od 1. aprila 1970.

X. protiv Njemačke, br. 6167/73, Odluka Komisije od 18. decembra 1974, OI 1

X. protiv Njemačke, br. 8741/79, Odluka Komisije od 10. marta 1981, OI 24

X. protiv Islanda, br. 2525/65, Odluka Komisije od 6. februara 1967.
X. protiv Švedske, br. 172/56, Odluka Komisije od 20. decembra 1957.
X. protiv Švedske, br. 434/58, Odluka Komisije od 30. juna 1959.
X. protiv Švedske, br. 911/60, Odluka Komisije od 10. aprila 1961.
X. protiv Švedske, br. 7911/77, Odluka Komisije od 12. decembra 1977, OI 12
X. protiv Nizozemske, br. 1068/61, Odluka Komisije od 14. decembra 1962.
X. protiv Nizozemske, br. 2065/63, Odluka Komisije od 14. decembra 1965.
X. protiv Nizozemske, br. 2988/66, Odluka Komisije od 31. maja 1967.
X. protiv Nizozemske, br. 2648/65, Odluka Komisije od 6. februara 1968.
X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 5442/72, Odluka Komisije od 20. decembra 1974, OI 1
X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 5947/72, Odluka Komisije od 5. marta 1976, OI 5
X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 6886/75, Odluka Komisije od 18. maja 1976, OI 5
X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 7291/75, Odluka Komisije od 4. oktobra 1977, OI 11
X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 7992/77, Odluka Komisije od 12. jula 1978, OI 14
X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 8160/78, Odluka Komisije od 12. marta 1981, OI 22
X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 8231/78, Odluka Komisije od 6. marta 1982, OI 28
X. i Church of Scientology protiv Švedske, br. 7805/77, Odluka Komisije od 5. maja 1979, OI 16
X. Ltd. i Y. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 8710/79, Odluka Komisije od 7. maja 1982, OI 28
X, Y. i Z. protiv Njemačke, br. 6850/74, Odluka Komisije od 18. maja 1976, OI 5

—Y—

Yanaşık protiv Turske, br. 14524/89, Odluka Komisije od 6. januara 1993, OI 74

—Z—

Z. i T. protiv Ujedinjenog Kraljevstva (odl.), br. 27034/05, ESLJP 2006–III
Zaoui protiv Švajcarske (odl.), br. 41615/98, 18. januara 2001.